

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

Nemes István: Kovács Miklós erdélyi püspök 1841. évi körlevele a reverzálisokról

Jelen tanulmány célja Kovács Miklós reverzális kérdésében rendelkező 1841-es körlevelének ismertetése. Noha a körlevél nyomtatásban is megjelent, mégpedig a kiadását követő évben, a szakirodalomban sehol sincs felfedezhető nyoma.[1]

Miután egy előző tanulmányunkban bemutattuk azt a jogi keretet,[2] amely miatt a püspök csak jó kilenc hónappal azután vette rá magát a reverzálisok elrendelésére, miután a magyar püspöki kar 1840 júliusában állást foglalt, most bemutatjuk a körlevél tartalmát.

Szeretnénk emlékeztetni arra a lényeges körülményre, hogy ugyanebben az időszakban a reverzálisok ügyében Magyarországon parázs politikai vita folyt, miután az liberális ellenzék politikai programjának részévé tette a vallási kérdés rendezését a teljes viszonyosság elvének alapján. Erdélyben a katolicizmus a rendi alkotmánynak a vallások egyenlőségét körülbástyázó rendszere és a protestáns országgyűlési többség miatt kevesebb mozgástérrel bírt, mint az anyaországban, így Kovács Miklós püspök itt a törvényszegést *valóban* kockáztatta, ha a egyes házasságok kérdésében arra kényszerült volna, hogy a magyarországi püspöki kar álláspontjára helyezkedjék. Erdély azonban a majd' egész Habsburg Birodalom politikai és egyházi elitjét felbolydító konfliktusból helyzete sajátossága ellenére sem maradhatott ki. E konfliktus alapdokumentuma az itt tartalmában közlésre kerülő körlevél.

A tanulmánynak nem célja a körlevél létrejöttének közelebbi körülményeit firtatni és hatástörténetét felvázolni. Ez későbbi közlemények keretében fog megtörténni. Az alábbiakban csupán tartalmát fogjuk közölni, mint olyan okmányét, amely minden hasonlóság ellenére rendelkezéseiben és szellemében egyaránt visszafogottabb magyarországi rokonainál. Ezáltal nemcsak az erdélyi egyház helyzetének sajátos vonásaira mutat rá, hanem megvilágítja azt a sokszínűséget is, amelyet a „magyar katolikus egyház” fogalomköre takart a 19. században.

A körlevél keletkezése

A Lajcsák féle instrukciók életbe lépése és a magyarországi forrongás Erdélyt sem hagyhatta érintetlenül. Az erdélyi egyházmegye a magyar egyháztartományhoz tartozott, aminél fogva az erdélyi püspöknek is csatlakoznia kellett a magyar püspökök közös frontjához. Kovács Miklós igen kényes helyzetben volt. Mint erdélyi állampolgár és az erdélyi kormányhivatal magas rangú hivatalnok, akinek ráadásul guberniumi státusát épp ez időben vitatta az országgyűlés, nem hozhatott olyan rendelkezést, amely az erdélyi törvényekbe ütközik. Nemcsak törvénysértés lett volna, hanem a katolicizmus amúgy is gyenge országgyűlési pozícióit még jobban megingatta volna. Míg Magyarországon a reverzálisoknak mégiscsak hagyott egy egérutat az 1791. évi XXVI. tc., Erdélyben nem létezett ilyen kiskapu. E nehéz helyzet megmagyarázza az 1840 júliusa és 1841. április 20-a, a körlevél megjelenésének időpontja között eltelt majd' egy évet, amely során a püspök nem csatlakozott a magyar püspöki kar döntéséhez, hanem kívárt.

Ám ez az időszak csak látszólag telt eseménytelenül. 1841. február 1-jén ugyanis a püspök Kolozsváron – Erdélyben teljesen törvényes módon – megáldott egy vegyes házasságot. Az esetet megszéllőztette a Pesti Hírlap 1841. február 10-i számában egy „Z” álnéven író szerző, úgy állítva be azt, hogy míg Magyarországon elkeseredett küzdelem folyik a maradi katolikus papság ellen, addig Erdélyben még mindig a régi harmónia uralkodik a felekezetek között. A cikk a prímáshoz jutott, aki levélben aggodalmát fejezte ki a püspöknek, és

megküldte neki az sajtócikk másolatát.[3] A püspöknek lépnie kellett, amint a rá nehezedő nyomás nőtt, és Lonovics József csanádi püspök római tárgyalásai a végkifejlet felé közeledtek. 1841. április 20-án megjelent a reverzálisok kérdésében eligazító körlevél.[4]

A korabeli sajtóból arra derült fény, hogy a körlevél rendkívül szűk körben vált ismertté kihirdetése után. Az Erdélyi Híradó meglepetésként regisztrálta a passzív asszisztencia első előfordulásait, és határozottan állította, hogy Erdélyben nincs tudomás reverzális-levélről.[5] Ám a *Pesti Hírlap* 1841. június 19-i számában már azt olvashatjuk, hogy a Küküllő vármegyei gyűlés egy tagja látta a körlevelet, és a június első hetében tartott közgyűlésen tanúskodott annak létezéséről.[6] A körlevél léte tehát gyorsan kiderült, és ettől fogva vármegyei közgyűlési téma lett, parázs vitákat és drasztikus intézkedések meghozatalát idézve elő.

Jelen tanulmány kereteiben nem térhetünk ki erre a vitára, mivel célkitűzéseinket meghaladja annak bemutatása. Itt a viták alapját képező püspöki rendelkezéseket kell bemutatnunk, amelyek ismeretében érthetővé válik az erdélyi vármegyei liberális és protestáns politikai elit és az erdélyi (valamint magyarországi!) liberális sajtó vehemens reakciója, illetve a 1842 nyarán lefolytatott országgyűlési vita a vegyes házasságokról.

A körlevél tartalma

Előjáróban a körlevél szerkezetét kell bemutatnunk. A terjedelmes irat ugyanis jól strukturált és több címből áll. Rövid bevezető után következik a körlevél főespereseknek és papságnak szánt tanítása, amely a reverzálisok bevezetésének dogmatikai és pasztorális indoklását tartalmazza.[7] A harmadik szerkezeti egysége a házasságról szóló jegyesoktatási anyagot fogalmazza meg.[8] Ez után következik egy rövid utasítás a körlevél másolására és köröztetésére vonatkozólag.[9] Az ötödik rész a reverzálisok kérését és a passzív asszisztenciát elrendelő szöveg.[10] A körlevelet követi a plébánosok számára kiállított utasításcsomag.[11] Utolsó része különböző gyakorlati, liturgikus és pasztorális kérdésekre ad választ.[12] A záradéka végül szakirodalmat ajánl a papságnak kérdéseik megválaszolására.[13]

A körlevél nyitányában a püspök papságához fordul, és felhívja őket a hivatásukkal járó felelősség megfontolására: az, hogy egymagukban boldogok vagy boldogtalanok legyenek, nem áll hatalmukban. Csak híveikkel együtt üdvözülhetnek vagy bukhatnak el, és számos lelkipásztori feladatuk van, amely megköveteli a hit igazságainak ismeretét, az élet és erkölcs egységét, valamint azt, hogy mindenkinek mindene legyenek.[14] A püspök jelzi azonban, hogy e körlevélben a sok lelkipásztori feladat közül csak a vegyes házasságok kérdésére akar kitérni és tanítást adni, azzal a céllal, hogy azt a néppel megosszák. Semmi sem fontosabb az üdvösség szempontjából ugyanis, mint az, hogy a hívek helyes fogalmat alkossanak maguknak önmagukról, az isteni dolgokról, és ennek megfelelő életet éljenek. A főpásztor itt komoly figyelmeztetést intéz papjaihoz: tud róla, hogy vannak olyanok, akik saját kényelmüket keresve elhanyagolják a lelkipásztori teendőket, és béresek módjára viselkednek, veszélynek téve ki ezáltal a nyáját. Figyelmezteti papjait a súlyos számadásra, amelyet a hívek lelkeiről kell majdan adjanak.[15]

A bevezető intések után a körlevél a házasságról szóló dogmatikai tanítást fejt ki. A katolikus egyház tanítása szerint a házasságot Isten az ősszülők teremtésében alapozta meg és szent, felbonthatatlan szövetségnek rendelte. Noha a házasság eredeti szentségének díszje az ősszülők bűne miatt veszített szépségéből, s így az őszövetség idején Isten Mózes révén megengedte a zsidóknak a válólevél kiállítását, Jézus Krisztus visszavezette azt eredeti állapotába és felbonthatatlannak nyilvánította.[16] A Megváltó a természet fölé emelte a házasságot, amikor azt akarta, hogy a házastársak egymás iránti szeretete és állandó szövetsége az egyház és Krisztus örök összekapcsolódását tükrözze és azt, hogy a házasságból született gyerekek az igaz egyház tagjaivá növekedjenek. Krisztus a házasságot azért emelte a szentség rangjára, mert azt akarta, hogy a házassági szövetséghez a megszentelő kegyelem is hozzájáruljon. Ebből viszont az következik, hogy azok,

akik a hitben ingadoznak, és nem szándékoznak gyermekeiket katolikus hitben nevelni, az egyház szándékával ellentétben állnak, és így a diszpozíció hiánya miatt magukat zárják el attól, hogy a megszentelő kegyelemben részesüljenek. Ennek ellenére az ilyenek között megkötött házasság is érvényes és felbonthatatlan.[17]

Hogy azonban a házasság érvényessége az ilyen házasságkötéseknél is állítható legyen, vélelmezni kell a papi áldás indifferenciáját (azaz azt, hogy nem az áldás hozza létre a szentségi köteléket). Az áldás hiánya vagy megléte azt a kérdést sem érinti, hogy a házasságokat katolikus és nem más (pl. protestáns) módon kell megkötöni, hisz a szentségi kegyelem elnyerése ezt szükségessé teszi. Ezt igazolja az ősegyház kezdeteitől bevett gyakorlat, hogy a házasságokat a pap jelenlétében kötötték meg, aminek a célja az volt, hogy a más módon megkötött házasságokat a legkevésbé se tarthassák vallásosnak. [18] Ebből azonban az következik, hogy mivel a pap a házassági áldást az egyház törvényeinek megfelelően Krisztus tekintélyével osztogatja, a papi lelkiismerettel és a hívek iránti gonddal nem lehet összeegyeztetni azt, hogy olyanok is áldást kapjanak, akik az egyház szándékával, annak törvényeivel és gyermekeik örök üdvösségével nem törődnek. Az ilyen magatartás súlyos bűnnek számít, és így az élők szentségéhez nem járulhat elkövetője.

A tanítás kifejtése után a püspök figyelmezteti papjait, hogy alkalmatlan szószátyárkodással ne nyújtsanak fogódzót pletykáknak és hírverésnek – vagyis kezeljék diszkréten az ügyet –, ugyanakkor ne ijedjenek meg a csörtetéstől és fenyegetésektől, amit ez az álláspont kelteni fog. Legyenek szelídek és szeretetteljesek a másféleképp vélekedőkkel. [19]

A körlevél második szerkezeti egységét a vegyes házasságokról szóló jegyesoktatási anyag képezi. A katekizmus formai szabályait követve a házassági tanítást kérdések és feleletek formájában magyar nyelven adja elő az okirat.[20]

A főespereseknek külön utasítást ad arra, hogy a papságnak mihamarabb küldjék át a körlevelet nyilvánosságra hozás végett.[21] Elrendeli, hogy kerületeikben sürgősen tartsanak vizitációt a plébániákon, és adjanak útbaigazítást papjaiknak a vegyes házasságok ügyében, ösztönözzék őket arra, hogy ne hátráljanak vissza az ellenkezéstől és ne adjanak föl semmit sem a körlevél értelméből.[22]

A következő rész a passzív asszisztenciáról szóló rendelkezéseket tartalmazza. E fejezet kezdetén a püspök emlékezteti a papságot arra, hogy az utóbbi idők összes pápája nyilatkozott a vegyes házasságokról és az abból származó gyerekek katolikus neveléséről. A pápai megnyilatkozások előírják, hogy vegyes házasságok esetén a katolikus fél számára biztosíték szükséges arra vonatkozólag, hogy hite nem kerül veszélybe a vegyes vallású házasság miatt. A püspök felhívta a figyelmet arra is, hogy az egyház tanítása szerint a vegyes házasságok tilosak. A biztosítékok nélküli házasságok megkötésénél a pap tartózkodjék mindenféle szertartástól, imától és áldástól, amit az egyház normális esetben végezni szokott – kéri a Szentszék. Innen az alábbi következtetéseket lehet levonni:

Ha a vegyes házasság előtt semmilyen kanonikus akadály nem áll, a felek akaratának kinyilatkoztatását és az annál való jelenlétet – két vagy három tanúval együtt – nem szabad megtagadni.[23] Az a tény, hogy kaulélak nélkül nem látható be az, hogy a házasságra vonatkozó isteni akarat teljesül, és a születendő gyerekek üdvösséghez szükséges nevelésének a szülők majd eleget fognak tenni, önmagában is indokoltá tenné ezt az eljárást. Az a házasság, aki elzárja gyereke előtt a lehetőséget, hogy az egyházában nevelkedjen, nem tesz eleget sem az egyház szándékának, sem a szentség sérthetlenségének. Az ilyen házasság a szentség méltó vételére semmiféleképpen sem beszámítható, amiből az következik, hogy saját magát zárja ki a szertartások szerinti házasságkötésből.

A püspök a magyarországi és világegyházbéli fejleményekre is utal akkor, amikor kijelenti, hogy azon események alkalmából buzdítja papjait erre a gyakorlatra, amelyek miatt a világegyház püspökei és a pápák arra kényszerültek, hogy az egyház eme rendelkezését most előadják.

A körlevél elismeri, hogy a rendelkezés nem felel meg az eddigi erdélyi gyakorlatnak. Azonban az eddigi gyakorlatot (ti. a vegyes házasságok válogatás nélküli megáldását) csupán ideiglenesnek kell tartani. Addig lehetett végezni, amíg az egyház világosabban meg nem fogalmazta saját tanítását.

Azt is elismeri, hogy a jelen körlevél által parancsoltak beleütköznek az 1791/2. évi 57. articulusba, amely azt írta elő, hogy a gyerekek nemük szerint kövessék szüleik vallását, és a reverzális érvénytelennek nyilvánítja. A papságát ily módon felvilágosító püspök csak ezek után ad konkrét utasítást a reverzális mikéntjére vonatkozólag: „Minélfogva a reverzális leveleket, amelyek egyébként is hiábavalóan kérettetnek, semmiképpen se követeljétek, sem az ilyen gyerekek katolikus nevelését alkalmatlanul ne sürgessétek, de mégis, amennyiben ez az előzőekben érintett törvénnyel nem ellenkezik, a házastársak magán akarata felől tudakozódva, tudjátok, hogy az Anyaszentegyháznak eleget tenni, és az egyházi tanításnak kifejezetten megfelelni a ti kötelességeitek.”[24] A püspök tehát tudatában van, hogy az erdélyi törvény kisebb mozgásteret enged neki, mint magyarországi kollégáinak. Épp ezért csak szóbeli ígéretet követel. Így nem vádolható a törvény közvetlen megsértésével, hisz az 1792/57. tc. a *contractusokat* nevezi érvénytelennek. A szerződés pedig írásos egyezményt jelent. Természetesen a szóbelileg adott ígéret kevesebb erővel bír, ám az a tény, hogy a papság aktívan asszisztált a házasságnál, már bizonyíték egy ilyen ígéret megtétele mellett. Tehát letagadni nem lehet. Ugyanakkor megvan az az előnye, hogy tárgyi bizonyíték a törvénysértésre nincs, a papság tehát nem hurcolható meg a rendelkezés miatt. Egyébként is, ahogyan a rendelkezés értelmezi, az ilyen kontraktusok hiábavalók, hisz semmire sem köteleznek. A kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező püspök nem egyszer védte ehhez hasonló szubtilis módszerekkel a későbbiekben is magát és papjait a támadásoktól, többek között 1848-ban is. A szövegkörnyezetből tehát az derül ki, hogy a püspök tart attól, hogy törvénysértéssel vádolhatnák papjait, és ezt próbálja kikerülni. Így feltétlenül lelkére kötötte a papjainak, hogy a házastársak szándékai felől *érdeklődjenek*, hogy a törvénybe ütközésnek még a látszata se álljon fenn.

A körlevél a továbbiakban előírja, hogy tanítsák a katolikusokat a házasság szentségének méltóságáról, céljáról, a vinculum állandóságáról, a gyerekek iránti kötelességükről. A házasulandók lelki felkészítésének célja a megszentelő kegyelemre való ráhangolódás. Mindezt szentbeszéd és katekézisek alkalmával mindig hirdessék. Legyen gondjuk arra, hogy katolikusok csak katolikusokkal házasodjanak, azonban amennyiben ez nem lehetséges, törekedjenek megnyerni a nem katolikus felet a katolikus vallás számára (ami az országgyűlési magyarázatok fényében az áttérítéssel azonos). Ha ilyen felek jelentkeznének, a katolikus felet figyelmeztetni kell a veszélyekre. Ha mégis kitart szándékánál, a fent leírt mód szerint két vagy három tanú jelenlétében engedni kell, hogy szándékát kijelentse és ily módon érvényes házasságra léphessenek. A házasulandók anyakönyvébe is, mint ilyent kell jelezni a házasság létrejöttét.[25]

A plébánosokhoz intézett instrukciók a gyakorlati teendőket vázolják. Abban az esetben, ha van *morális* bizonyosság arra nézve, hogy a katolikus fél megmarad hitében, a rendes szertartás szerint kell megkötni a házasságot áldással és imákkal. Ha azonban nem áll fenn ilyen bizonyosság, a pap aktív közreműködésének kizárása a következő egységes eljárás szerint történjék:

1. A házasságot rendesen hirdessék ki, ám mellőzzék a felek vallásának említését.
2. Már a kihirdetések alatt el kell kezdeni a katolikus fél lehető legszelídebb oktatását.
3. A házastársak beleegyezéséről szóló tanúságot a szokott módon kell kivenni.
4. A házasságkötés nem történhet szent helyen, ám tiszteletreméltó helyiségben jöjjön létre, amilyen a parókia épülete vagy a sekrestye. A pap ne öltözzék szent ruhába (stóla, rocheta), és két vagy három tanú jelenlétében, imák és áldás nélkül vegye ki a kölcsönös házassági szándéknyilatkozatot.

5. Megszabja a szavakat, amellyel a kölcsönös konszenzust kifejezik, abban az esetben, ha a felek közül valaki nem tudna olvasni. A katolikus fél az „Isten engem úgy segítjen” szavakhoz még a következőket kell hozzátegye: „A Boldogságos Asszony és Istennek minden szentei.”
6. Miután mindez megtörtént, a plébános a szokásos módon bevezeti a házassági anyakönyvbe a házasságot, de fel kell tüntetni a passzív asszisztenciát.
7. Figyelmeztetnie kell a házasságokat, hogy házasságuk érvényes, jogi hatásai pedig ugyanazok, mint a rendesen megkötött házasságoknak.
8. A nehezebb eseteket útbaigazítás végett az egyházi főhatóságnál jelezzék.[26]

A körlevél utolsó nagyobb egysége a passzív asszisztencia alkalmazása során felmerülő akadályok és lehetséges kérdések megválaszolásával foglalkozik. Megtiltja a katolikus fél előzetes feloldozását a házasságkötés előtt a halálos bűnök alól, mivel házasságkötési szándéka bűnös diszpozíciót jelent, így szentáldozáshoz sem járulhat. Azonban jelzi, hogy ha a házasságkötés után a katolikus fél megtér és őszinte bűnbánatot mutat, valamint törekszik az elkövetett hiba kijavítására, feloldozható.[27] Megtiltja a katolikus nők passzív asszisztált vegyes házasság utáni menyasszonyavatását és a gyermekágyas asszony megáldását, ahol ez szokásban van. Az emiatti lelkipásztori aggályok akkor ütköznek ki, amikor a püspök kijelenti, hogy ez az áldás nem jelentheti a vegyes házasságok jóváhagyását. Ugyanakkor azonban gondja van azokra a katolikus anyákra is, akik nem kaphatják meg az áldást: az áldás megtagadását és az azt megalapozó indokokat előzőleg közölnék velük, azért, hogy ne kérjék az áldást. Elutasítás esetén ugyanis gúnyolódásnak szolgáltatnák ki őket.[28] A következő pontban a vegyes házasságok kihirdetéséről rendelkezik a püspök. Itt is megkülönböztetéssel él: lehetőleg a stóla viselésétől ilyenkor tartózkodni kell, ha a nép megbotránkozása nélkül el lehet távolítani. Ha katolikus házasságokkal együtt kerül kihirdetésre vegyes házasság, a katolikus házasságok után kell kihirdetni ezzel a közbevetéssel: „ezeken kívül házasságra lépnek”. [29] Megtiltja a stólapézn elfogadását passzív asszisztencia melletti házasságkötés esetén, mivel a pap csak tanúként és nem áldásosztóként vesz részt a menyegzőn.[30] Az idegen plébánián kötendő házasság esetében a megbízást a szokásos módon kell kiállítani, tanúskodva a szabad beleegyezésről és a házassági akadályok hiányáról. Az inmatriculációnál azonban a következő szavakat kell bevezetni az anyakönyvbe a „copulans” rubrikába: „Kölcsönös megegyezésüket kijelentették a házasságra N. N. plebánus előtt N. plébánia házában.”[31] Megtiltja a közös beleegyezés szavainak sűgását abban az esetben, ha a felek írástudatlanok. Azzal érvel, hogy a plébános egyébként is csak tanúként és nem fölszentelt papként van jelen a házasságkötésnél.[32]

A körlevél záradéka irodalom ajánlása mellett még rendelkezik arról is, hogy passzív asszisztenciát nem szabad magánházaknál végezni.[33]

A körlevél intenzív vitát váltott ki mind a sajtóban, mind a vármegyei közgyűléseken, ahol, akárcsak Magyarországon, határozatok születtek ellene. Ezen anyag kutatása azonban még a kezdeteinél tart, és egyelőre nem időszerű eredményeinek közlése. Mindazonáltal hatása lemérhető azon, hogy az 1841-42. évi erdélyi diétán a felekezeti vita középpontjában állt, és az, hogy Kedves István kolozsvári apát-plébános egyházi álláspontot védő beszéde keretében az országos ülés előtt is felolvasta a levelet, sokatmondó.[34] Ezen vitát azonban szintén a vármegyei és sajtóbeli fejleményekkel kell egységes keretben tárgyalni. Remélhetőleg a közeljövő kutatásai a kérdés ezen részleteire is mihamarabb fényt derítenek.

[1] A körlevelet említette: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkája. VI. köt. Bp., 1899. 1346. p.; *Litterae pastorales in negotio mixtorum matrimoniorum ad clerum suae dioecesis dimissae 1841* (továbbiakban: *Litterae.*) címen és ugyanezen mű tanúsága szerint megjelent a *Fasciculi ecclesiastici* 1842. évi II. kötetében a 233. lapon. Mindazonáltal az erdélyi és magyarországi vonatkozó szakirodalomban jelenlegi tudásunk szerint ismeretlen a tartalma. A vegyes házasságok kérdésének 19. századi forrásaként jegyzi még: Fazekas Csaba: Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon. In: *Gesta*, 1998. 1. sz. 86-101. p. **A körlevél tartalmát eredeti levéltári forrás alapján ismertetjük:** Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár (továbbiakban: GyÉL.) Püspöki iratok. 355. dob. I/a. 555/1841. sz.

[2] Nemes Istvan: A vegyes házasságok jogi szabályzásának története az Erdélyi Nagyfejedelemségben 1841 előtt. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2011. 3. sz.

[3] Vö. Kopácsy József 1841. február 14-én Budán kelt levele Kovács Miklóshoz. GyÉL. 355. dob. sz.n. (A cikk a levélhez volt mellékelve kéziratos másolatban.) A jelzett dobozban elkülönítették a vegyes házasságokkal kapcsolatos iratok egy részét, főként a magyarországi főpapokkal folytatott levelezést. Nem tudni miért – talán óvatosságból –, ezek a dokumentumok nem kaptak iktatószámot. Vö. még: Vegyes házasság Erdélyben. In: *Pesti Hírlap*, 1841. február 10. 91-92. p.

[4] Ld. 1. sz. jegyz. A kéziratos változat nem visel semmilyen címet, alábbiakban a Szinnyei által idézett címen fogunk rá hivatkozni. Terjedelmessége miatt továbbá jónak láttuk részei szerint így idézni az áttekinthetőséget növelendő. Az alábbiakban közöljük a részek címeit.

[5] Vö. Vegyes házasság. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. május 18. 157. p.

[6] Vö. Erdély, Küküllő vármegyei gyűlés, vegyes házasság. In: *Pesti Hírlap*, 1841. június 19. 410. p.

[7] *Litterae.* 1-5. p. Bevezetés.

[8] Uo. 5-7. p. A továbbiakban saját rövidített címén idézzük: *Doctrina in mixtis matrimoniis ante copulationem.*

[9] Uo. 7. p. *Utasítás* címen fogjuk idézni.

[10] Uo. 8-11. p. *Litterae* címen idézzük az eredeti cím rövidítésével. E részt a későbbi országgyűlési vita során a diéta országos ülésén a katolikus álláspontot védő Kedves István kolozsvári apát-plébános is felolvasta a rendeknek. Vö. Az Erdélyi Nagy Fejedelemség 1841-ik esztendőben november 13-ára Kolozsvár szabad királyi városba hírdetett Országgyűlésének jegyzőkönyve. Kolozsvárt, 1841. (Országgyűlési napló. 1841.) 364-366. p.

[11] Vö. *Litterae pastorales...* 11-12. p. A továbbiakban *Instructio specialis ad parochos* cím alatt.

[12] Uo. 12-17. p. A továbbiakban eredeti címén: *Instructio pro sacris curionibus ad quaedam quaesita.*

[13] Uo. 17. p. *Záradék* címen idézzük.

[14] *Bevezetés* 1-2. p.

[15] Uo. 2. p.

[16] Uo. 3. p.

[17] Uo. 4. p.

[18] Uo. 4. p.

[19] Uo. 5. p.

[20] Uo. 5-7. p.

[21] Vö. *Utasítás*, 7. p. Itt ellentmondás mutatkozik a körlevél tartalma és a közvélemény előtti eltitkolása között. A püspök ugyanis elrendelte, hogy a főesperesek továbbítsák a lelkipásztorokhoz azt, azok pedig ismertessék tartalmát a hívekkel, majd aláírva küldjék vissza a főesperesekhez. Ennek ellenére senki sem tudott róla a Küküllő vármegyei gyűlésig, azaz mintegy másfél hónapon keresztül. Bizonyíték arra, hogy titokban tartották volna e levél létezését, nincs. Így megmagyarázhatatlan, miért nem tudott róla a politikai osztály oly hosszú időn keresztül, noha országos jelentőségű politikai ügyről volt szó.

[22] Uo. 7. p.

[23] Ez megfelel az erdélyi törvényeknek és az egyházi követelményeknek egyaránt.

[24] Uo. 10. p. „Quapropter litteras quidem reversales, quae ceteroquin inopere exigentur, nequaquam postulabitis, neque prolium talium catholicam educationem importune urgebitis, attamen privatam conjugum voluntatem, in quantum haec legi praeattactae contraria non fuerit, exquirentes, Matris Ecclesiae obsecundare, atque disciplinae Ecclesiasticae ... vestrae obligationis esse noveritis.”

[25] Vö. *Litterae* 8-11. p.

[26] Vö. *Instructio specialis ad parochos*. 11-12. p.

[27] Vö. *Instructio ad sacros curiones ad quaedam quaesita*. 1. kérdés. 13-15. p.

[28] Uo. 2. kérdés. 15. p.

[29] Uo. 3. kérdés. 16. p.

[30] Uo. 4. kérdés.

[31] Uo. 5. kérdés.

[32] Uo. 6. kérdés. 17. p.

[33] Uo.

[34] Vö. Országgyűlési napló. 1841. 364-366. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

Molnár Sándor Károly: Bereczky Albert levele Forgács Gyulához 1920. szeptember 2-án (és ami utána következett...)

A Magyarországi Református Egyház történetében lépten-nyomon felbukkanó átpolitizáltságnak^[1] tudható be, hogy – miként az egyik szakmunkában olvasható – az „1918–19-es forradalmak alatti események forrásai még mindig nincsenek kellő alaposággal összegyűjtve, feldolgozva, kiértékelve. A kevés számú feldolgozás, visszaemlékezés, alkalmi cikk nem egy esetben a pamflet-szintig motivált, szubjektív, vagy téves, pontatlan egymásnak ellentmondó adatokat közöl”.^[2] A történelem átpolitizálása, többek között, azért sem kívánatos, mert visszavetíti az utókor fejleményeit a múltba, és ezáltal egy önmagát magyarázó ördögi kört hoz létre. Amíg a korábbi összefüggéseket sem látják tisztán a történészek, illetve a társadalomtörténettel foglalkozók, addig – bármennyire is szeretnék a későbbi eseményeket megvizsgálni – csak torzóval dolgozhatnak.

A történelem átpolitizálása az utókor vétke, a politizálás a mindenkori jelen sajátja. Hogy a politizálás mint törekvés helyeselhető-e vagy sem, egyedi vizsgálatot igényel. De az, hogy a politizálás bizonyos helyzetekben az átpolitizálás tápanyagaként szolgál – kétségtelen.

A következő levél bepillantást ad egy olyan kör, baráti társaság életébe, mint amilyenek a politikai élet oldalvizén is megjelentek. Az ilyen véd- és dacszövetség irányába fejlődő társaságoknak (a korban legalábbis) legismertebb példája, az Osztrák-Magyar Monarchia végén, illetve a Horthy-korszak elején működött „MISE”, amit „Miniszterséghez segítő egyesületként” neveztek a kortársak cinikusan, miközben a félreolvasott rövidítés eredeti alakja, a MJSE a Magyar Jogászok Sport Egyesülete nevének rövidítéseként szolgált. Az egyesület tagjai közül többen miniszterek, országgyűlési elnökök, és más magas rangú hivatalos betöltők lettek. A politikatörténettel foglalkozók már régen felismerték az ilyen egyesületek, szakkollégiumok feldolgozásának fontosságát.

A politikai élethez hasonlóan a magyar reformátusságnak is volt egy olyan köre, melyet a „MISE”-hez hasonlóan, egyházvezetői tanulóiskolának lehet felfogni, ez volt az ún. Péceli Kör. A körhöz kapcsolódók közül többen lettek püspökök és esperesek. Bereczky Albert levelében is több olyan személy tűnik fel, akikkel később ő maga is együtt emelkedett. Éppen ezért érdekes ez az 1920-ban keletkezett levél, mert annak szereplői és tevékenységük 1945 után hirtelen nagyon fontossá váltak. Bereczky Albert levele olyan kérdéseket tesz fel, amelyeknek megválaszolásához még óriási kutatómunka szükséges. Az egyik izgalmas kérdéskör, hogy a Tanácsköztársaság idején exponált lelkészeknek miként alakult az élete a két világháború közötti időszakban, valamint: akik még tevékenyek voltak 1945 után is, azoknak életútja hogyan változhatott meg. Ezen kérdésekkel azért érdemes foglalkozni, mert egyes lelkészek visszaemlékezéséből az derül ki, hogy a II. világháború után részben azért kellett visszavonulniuk, nyugdíjba menniük, mert például 1905-ben a különböző tüntetéseken, illetve az akkor megjelent politikai cikkekben elítélőleg szóltak a Szociáldemokrata Párt terveiről, nézeteiről, tetteiről,^[3] vagy a Tanácsköztársaság idején „nem megfelelően” nyilatkoztak, viselkedtek. Mások pedig, azok, akiket ebben a levélben is megemlíti Bereczky, akkor értek pályájuk zenitjére. E kettősség még inkább érdekessé teszi a következőkben feldolgozott forrásokat.

Előzmények

Az első világháború végén nemcsak az ország, de a különböző felekezetek is válságos képet mutattak.^[4] Az a gyökeres változás és bizonytalanság, ami az őszirózsás forradalommal kezdődött és a Tanácsköztársaságban csúcsonodott ki, olyan kihívás elé állította az egyházak vezetőit és lekipásztorait, amelyre korábban nem is gondoltak. A váratlan események és fordulatok kavalkádjában mindegyik egyház, illetve egyházkormányzó,

valamint lelkész magára maradt. A korábban biztosnak hitt keretek szinte egyik napról a másikra váltak semmivé. A proletárdiktatúra mindkét nagy protestáns felekezet lelkészeinek zömét így vagy úgy, de állásfoglalásra és kiállásra készítette.[5] Ezen kiállásokért később sokaknak magyarulkodikni kellett vagy a Horthy korszak elején, vagy pedig a II. világháború után.

A trianoni béke előtt a magyar református egyházkerületi rendszer öt egyházkerületre tagolódott, majd a kerületek száma hirtelen, néhány év leforgása alatt majdnem megkétszereződött az új határok miatt. Az önálló országhatáron belül lévő négy egyházkerület és annak legfelsőbb vezető testülete, a zsinat szinte mereven követte az eseményeket, azokba beleszólni nem tudott. Ebben a merev egyházi struktúrában került sor a Péceli Kör Konferenciájára, amely egy reformmozgalom első állomása lett. Ezt néhány hónappal az első világháborút lezáró békeszerződés után szervezték meg.[6] s az 1920 és 22 közötti útkeresési időszak rendezvényeibe, illetve az azokon elfogadott kiadványok sorába illeszkedett. Itt döntöttek egy hetilapról, amely „alkalmas volna közösségük ápolására és közös gyülekezet építő mozgalmuk előmozdítására”. Ez a folyóirat *A Reformáció*[7] volt, aminek mellékleteként jelent meg az *Igehirdető*. Az előbbinek Forgács Gyula volt a szerkesztője, az utóbbinak pedig Tildy Zoltán, munkatársa pedig Bereczky Albert.

A forrásban megemlítettek közül csak Gombos Ferenc illetve Kiss János dunántúli lelkész nem volt jelen a „Péceli Konferencián”. Többen nemcsak ezen a konferencián, de a „Kunhegyesi Memorandum” elfogadói között is szerepelnek.[8] Továbbá nemcsak résztvevői voltak a konferenciának, hanem annak egyik döntése értelmében választott képviselői is, így az 1921. évi program előkészítésében mindannyian tevékenyen kivették a részüket.[9]

Az 1920. március 1-jével kezdődő Horthy-korszak a korábbi évek zűrzavaros idejéhez képest sokkal stabilabbnak tűnt, a több éve bizonytalanságban levő lelkészek számára is a konszolidáció lehetőségét teremtette meg. Az 1918–1919-es esztendő eseményei után több lelkésszel szemben is eljárás indult. Legismertebb ezek közül Zoványi Jenő egyháztörténész esete, akinek 1920-ban a zsinati bíróság megszüntette lelkészi jellegét és két évvel később nyugdíjazták is.[10] A döntések megítélése természetesen a korszakban sem volt egyértelmű, erre mutatnak rá a vizsgált dokumentumok is.

A forrásról

Maga a levél Forgács Gyula hagyatékában található, az ún. „Kunhegyesi Memorandum” őrzési egységében. A memorandumot 1921 augusztusában fogadták el és hozták nyilvánosságra. A két világháború közötti egyházi életre jelentős hatással lévő dokumentumnak a megszületéséhez az első állomást a Pécelen 1920. augusztus 17. és 21. között tartott találkozó jelentette:

„Megkeseredett szomorúsággal szemlélik [a résztvevők] egyházunk lelki erőben, tagjai erkölcsében és anyagi életképességében való megrokkánását annak következtében, hogy benne az élő bizonyágtétel, mely megteremtette és százados veszedelmeken át is megtartotta, elhalványodott. Szorongó lélekkel állapítják meg, hogy napjaink viharos eseményei válaszút elé állítják az egyházat, úgy hogy rövidesen el kell dőlnie, vajjon képes-e az egyház múltjához és eszményeihez méltó életre megújodni, vagy pedig elítéltetik a halálra és csúfságos elgyengülésre, sőt tekintélyes részben a feloszlásra.”[11]

Ezen a konferencián részt vett maga a levél írója is, aki néhány nappal később egy A4-es formától valamivel nagyobb négyrétbe hajtott franciakockás lapon írt Forgács Gyulának. Az íráskép a levél elején és végén

nagyobb, hézagosabb, mint a levél közepső – tartalmi – részén, amit tömött, apró betűvel készített Berezky Albert.

A levélben felmerülő tárgyalás anyaga szintén érdekes adatokkal egészíti ki az eddig meghatározó feldolgozásnak tekintett ún. Bolyki-Ladányi-féle kronológiát és eseménytörténetet. Ezen források tovább polarizálják az eddig megismert képet és arra mutatnak rá, hogy az 1918 és 1922 közötti időszak további forráskutatásokat igényel. A most közölt források kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy a Berezky-féle levélben felmerülő kérdésekhez adalékul szolgáljanak.

A szereplők

Az idősebb Forgács Gyula és a fiatalabb Berezky Albert közötti levélváltás nem véletlenszerű, alkalmi jellegű volt, hanem a *Reformáció* című lap szerkesztése okán a rendszeres munkakapcsolat részének tekinthető. Az alább közölt levél stílusát tekintve megfelel ennek a munka-, illetve kezdődő baráti kapcsolatnak, amelyet csak tovább mélyített, hogy Forgács Gyula helyére 1924-ben a Péceli Egyházközség Berezky Albertet hívta meg lelkipásztorának.

Berezky életrajzának, egyházpolitikai és politikai működésének bemutatására már többen vállalkoztak. De mint ahogy a szerzőt már életében körbelengték a származásával kapcsolatos mondák, úgy kései megítélése is a legtöbb esetben a történész szemszögétől függ. Be lehet mutatni úgy az ún. „ébredési mozgalmak” egyik jelentős budapesti ígéhirdetőjének éppúgy, mint az 1948 utáni állami politikai rendszer kedvezményezettjének.^[12]

Forgács Gyula életéről és munkásságáról az utóbbi évtizedben egy jelentős munka készült.^[13] Az utóbbi időben kezdik újra felfedezni és átértékelni azt a munkát, amelynek ő volt a motorja, és amely a Magyarországi Református Egyház 1933. évi III. törvényének megalkotásához vezetett. Forgács azon lánglelkű evangéliumi munkások közé tartozott, akik munkásságuk elején igen elkötelezetten éltek és munkálkodtak, de életük végéhez közeledvén „fáradt ember benyomását” keltették.^[14]

A levélben szereplők közül Benkő István és Deme László esperesi tisztséget töltöttek be, Budapesten, illetve annak vonzáskörzetében maradtak szolgálatban. Mindkét életút áttekintésekor fontos megemlíteni, hogy eddigi adataink alapján 1948 után sem akarták elmozdítani őket. Benkő István (1889–1959) rákospalotai lelkész a Tanácsköztársaság ideje alatti tevékenységével az egyik vélemény szerint „azok közé a lelkészek közé tartozott, aki a baloldali politikai fordulatok nyomán először lehetőséget láttak az egyházi élet megújulására, de hamarosan csalódottan visszavonultak”.^[15] Azon kis kötetben, melyben tisztelői és tanítványai életéről és munkásságáról emlékeztek meg, a Tanácsköztársaság idején történetekről csupán egy-egy mondatban esik említés.^[16] Deme László (1889–1987) református lelkész, lapszerkesztő, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség titkára, 1926 és 1959 között péceli lelkész megítélése nem sokat változott az utóbbi két évtizedben, azonban nemigen tudjuk, mit takar az a megfogalmazás, miszerint jelentős „szerepe volt az 1918–19-i forradalmak idején a ref. egyházban lezajlott események irányításában”.^[17] Mindkét lelkész, bár a Tanácsköztársaság alatt történetekért 1920 után magyarázkodásra kényszerült, és az egyházi bíróság ítéletet is kirótt rájuk, azonban mindez komolyabb nehézséget nem okozottak későbbi életútjukat tekintve, Benkő megmaradhatott a rákospalotai egyházközségben, és Deme is hamar szolgálatba állt. Később pedig Benkő István és Deme László egymást váltották a Budapesti, majd Északpesti Református Egyházmegye esperesi tisztségében. Deme László a Péceli Egyházközségben szolgált, ahol közvetlen elődei Forgács és Berezky voltak.

A levélben továbbá említésre kerül Gombos Ferenc (1891-1978), aki viszont kilépett az egyházi szolgálatból és előbb üzleti, majd újságírói karriert tudhatott magénak. Egy lelkészi visszaemlékezésben eléggé

irodalmiasan a következők olvashatók személyéről:

„Az ifjú lelkészi nemzedék egy részét, különösen az Evangéliumi Diákszövetség vezetőit, magával ragadja a forradalmi szellem. Gombos Ferenc titkár a teológia udvarán, nagy tömeg jelenlétében leteszi palástját.”^[18]

Bereczky Albert megemlíti a levélben jó barátját, Tildy Zoltánt (1889–1961), akivel jó baráti viszonya mindvégig megmaradt és később is együtt emelkedtek a politikai ranglétrán. (Tildy miniszterelnök, köztársasági elnök lett 1945 után.) A barátságot mutatja, hogy Tildy Zoltán eskette Bereczky Albertet és Bencsik Piroskát Szennán 1916-ban.^[19] Tóth Sándor (1896–?) megemlézése különösen is érdekes. Az ő életútjáról jelenleg kevés adattal rendelkezünk. A konferencia résztvevői között mint a clevelandi magyar reformátusok lelképásztora szerepelt, aki a *Reformáció* című lap megjelenéséhez szükséges anyagi forrással érkezett a gyűlésre. A levélben továbbá Kiss János lelkész kerül megemlézésre, akiknek személyéről és munkásságáról, illetve a Tanácsköztársaság ideje alatt végzett működéséről nincsenek adataink.

Elemzés

Bereczky Albert több olyan mondatot is megfogalmazott, amelyek megítélése sem akkor, sem napjainkban nem egyértelmű. A levelezőtársak jól ismerték egymást, legalábbis az utalások és szófordulatok erre engednek következtetni.

A levél stílusát tekintve megfelel a korszak egyházi nyelvezetének. Szembetűnő a levélben az „ébredési mozgalmakra” jellemző kifejezések és szófordulatok használata, így „megújulás”, „imádságunk”, „nem hiába gyűjtött magának sereget az Úr”, „szeretetlen megítélés”, „ítéletmondás”. Az egyes kifejezések mögötti többlettartalom a levelezők közötti közös gondolkozásra vezethető vissza, amit megerősít, hogy Bereczky Albert többször kéri Forgács Gyulát arra, válaszoljon levelére, illetve fejtse ki álláspontját a témával kapcsolatban. Illetve, ha Forgács is alkalmasnak találja, akkor Bereczky gondolatait meg is jelentetné. Ez mind visszacsatolása a levélben szereplő „tennünk kell valamit és irányítanunk – vagy legalább befolyásolnunk” gondolatnak. De hogy mit értett ezen bővebben, Bereczky nem részletezte.

A levél alapvetően a Tanácsköztársaság idején szerepet vállaló fiatal lelkészek megvédésére irányult. Maga Bereczky a levélben saját szerepéről a következőket mondja: „Sokat – példákat, eseteket – mondhatnék arról és joggal, ha úgy tetszik, büszkén beszélhetek a kom. idejéről, mert a salgótarjániak a bizonyosságaim, milyen volt a magatartásom ott, abban a munkásfészekben.” Hogy mit is jelentett ez pontosan, ma még nem teljesen egyértelmű. Egy lelkész memoárjában a salgótarjáni eseményekről teljesen másképp fogalmaz:

„Az elégedetlen és éhező bányászok, gyári munkások között, gyakori volt a lázadás, míg a Lenin-fiúk – Szamuely vérengző, bőrkabátos hóhérlegényei, meg a matrózsapkás, rendcsináló különítmények – el nem vették a kedvét a lázadozni óhajtóknak. Salgótarjánban is volt előzőleg egy zendülés: megvadult tömegek kirabolták az ottani tisztviselőtelep lakásait. Mondják, hogy csak egy házat nem dúltak fel. Abban lakott Bereczky Albert nevű református pap.

Mikor odaért a dühöngő tömeg a kapu elé, odaállt az egyik vezérük:

– Ide nem megyünk be ? Ezt nem bántjuk!

– Miért ne? – ordította a tömeg.

– Azért – kiáltotta a fékező -, mert itt lakik az a református pap, aki tavaly ingyen temette el az anyámat!”^[20]

A memoáriró akkor csak 12 éves volt, emlékezéseit az 1980-as években vetette papírra. Ebből tehát leginkább az utókor vélekedése érhető tetten, ami megint csak Bereczky Albert változatos megítélésére ad némi magyarázatot. Ugyanannak az eseménynek más módon történt elmesélése viszont hozzásegít bennünket annak mélyebb vizsgálatához, hogy a Tanácsköztársaság eseményei, valamint az 1948-as „fordulat éve” utáni politikai kontinuitást jobban megérthessük. Egy másik visszaemlékező, aki szintén valószínűleg heteket töltött ekkor Salgótarjánban, és ott a katonai ellenállást szervezte, hosszasan és részletesen írta le az eseményeket. Ez a visszaemlékező nem más, mint Rákosi Mátyás.^[21] Igaz, Bereczky Alberttel való találkozást nem említi, de elképzelhető, hogy arra sor kerülhetett, vagy legalábbis hallottak egymásról. Mivel nem egyértelmű a levélíró előbbi mondatának a megítélése, így ez csupán megint az átpolitizáláshoz ad támpontot.

A levél java részét Bereczky Albert három plusz egy pontban összefoglalt gondolatai teszik ki. Az első pont a „tájékozatlanság” fogalma köré csoportosította mondanivalóját, a másodikban a bevádolt személyek eddigi munkásságára utalt, a harmadikban érvként a „jóhiszeműséget” említi, amit az „egyházunk megújítására való szükség” gondolatával zárt be. Ezen pontok közül a személyi kérdés vet fel további kutatási területet. A Bereczky-féle levélben szereplők első világháború előtti és alatti tevékenységével egy másik tanulmányt is meg lehet tölteni, amit a levélíró mentségként próbált felhozni a bevádoltakra vonatkozóan. Az így maradt három pontot is érdemes pontosabb elnevezésekkel illetni. Így elsőként az alkohol és a prostitúció elleni fellépés, a másodikként az egyház anyagi függetlenségének a kérdése, harmadikként pedig a megújulásra való felhívás.

Az első pont tehát, melyet a legbővebben ismertet, a „bűn elleni” fellépés. Bereczky Albert érvrendszere, amellyel barátait menteni próbálta, nagyon komoly társadalmi kérdésekre utal. A Péceli Kör tagjainak valószínűleg mindegyike osztotta a következő mondat tartalmát:

„Én és velem együtt sok olyan ember, aki komolyan vette az életét, nagy lelki megrendülést éreztünk, amikor Budapest utcáin megjelentek a prostitúciónak és az alkoholnak hadat üzenő plakátok s napvilágot láttak olyan rendeletek, amik intézményes szervezett erőfeszítést látszottak mutatni a bűn ellen.”

A legfontosabb fordulat ebből az „intézményes [...] erőfeszítést [...] a bűn ellen”, az, hogy mit is jelent ez pontosan, további kutatásokat igényel.

Az első világháború éveitől a már az 1900-as évek elejétől jelentkező alkoholfogyasztásból és nemi betegségekből származó társadalmi válság tovább mélyült. Bár az 1914 és 1918 közötti időszak egészségügyi politikája megpróbált ezen kihívásokra válaszolni, azonban érdemi változást elérni nem tudott. Az alkoholeladásból az államnak komoly bevétele származott, így ez a kettősség akadályozta a valódi problémának a megoldását. A Tanácsköztársaság ideje alatt a korábbi időszak elmulasztott kezdeményezéseit és a társadalmi problémákat a végletekig szigorított törvényekkel kísérelték meg rendezni.^[22] Létrehozták az Antialkoholista Tanácsot a Munkaiügyi Népbizottság felügyelete alatt, mely jelentős agitációs munkát fejtett ki,^[23] erre utalt tehát Bereczky Albert. A plakátok között voltak egy-egy karikatúra kíséretében rövid

szlogeneket tartalmazóak éppen úgy,[\[24\]](#) mint a hosszabb felhívásszerűek.[\[25\]](#)

Itt egy kegyességtörténeti kitérőt is tenni kell. Természetes, hogy a hivatalos állami politika tetszhetett egyes kegyességi csoportoknak. A „bűn elleni plakátok” és a nyilvános fellépésre utaló gondolat nem egyszerűen a Tanácsköztársaság idején hozott döntéseknek az elismerése, hanem ezzel egyidejűleg az egyházi tehetetlenségé is. Az alkohol problémájáról és annak társadalmi hatásáról már az 1890-es évektől kezdődően jelentek meg művek.[\[26\]](#) Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben is rendszeresen visszatérő motívum a rendszeres és nagymennyiségű alkoholfogyasztásból származó deviáns magatartási zavarok említése.[\[27\]](#) A reformátusok, ugyanúgy mint ahogy a többi felekezet, sem tudott erre a problémára megoldást, segítséget adni, hiszen legtöbbször maguk a lelkészek is együtt ittak híveikkel. Erre enged következtetni a Péceli Kör későbbi tagjának, Enyedi Andornak a visszaemlékezése is, aki az 1900-as évek első két évtizedéből a következőket jegyezte le:

„Teológus-életünk [1906-1910] teljesen tanulmányi vonalon folyt. Az előadásokon megjelentünk, néha blicceltünk, a kolloquimok előtt tanultunk: mikor ezeket le tudtuk, éltük szabados életünket. Jó volt, ha valaki nem merült bele az ivásba, kártyába, cselédekkel való paráználkodásba s megmaradt, mint én, a zsebünk által korlátozott, alkalmi italozás, nótázás és kölcsönös tréfacsinálás mellett. [...] Olvasmányaink felett vitáztunk: de leginkább az evés, ivás, szórakozás kérdései foglalkoztattak. [...] Ünnepről, legációból visszatérve, elmondtuk egymásnak élményeinket, kalandjainkat, itt persze tág tér nyílt a Hány Jánoskodásra. Legációban sok lelkészt és lelkészi családot ismertünk meg. Kevésre emlékszem, aki valami lelki, vagy szellemi segítséget, buzdítást adott volna. Ellenben volt, aki vagy maga rúgott be a legátus tiszteletére, vagy a legátust itatta le.”[\[28\]](#)

A probléma megoldására természetesen törekedtek mindegyik egyházon belül, de ennek hatása igen alacsony maradt. A „Kékkereszt” egyesület létrehozása 1899-ben nagy merészségnek tűnhetett, de aprólékos munkával mégis sikereket ért el. A Tanácsköztársaság első rendelkezései között alkoholtilalmat rendelt el, utána néhány héttel feloszlatták a „Kékkereszt” egyesületet is, melynek tevékenységi körére már nem volt szükség.[\[29\]](#)

A prostitúcióval kapcsolatosan a református missziói szervezetek az Osztrák-Magyar Monarchia idején adósak maradtak. Bár voltak cselédlányokkal foglalkozó körök, de azoknak tevékenysége partikulárisnak és erősen fővárosközpontúnak tekinthető. Az 1900–1920-as évek prostitúcióját és kénjőit eléggé jól ismerhetjük a korabeli irodalmi leírásokból, amelyekből egy romantikus, titkos, de szép korszak leírását kapjuk. A valóság azonban ettől sokkal szomorúbb és prózaiabb volt.[\[30\]](#) Az, hogy miként is tiltották a Tanácsköztársaság idején a prostitúciót, további kutatásokat igényel. A két világháború közötti témához kapcsolódó egyik írás szerint:

„Szinte csodálatos, hogy a világháború után Budapesten a bordélyházak száma leapadt. Amíg a háború előtt Budapest területén tizennégy bordélyház volt, addig ma Budapest összes területén hat bordélyházat lehet találni. [...] A világháború óta tíz év alatt a felére apadt a bordélyházak száma Budapest területén.”[\[31\]](#)

A röpirat csak a Prohászka Ottokár katolikus püspök által vezetett „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” nevű szervezetre utalt, másra nem, ami a probléma iránti társadalmi érzéketlenséget jelzi.

A prostitúcióval kapcsolatos rendelkezésekről és azoknak hatásáról alig tudunk valamit. Így tehát annak értékelése, amire Bereczky Albert hivatkozott a prostitúció elleni harc megítélésékor, még nehezebb. A magyar református missziói szervezetek a két világháború között is csak partikulárisan foglalkoztak a prostituáltakkal.

A fentebb tárgyalt két missziós terület egybecseng azzal az irányzattal, amelyet a magyar történettudomány jelenleg az ún. belmissziói irányba sorol. Erre az alábbiak miatt volt szükség:

„A belmisszió ellenségei külföldi importnak, a mi egyházi életünkbe be nem illeszthető idegen utánzásnak nevezték a belmissziói megmozdulással kapcsolatos vallásosesti, vasárnapi iskolai, leány- és ifjúsági egyesületi összejöveteleket, melyek egyszerű pótlékai a nyugati államokban a vallástanításnak, mely az iskolákból ott ki van küszöbölve. Ez okból óvatosságot ajánlottak és a mi életkörülményeinkhez idomított patinás magyar belmissziót emlegették. [...] Ilyen kifogások voltak, hogy az itt-ott feltűnő missziós ébredési mozgalmak nem szolgálják az egész Egyetemes Egyház hitéletének építését, nem rendszeres jellegűek, hivatalos felügyelet alatt nem állnak és csupán magánkezdeményezésnek minősítetők.”^[32]

A belmissziói egyesületek mögötti elvi rész a legtöbb esetben az ún. „ébredési mozgalom”. Az alapvetően a 17-19. században a nyugati protestantizmusban megjelent kegyességi irányzat a magyar protestantizmusban leginkább a 20. század első felében bontakozott ki. Bár az „ébredési mozgalmak” Magyarországon nem alakultak ki úgy dogmatikai, rendszeres teológiai értelemben, mint akár Németországban vagy az Egyesült Államokban, mégis jelentős potenciállal rendelkeztek. A kifejezés mögött a saját teológiai meggyőződésén kívül az akkor még csak általánosan belmissziói iránynak a megnyilvánulását láthatjuk. Hasonló fordulatokkal szinte minden, az „ébredési mozgalmakhoz” kapcsolódó lelkész levelezésében találkozhatunk, mivel annak egyik fontos része volt a hamartológia, azaz bűntan. Így tehát Bereczky Albert levelét a prostitúcióval és az alkohollal szembeni fellépés mögötti kegyességi irányzat megnyilvánulásának kell tekinteni.

A levél második érve az egyház és állam viszonyával foglalkozik, illetve az egyházfinanszírozás kérdését részletezi. Utóbbi a Monarchia idejének utolsó két évtizedében alapvetően két külön oldalról történt. Egyrészt állami oldalról a kongrua folyósításával, másfelől a tradicionális párbér, egyházfenntartói járulék vagy egyházadó fizetésével. Ez a téma 1848 és 1948 között mindig napirenden volt. Bár a Monarchia végére a kongruatörvény^[33] részben megoldást adott, az állam által juttatott pénzek mindig vita tárgyát képezték. Az 1885 óta a főrendiházban felszólaló püspökök egyik közkedvelt témája volt az egyház-finanszírozás kérdése. A legégetőbb probléma a lelkészek és segédlelkészek fizetése körül bontakozott ki. Komoly gondot jelentett a területenként eltérő pénzügyi problémák eligazítása. Bereczky Albert levelében részletesen beszámol az egyház-finanszírozásra vonatkozó Pécelen elhangzottakról: „Tóth Sándor Pécelen az én szívemnek egyik érzését fejtette ki, mikor azt mondta, hogy ő úgy hitte, a kommunizmus rá fogja lökni – talán veszteségek és áldozatok árán – az egyházunkat a helyes önfenntartás útjára”. Forgács Gyula szervezőként valószínűleg jól emlékezett Tóth Sándor gondolataira. A lelkészek között felháborodást váltott ki, hogy a kormányzat a püspökök részére 1918–19-ben is külön 2500 koronás kongruát adott. Ez ellen is felléptek a Péceli Kör tagjai. Mindennek háttérben egy olyan összetett probléma áll, amelyet csak felvázolni lehet, és eddig még átfogó tanulmány nem készült a kérdéstről.

Az egyházközségek önerőből történő fenntartására való törekvés megvolt a gyülekezetekben, azonban a nagy gyülekezeteket leszámítva ez nehezen valósulhatott meg. A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvény megteremtette a formális egyháztagok kilépésének lehetőségét. Erre 1900-ig, illetve a falvakban és kisebb városokban élőkénél ritkán került sor, már csak a közösségi haragtól való félelem miatt is. De a nagyvárosokban és kiemelten a fővárosban, a korábbi hívek „gyorsan maradoztak el”. A nyilvántartási

nehézségek miatt nem lehet konkrét számokat említeni, de bizonyos, hogy az egyházközségek bevételében jelentős változás állt be, amihez hozzájárult a korábbi ún. „párber” fizetésének a hektikussága is. A tizedfizetést az egyházközségek tagjai nem ismerték. Érdekes, hogy az anyagi függetlenséget és az állami kongruáról való leválást pont egy Amerikában szolgált lelkész vetette fel. A korszak, elsősorban a Tanácsköztársaság idejének kétarcúságára jellemző, hogy a kongruát megvonták mindenkitől, kivéve az egyházat vezető püspököket.^[34] A „helyes önfenntartás kérdése” továbbra is vitatéma maradt, de arra megnyugtató megoldást nem találtak.

Bereczky levelének utolsó gondolata, a „péceli programban” is visszatérő motívum, a megújulásra való felhívás: „Az utolsó szempont, amit nem engedünk elalkudni vagy eltagadni: egyházunk megújítására valóban szükség volt és szükség van.” Nem is kétséges, hogy ez mennyire így lehetett. A Dunamelléki Egyházkerületben a konferencia idején még Petri Elek volt a püspök, aki néhány hónappal a „Kunhegyesi Memorandum” elfogadása előtt, 1921. március 3-án hunyt el. Így az 1920–21-es évek olyan meghatározó változásokat is hoztak, amelyeket a péceli találkozó idején még nem lehetett előre látni. Petri halálával a zsinati elnökséget Baltazár Dezső kapta meg, aki 15 évre meghatározója lett a magyar protestáns egyházkormányzásnak. Ugyanakkor a Péceli Kör vezetőjének tekintett Forgács Gyula 1921-ben ugyanúgy jelölést kapott a püspökségre,^[35] mint annak tagja, Kováts J. István is.^[36] A posztot végül Ravasz László kapta, aki visszaemlékezésében a levelezőtársakról a következőképpen emlékezett meg:

„A missziói bizottság munkája felszaporodott s a lelki élet és egyházi praxis irányára döntővé vált. Forgács Gyula, Bereczky Albert missziói előadók útján Dunamellék az egyetemes egyház missziói életére sokszor meghatározó befolyást gyakorolt.”^[37]

Tehát a két világháború közötti időben először a Dunamelléki Egyházkerületben megvalósíthatták mindazt, amire Pécelen szövetkeztek, majd Kunhegyesen folytattak. Bizonyítja, hogy a zsinat 1921. évi ülésén már foglalkoztak is a felvetett kérdésekkel:

„Végül pedig megemlékezett a zsinat a kunhegyesi konferencia memorandumáról is. A zsinat a memorandumot, mely »nem annyira jogalkotási, hanem egészen helyesen a vallásos érzés mélységeit kívánja biztosítani«, a misszióügyi, liturgiai, iskolaügyi, egyházalkotmányi, adóügyi és szociális ügyi bizottságoknak adta ki, hogy ezek erre vonatkozólag együttes tárgyalás után terjesszék be javaslaataikat. Ezután dr. Baltazár Dezső lelkészelnök imájával a zsinat ötödik ülészaka véget ért.”^[38]

A munka tehát már 1921-ben elkezdődött, de még több mint egy évtizedre volt szükség ahhoz, hogy annak gyümölcsei beérjenek.

És ami a levél után történt... Ítélet

A Tanácsköztársaság utáni új rendszer első lépése közé tartozott a politikai berendezkedés stabilizálása. A kommunizmus ideje alatt pozíciót betöltők ellen a legkülönbözőbb vizsgálatokat helyezték kilátásba. A Bereczky Albert levelében foglaltak tehát nemcsak egy lelkész és barát félelmeit jelentették, hanem a korszak

bevett módszerét is. A Budapesti Református Egyházközség presbitériuma

„1919. évi november hó 25-én tartott ülésében elhatározta, hogy egyházközségünk egyházi tisztséget viselő tagjainak a Károlyi-féle forradalom és az ezt követő proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartása megvizsgáltassék s ennek foganatosítására az alulírott bizottságot küldte ki”.^[39]

Az igazolóbizottság 1920. március 31-én kelt dokumentuma három nagy egységből áll, melynek második szakasza foglalkozott a pesti egyházközségben történetekkel és azoknak okaival (II. sz. dokumentum.).

A levélben megemlítettek közül tehát részben ismerjük Benkő István, Deme László és Gombos Ferenc egyházközségi igazolóbizottsági jelentését. Az ügy azonban itt nem állt meg. A pesti egyházmegye bíróságának tárgyalására 1921. január 13–14-én került sor. Az egyházmegyei bírósági fórumot a református egyházi hierarchia szerint másodfokú eljárásnak kell tekinteni. Az egyházközségi igazolóbizottsági jelentés és a bírósági ítélet között eltelt majd egy év alatt sokat változott a panaszlottak megítélése, de korántsem állt be gyökeres változás. Bereczky Albert, Tildy Zoltán és barátai félelme tehát jogosnak ítéltető. Az egyházmegyei bíróság enyhe büntetését minden panaszlott fél elfogadta,^[40] ugyanakkor egy dokumentum szerint hivatalból az egyházkerületi bírósághoz továbbították a vonatkozó ügyet és annak minden iratát.^[41] A Dunamelléki Református Egyházkerület bírósági iratai között azonban a levélben, illetve a többi közölt dokumentumban, mint panaszlott féllel szemben az 1919-es eseményekre vonatkozóan olyan bírósági iratsomó nem található,^[42] mely harmadfoknak minősült volna.^[43] (III. sz. dokumentum.)

Bereczky Albert levelében három barátját említi meg, az egyházmegyei bíróságon azonban negyedik személyként feltűnik Fiers Elek^[44] is, akivel Bereczky személyes viszonyát ezen forrásból nem lehet rekonstruálni.

Az ítéletről, illetve annak jelentőségéről Deme László évtizedekkel később nyilatkozott egy interjúban. A közel 60 lapból álló géppel átírt interjú legnagyobb részét az 1914 és 1920 közötti történések és események bemutatása teszi ki. Megtalálható benne az egyházmegyei bíróság ítélete is, amit Deme László utólag nem értelmezett, de megjegyezte:

„Bár nem tartozik szigorúan ide ehhez a részlethez, de úgy érzem, nem lehet említetlenül hagyni azt, hogy Nagy Károly erdélyi püspök Budapesten járván, 1921 tavaszán váratlanul meglátogatta a Diákszövetség akkori szerény szobáját és ezeket mondotta: »Fiúk, csak azért jöttem el hozzátok, hogy elmondhassam milyen kár, hogy Erdélyben a diákébresztő munka nem 10 évvel hamarabb kezdődött el. Most nyugodtabb lennék az erdélyi egyház és az erdélyi nép sorsa felől.« Mindnyájan meghatottan hallgattuk a nem várt és csodálatosan megnyugtató vallomást.”^[45]

Összegzés

Az egyháztörténettel foglalkozók, mint ahogyan más történeti korokkal foglalkozók is, előszeretettel keresik azokat a kivételeket, amelyekkel demonstrálható egy-egy adott történelmi pillanat vagy személy jelentősége. Ebben a sorban valamiért a Tanácsköztársaság időszaka azon fehér foltok közé került, melyekkel az utóbbi két évtizedben csak elvétve foglalkoztak, bár a jubileumi esztendőkre való tekintettel egy-egy tanulmány már

eddig is megjelent. A dolgozat írása közben egyre inkább világossá vált, hogy számos 20. századi református egyháztörténeti esemény megértéséhez ad támpontot az 1919 és 1922 közötti időszak alaposabb ismerete. Az 1980-as évek második felében készült ún. Bolyki–Ladányi-féle tanulmány maradt a korszakkal foglalkozók előtt alapmunkaként, melyet a szerző(k) később tovább finomítottak. A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó adatok jelentős részét Patay Pál (1888–1971) református lelkész, egyháztörténész 1959-ben tartott előadásának szövegével ütköztették a Szerzők.[46] A Patay-féle előadásból vett egyes idézetek arra engednek következtetni, hogy Gombos és Patay később is kapcsolatban maradtak.[47] Így valószínű, hogy a Bereczky Albert levelében megemlítették visszaemlékezései, már ha megírásra kerültek és fennmaradtak, tovább finomíthatnák a most kirajzolódó képet. Sípos Ete Álmos doktori dolgozatában újabb forrásokra is utalt, elsősorban Forgács Gyula 1919 és 1921 között vezetett, jelenleg még kiadatlan naplójára.[48] Az azonban bizonyosan látszik, hogy további, mélyebb kutatómunkát igényel az 1914 és 1922 közötti időszak protestáns egyháztörténetének feltárása.[49]

Összegzésként megállapítható, hogy Bereczky Albert levelének hátterében nemcsak a Péceli Kör konferenciáján elhangzottak állnak, hanem egy, az 1919 ősze óta az egyházi beléletet meghatározó probléma. Erre utal, hogy több újságcikk is foglalkozott a Tanácsköztársaság idején történetekkel, illetve azokkal a lelkészekkel, akik abban részt vettek.[50] Ebben a levélben többször, de csak áttételesen kerül megemlítésre a Magyar Evangéliumi Diákszövetség (MEKDESZ), mely 1918 és 1920 között a legjobban szervezett és a legnagyobb tagsággal rendelkező református ifjúsági egyesület volt. Bereczky Albert levele Forgács Gyulához azért lényeges, mert abban bár nem kerül említésre a MEKDESZ, mégis annak vezetőire vonatkozik a mentőakció. Függetlenül attól, hogy mit szerettek volna a nehéz helyzetbe került lelkészek tetteikkel, helyet készítettek a két világháború közötti magyar protestáns ifjúsági mozgalomnak, a Soli Deo Gloria Diákszövetségnek. Valószínű tehát, hogy az SDG létrejöttében fontos tényező volt, hogy a MEKDESZ vezetőit az 1920-as évek elején a Tanácsköztársaság alatti megnyilvánulásaik miatt felelősségre vonták. Valószínű, hogy az 1919-es esztendő beszédtema volt a teológus hallgatók között is, akik az abban érintett szervezetek és vezetők nélkül új szervezetet szerettek volna létrehozni. Bár Deme László és Benkő István később tisztázták magukat a vádak alól, mégis hirtelen egy olyan vákuum keletkezett a magyar protestáns ifjúsági szervezeti hálón, amely helyet teremtett egy újnak. A MEKDESZ a két világháború között már soha sem tudta visszanyerni azt a vezető szerepét, amelyet az első világháború előtt és alatt elért, mégis fontos szellemi bázisa maradt a korszaknak. Egy másik visszaemlékező, Ravasz László szavaiból a következők derülnek ki:

„Az én lelki bölcsőm a MEKDESZ-ben ringott. Mott János személyes hatására döntöttem. Hozzám legközelebb a MEKDESZ baráti köre állott: Victor János, Czeglédi Sándor, Révész Imre, Muraközy Gyula, Bereczky Albert, Szabó Imre, Benkő István, s a többi hű tagja ennek a csoportnak.”[51]

Tehát az a nagyon kusza és sok szállal átszőtt magyar református lelkészi kar, melynek tagjai 1914, 1919, 1945 és 1948 fordulón akár egymás ellen is fordultak, a legtöbb esetben közös lelki élményekből táplálkoztak. A szembefordulások okai viszont még keresendők, kérdés, hogy milyen hatások érték a Péceli Kör tagjait és a MEKDESZ vezetőségét, hogy azok később két külön részre osztoznak majd.

Feltűnő, hogy a Bereczky levelében említett személyek, illetve a különböző igazoló és bírósági dokumentumokban előforduló, panaszolt személyek életrajzi adatai megtalálhatóak voltak lelkészi jellegűtől függetlenül már a Magyar Életrajzi Lexikon első kiadásában és annak kiegészítő kötetében is. Ugyanakkor azon egyházi életben meghatározó személyek esetében, akik panaszosként vagy tanúként említésre kerülnek, már nehezebben lehetett lexikon szócikkre bukkanni.

A Tanácsköztársaság utáni útkeresési időszakban megjelent egyik cikk írójának a véleményét magam is osztom:

„Mindez természetesen csak vázaltszerű halvány képe az eseményeknek, s a tragikomikus adatokban bővelkedő részletek megírása sokáig gazdag bányája lesz majd az egyháztörténetíróknak. Mi ezekre az eseményekre epizódok formájában még visszatérünk, s így lesz alkalmunk még sok oly dolgot részletesebben is ismertetni, amelyeket egyelőre említés nélkül kellett hagynunk, vagy mellettük el kellett siklanunk.”^[52]

Dokumentumok

I. Bereczky Albert levele Forgách Gyulához, 1920. szeptember 2.^[53]

Kedves Kolléga Uram!

A péceli konferenciáról azzal a benyomással távoztam el, hogy ami szegény egyházunk nagy megújulás előtt áll s a közeljövőben minden imádságunk tárgya az legyen, hogy a megújulás korszakának legyen elég szolgálója közöttünk. Úgy érzem, hogy nem hiába gyűjtött magának sereget az Úr.^[54] Nem volt alkalmam arra, hogy ott beszélgethessek arról, milyen nagy veszteséget szenvedtünk és szenvedtünk még amiatt, hogy rosszindulatú, vagy legalább is szeretetlen megítélésben s esetleg a hivatalos egyházi fórumok részéről elítéltetésben részesülhetnek olyanok, akiket nem nélkülözhetünk az előttünk álló munkában s akiknek a hibáit – a forradalmi időkben való magatartását- nagyító [torzító] üvegen át nézik olyanok, akikről tudjuk, hogy ellenszenvüknek a megmutatására alkalomnak tartják azt, hogy most – ítélnék.

Kedves Kolléga uram, nagyon szeretném, ha gondolatimat közölni tudnám s ha Te is lennél szíves néhány sorban válaszolni nekem. Igen szeretem azokat az embereket, akiknek már több mint egy éve fegyelmi log a fejük felett, Benkő Pistát, Deme Lacit (sőt nem mondom le arról, hogy idővel Gombos Ferit is a sorainkban fogom még látni) és a balatonendrédi diákgyűlésen Deme többszöri kérdezősködésekre adott némi felvilágosítást ügyükről. Tildy Zoltán barátommal áttanulmányoztuk a E.T-ket^[55] s úgy láttuk, hogy némi rosszindulattal súlyos vétségeket olvashatnak rá Demére (a többiek ügyét nem ismerem.) Ott érlelődött bennünk az a meggyőződés, hogy tennünk kell valamit és irányítanunk – vagy legalább befolyásolnunk – kell döntő és nem, döntő tényezők véleményét, hogy tisztábban lássanak.

Szomorú példa Kiss János esete Dunántúl! Töprengéseink közben felfedeztünk bizonyos szempontokat, amiket pl. Deme feletti ítéletmondásnál föltétlenül figyelembe kell venni a bíróságnak, - de azt hiszem, ezeket a szempontokat egyetlen hasonló ügyben sem szabad figyelmen kívül hagyni annak, aki igazságos akar lenni. Engedd meg, hogy ezeket legelőször Veled közöljem s megkérjelek arra, írd meg véleményedet, írd meg, hogy ezeknek a – mondjuk: enyhítő körülményeknek hogyan lehetne érvényt szerezni s hogy nem volna-e itt az ideje, ezeket a nézőpontokat a mostani kissé egyoldalúan gondolkozó nyilvánosság elé vinni?

Az első „enyhítő körülmény”: a kommunizmus, a vele járó általános lelki zavar és tájékozatlanság. Eddig súlyosbító körülménynek vették, ha valaki valami „újítást” a kommunizmus alatt akart kivinni. Óriási tévedés ez! Én és velem együtt sok olyan ember, aki komolyan vette az életét, nagy lelki megrendülést éreztünk, amikor Budapest utcáin megjelentek a prostitúciónak és az alkoholnak hadat üzenő plakátok s napvilágot láttak olyan rendeletek, amik intézményes szervezett erőfeszítést látszottak mutatni a bűn ellen. Ne mai szemüveggel nézzük a dolgokat, amikor a letűnt korszak minden szennyező ki van terítve előttünk, hanem legyen egy kis történelmi érzékünk visszaélni magunkat az első napok kábulatába. Sokat – példákat, eseteket – mondhatnék arról és joggal, ha úgy tetszik, büszkén beszélhetek a kom. idejéről, mert a salgótarjániak a bizonyosságaim, milyen volt a magatartásom ott, abban a munkásfészekben. Tudom, Neked nem kell részleteznem még első „enyhítő körülmény. De nincs-e itt az ideje annak, hogy olyanok, akiknek az egyéni intakságához kétség nem férhet, hangot adjanak annak a meggyőződésünknek, hogy az u.n. „megtévelyedettek” – persze nem politikailag elítéltekről szólok, ezekről még nem lehet beszélni – a megértésünkre és szeretetünkre tarthatnak esetleg igényt?

A második figyelembe veendő körülmény; az illető „bűnös” múltja. Ki merészeli kidobni a mérleg egyik serpenyőjéből azokat az önzetlen, áldozatkész szolgálatokat, amiket Deme László vagy Benkő I. tettek? Elfelejtetheti-e a bíróság, hogy olyan ember áll előtte, akinek hosszú éveken át tartó szolgálatát élvezte és becsülte az egyház és akinek a szolgálatát megáldotta az Úr. Ebből szervesen következik a harmadik – fontosabb – szempont: a jóhiszeműség. Jót akartak, menteni akarták-e az összeomlás idején, a megújulásra való alkalmat láttak-e – vagy rombolni akartak. Tóth Sándor Pécelen az én szívemnek egyik érzését fejtette ki, mikor azt mondotta, hogy ő úgy hitte, a kommunizmus rá fogja lökni – talán veszteségek és áldozatok árán – az egyházunkat a helyes önfenntartás útjára. Eleinte én is ezt hittem és sokan hitték ezt. Bűn-e ha voltak, akik simábbá, gyorsabbá akarták tenni az átmenetet? Jót akartak. Vajjon ártottak-e vele és mit?

Az utolsó szempont, amit nem engedhetünk elalkudni vagy eltagadni: egyházunk megújítására valóban szükség volt és szükség van. Erről én szégyellnék Neked írni.

Légy olyan jó, írd meg fedik-e ezek a gondolatok a Tiedet s hogyan lehetne hasznosítani ezeket barátaink javára? Rám nézve a legnagyobb csalódás volna, ha tétlenül közönyösen néznénk, hogyan ejtik el el azokat, akikről mi tudjuk, hogy igazi, hű szolgálói – talán nálunk igazabbak – az Úrnak.

Válaszodat várja s igaz szeretettel köszönt szerető testvéred az Úrban: Bereczky Albert

Dunabogdány 1920. szept. 2.

II. Az egyházközségi igazolóbizottság jelentéséből[56]

A vizsgálatnak további feladata az volt, hogy felderítse szereplőit és megállapítsa keletkezésének indokait azoknak a sajnálatos eseményeknek, amelyek 1919. év március havában történtek; amidőn ugyanis az egyes parókus lelkészek, parókiális működésük helyéről félretették, az egyház adminisztrációját az egyház-alkotmány szerint illetékes személyektől az u. n. evangéliumi munkások direktóriuma ragadta magához; a püspök hivatalából és a szószékről életveszélyes fenyegetések súlya alatt kitiltatott, a presbitérium elnöksége, különösen pedig a főgondnok hivatali tisztségében és egyéni tekintélyében a legelítélendőbb módon megtámadtatott úgyannyira, hogy a presbitérium elnöksége a terrorisztikus eljárások, fenyegetések és sértegetések hatása alatt az egyházközség vezetéséről le is mondott.

A bizottság megállapítja, hogy a fenti súlyos sérelmű események kiinduló helye és szereplő szerve az u. n. evangéliumi munkások szövetségének keretein belül a keresztyén diákszövetség volt. Ugyanis 1919. év március havában az egyházközségünk keretén belül működő különböző egyháztársadalmi alakulatok vezetői együttes ülésekre jöttek össze. Ezek nevezték el magukat „Evangéliumi munkások szövetségének” anélkül, hogy szervezeti szabályzatot, vagy ügyrendet alkottak volna.

Az összejövetel eleinte a kifejezett célzattal történtek, hogy a mindinkább észlelhetővé vált egyházellenes irányzattal szemben intenzívebb evangéliumi életet teremtsenek és ilyenek kultiválására indítsák egyházközségünk egész szervezetét, annak összes szereplő személyeit és magát az egész gyülekezetet.

Ezek a gondolatok azonban az ülésezések alatt és a különböző szereplők révén eltolódtak.

A fiatalabb korú szereplők mindinkább belesodródtak az akkor felülkerekedett áramlatba, és lassanként egészen behódoltak annak az ideológiának és felfogásnak, amely a kommunizmus néven felülkerekedett s ezáltal örök szegényfoltot ejtettek a magyar civilizáción és a magyar kultúrán, jelét adván lelkük fegyelmezetlenségének és egyéniségük gerinctelenségének.

Nem felelősség nélküliek azonban az ezen mozgalomban részt vett idősebb korú és egyházi tisztséget viselő szereplők sem, mert megállapítható, hogy teológiai és főgimnáziumi tanárok, hitoktatók, sőt lelkészek is részt vettek a gyűléseken, s még ők sem ismerték fel a veszedelmet, és tért engedve a személyi szempontoknak, érvényesüléshez jutottak különböző elfogultságok és animozitások, s míg ezek náluk csak elégedetlenséget szító, a presbitériumot és annak elnökségét a megengedett mértéken túlmenő kritikával illető szónoklatokban és biztatást tartalmazó, elhelyezkedést és alkalmazkodást ajánló beszédekben nyilvánultak meg – a fiatalabb generációnál már atrocitásokra vezettek. Azt a végzetes hibát, hogy eleinte fel nem ismerve a veszedelmet, saját tekintélyükkel fedezték a destrukcióba haladó irányzatot, nem teheték már jóvá azzal, hogy később félreállottak. Megállapítjuk tehát, hogy a teológiai és főgimnáziumi tanári karnak és a katechétáknak akadt néhány olyan tagja, aki előtt nagyon elhomályosult: az egyházával és egyházának dolgos intézőivel szemben szükséges megértő szeretet és elismerés érzete.

A bizottság az érveknek és ellenérveknek beható megfontolása után mégis arra a megállapodásra jutott, hogy ezeknek a szereplő korosabb egyéneknek, akiknek működésére rámutatott, név szerint való megnevezését mellőzi. Teszi ezt azért, mert abban a véleményben van, hogy az illetők eljárásuk helytelenségét belátva, levonják magukra nézve a kellő tanulságot, továbbá, mert az egyházközség megzavart békéjének helyreállítására ily módon több kilátás van; mivel pedig egyházközségünknek ez a legfontosabb érdeke, a bizottság viselkedésük bővebb megvizsgálásának indítványozásától tartózkodik. Mindazonáltal nem hallgathatja el a bizottság az adatokból nyert azt a benyomását, hogy az említettek közül némelyeknél a szereplési vágy, az érvényesülési törekvés nem csekély mértékben volt előmozdítója maguktartásának.

Az eképpen érlelődött események kirobbanása 1919. év március hó 26-án következett be, amikor a kritikussá vált helyzet megbeszélése végett egybegyűlt vegyes bizottság (kerületi és egyházközségi intéző személyek) ülésén az oda meg nem hívott dr. Patay Pál segédlelkész személyesen megtámadta dr. Kovácsy Sándor főgondnokot, és a legsértőbb modorban bírálta az egész presbitérium működését, és társaival együtt durva támadás formájában lemondásukat követelte. Ezután történt, hogy az evangéliumi munkások szövetsége kebeléből alakult egyházi direktórium vezetése mellett a parókiákat a parókuslelkészekről jegyzőkönyv mellett átvették, és az egyes parókiákra ifjú lelkészeket delegáltak, kik – mint mondták – „fejükkal játszottak”, hogy a nyugalmat a budapesti ref. egyház terén biztosítsák, s feleslegessé tegyék más profán elemeknek az egyház dolgai felett való rendelkezését. A budai és a kőbányai parókia kivétel volt; oda bizalmi személyek nem delegáltak. Adat van arra, hogy ez Kőbányán a parókuslelkész erélyes tiltakozásán hiúsult meg.

Míg a kirobbanásig jutott mozgalomnak vezetői ú.m. Gombos Ferenc, Deme László és dr. Patay Pál segédlelkészek és Réz György orvostan-hallgató, konviktusi tag eljárásukban, viselkedésükben éppenséggel nem korlátozták magukat a hivatásuk és iskolázottságuk által is megkövetelt műveltség határai által, megállapítható, hogy az ú.n. egyházi direktórium szereplő tagjai, név szerint dr. Papp Gyula, Szalai Lajos és Viktor Erzsébet úgy viselkedésükkel, mint szavaikkal az állapotot elviselhetővé igyekeztek tenni s maguktartása nem zárja ki azt a feltevést, hogy a saját személyüket azért exponálták, hogy az egész budapesti egyházközséget és annak vezetőségét a súlyosabb bántalmaktól és rázkódtatásoktól megóvják.

Az egyháznak és a fent jelzett parókuslelkészeknek az ú.n. evangéliumi munkások szövetségének ellenőrzése alá való helyezése mintegy három hétig tartott. Ez alatt az idő alatt megjelentek az összes parókiákon az ú. n. tanácsköztársaság nevében működő likvidáló-bizottságok, elvittek minden vagyont, még a perselypénzeket is. De ez az ú. n. leltározó munka már nem az egyházközség kebeléből indult ki s nem is az abban érdekelt személyek által hajtatott végre.

Megállapítjuk, hogy ezek voltak főbb vonásaiban a budapesti ref. egyházközséget és annak vezetőségét ért sérelmek; megállapítottuk, hogy ezen sérelmeknek felelősséggel tartozó okozói, szerzői:
font-weight:normal;mso-bidi-font-weight:bold> Gombos Ferenc, Deme László és dr. Patay Pál segédlelkészek voltak, – kik be sem várva cselekedetük bírálatát, önmaguk levonták eljárásuk, viselkedésük következményeit, lemondtak egyházi tisztségükről s eltávoztak egyházunk köréből. Dr. Patay Pál segédlelkész távozása az idegyógyintézetén keresztül történik.

A közvetlen vétkesek tehát kívül esnek már hatáskörünkön s róluk másképp nem ítélnünk, mint hogy cselekedetüket és személyüket a vétkekesség bélyegzőjével pecsételjük meg. Minthogy azonban Deme László még ez idő szerint is egyházközségi közgyűlési tag, vele szemben a következő határozati javaslatot terjesztjük elő:

Deme László közgyűlési tagot, volt hitoktatót súlyos fegyelmi vétség látszik terhelni. Tekintettel arra, hogy Deme László az egyházközség kebeléből kivált s hitoktatói tisztét letette, a presbitérium kimondja, hogy vele szemben a fegyelmi eljárás megindítása iránt lépéseket nem tesz, hanem őt mint az egyházközség kebelébe nem tartozót, az egyházközségi közgyűlés tagjai sorából törli.

III. Az egyházi bíróság ítélete[57]

A pesti ref. egyházmegyei bíróság, mint fegyelmi bíróság, a Gombos Ferenc, Deme László, Fiers Elek és Benkő István elleni hivatalból folyamatba tett fegyelmi ügyében az 1921. évi január 13. és 14. napján Budapesten megtartott tárgyalás után a következőképpen ítél:

- 1., Benkő István 34 éves nőtlen rákospalotai lelkész,
- 2., Fiers Elek 36 éves nő, 1 gyermek atyja, okleveles lelkész, jelenleg székesfővárosi tisztviselet,
- 3., Deme László 34 éves nő, 3 gyermek atyja, az Ev. Diákszövetség titkára, okleveles lelkész,

vétkesnek mondja ki az E.T. V.tc. 34.A. 1. és 3 pontjába[58] ütköző fegyelmi vétségben, amelyet az által követtek el, hogy az Ev. Ker. Diákszövetségből, mint központból kiindulólág Gombos Ferenc okl. lelkésznek, mint az egyházi forradalmi mozgalom irányítójának, vezetése alatt a budapesti egyházat a törvényes vezetőség félreállításával, egy törvénytelen szerv, az ún. direktórium fennhatósága alá helyzeték, amiben Deme László

panaszlott különösen aktív részt vett s ami által az egyházi törvények alkotmányos alapját ingatták meg.

Benkő István és Fiers Elek pedig még azáltal is, hogy idegen egyházköztségben végeztek az E.T. I. tc. c. 140§. [59] ellenére a parókus lelkész felhatalmazása nélkül egyházi funkciót, s amely cselekmények az E.T. V.tc. 34.§. A.1.3. pontja szerint minősülnek,

végül azáltal, hogy fellépésükkel s a direktórium alapításával s az egyháznak a direktórium alá helyezésével az egyháztagok vallásos érzületét érzékenyen megsértették, ami az E.T. 34.§. 3. pontjának tényálladékát kimeríti s ezért

1., Benkő Istvánt az E.T.V. tc. 35.§.a. pontja[60] alapján rosszallásra,

2., Fiers Eleket a 35§.b pontja alapján feddésre,

3., Deme Lászlót, a 35.§.b. pontja alapján a feddésen, mint főbüntetésen felül az f. pont alapján, a lelkészé való választhatóság jogától, az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 2 évi idő tartamra való megfosztásra, mint mellékbüntetésre ítéli, ellenben az ügyész által emelett egyéb vádpontok alól őket felmenti.

Ezenkívül kötelezi őket, hogy egyenként 812 K[orona] perköltséget 15 nap alatt, végrehajtás terhe mellett az egyházmegyei pénztárba megfizessenek, amelynek végrehajtása céljából a 38.§. értelmében a világi hatóság segélye is igénybe vehető.

4., Gombos Ferenc ellen, aki ismeretlen helyen tartózkodik, az eljárást a bíróság felfüggeszti és lakhelyének kiderítése és megállapítása esetére, az újabb tárgyalás kitűzése céljából, az iratokat az egyházmegyei elnökséghez átteszi.

Miután a vizsgálat adataiból megállapítható, hogy a kommunizmus alatt kiobbant egyházforradalmi események az un. Orsz. Ref. Tanács[61] c. alakulat és az „Új Reformáció”[62] c. lap következetes agitációjának és propagandájának eredménye volt és így ezeknek a lelkész jellegű vezetői s szerkesztői látszanak felelősnek a következményekért, az iratok az ítélet jogerőre emelkedése után az egyházmegyei elnökséghez a fegyelmi eljárás folyamatba tétele céljából áttétetnek.

Megokolás:

1., A bíróság tényként állapítja meg, hogy a proletárdiktatúrának 1919. évi márc. hó 21-én való proklamálása után Budapesten az Evangéliumi Ker. Diákszövetségben Gombos Ferenc és Deme László panaszlottak körül csoportosult, magukat evangéliumi munkásoknak nevező ifjú lelkészjellegű és más egyének (nők is), köztük Fiers Elek, élénken tárgyalták az eseményeket, főleg az ún. tanácskormány vallás- és egyházellenes intézkedéseit s az egyházforradalmi hangulat átcsapott a kedélyeken és a lelkeken. Ez a hangulat abban csúcspontodott ki, hogy az ifjú sereg részt követelt magának az egyházvédelem jelszava alatt a budapesti egyház vezetésében s már a következő napokban megérlelődött az a gondolat, hogy a „védelemnek egyetlen lehetséges formája – amit azt a panaszlottak a csatolt memorandumban is előadják – a gyülekezeti direktórium.

A budapesti egyház vezetőségének márc. 25-re összehívott értekezletén az ifjú lelkészek közül Gombos, Deme és dr. Patay Pál is szerepelnek és Deme László filosofikus módon a vezetőség félreállítását javasolja. Gombos és dr. Patay támadólag és kíméletlen hangon lépnek fel a vezetőség ellen, aminek következtében

Petri Elek püspök, mint egyházközségi lelkész elnök, dr. Kovácsy Sándor főgondnok, dr. Szilassy Aladár és dr. Kósa Zsigmond gondnokok lettek mélyen megsértve s az értetlen és ildomtalan támadás miatt a presbitériumnak bejelentették ezen tisztségükről való lemondásukat.

Két nap múlva, márc. 27-én a bp-i belmissziói egyletek megbízás nélküli munkásai, akik már a kommunizmus első napjaiban megindították az akciót, tanácskozást hívtak össze, amelyhez a bp-i hitoktatók testülete is csatlakozott s amelyen kiküldték az un. forradalmi bizottságot, amely rövidesen a „Reform-bizottság” nevet vette fel. Ez a bizottság küldte ki aztán a szintén forradalmi nevezetű un. direktóriumot, amelyben azonban nem a panaszlottak neveivel találkozunk.

Másnap márc. 28-án a reformbizottság által összehívott értekezlet, amelyben a panaszlottak közül Benkő István még nem vett részt, elhatározta, hogy a direktórium kérje ki a IX. ker. munkás és katonatanács védelmét „a proletárok által képviselt” egyház részére (l. a memorandumot) ami a következő napon meg is történt, - azonkívül a proletárdiktatúra szája íze szerint bizalmi férfiak küldettek ki az ifjú lelkészek közül az egyes parókus lelkészek mellé; ezek között volt Benkő István, aki a Kálvin-téri és Fiers Elek, aki a fasori lelkészhez küldetett ki. Megállapították azt is, hogy óvatosságból ígehirdetés helyett a küszöbön álló vasárnapon csupán biblia-olvasás legyen a istentiszteleti helyeken.

Márc. 29-én a bizalmiak el is foglalták helyüket. A parókus lelkészek a vizsgálat során tett vallomásaik szerint ez ellen ugyan nem tiltakoztak, elfogadva ezt a bejelentést, hogy ez az ő védelmük érdekében is történik s a bíróság tényként állapítja meg Petri Elek püspök, Kovács Emil lelkész vallomásából, hogy úgy Benkő István, mint Fiers Elek megjelenésük alkalmával, udvarias és tisztelettudó magatartást tanúsítottak, de azt is, hogy ezen „bizalmaskodó” tevékenységük az akkori terrorisztikus időszakban csak „kénytelen kellelten” tűrése volt a nem változtathatónak.

A márc. 30-i vasárnapi istentiszteleten s a további napokban ily módon Benkő és Fiers panaszlottak egyházi funkciót idegen egyházközségben felhatalmazás nélkülinek kellett tekinteni.[63] A hívek vallásos érzületét különösen sértette a templomokra kifüggesztett ezen felírás: „A poletárdirektórium ellenőrzése alatt”. Ez a szereplésük, annak megállapításával, hogy az egyházzrészek belügyeibe nem avatkoztak, ápr. 12-ig tartott, amikor úgy Benkő mint Fiers önként visszavonultak.

A reformbizottság, egy reformtervezetet is dolgozott ki, amelyet a budapesti presbitériumhoz juttattak. Miután időközben a presbitérium összeült és az egyház és állam szétválasztása miatt az egyház újjászervezéséről tényleg kellett a hivatalos fórumnak gondoskodni, a presbitérium annak tárgyalására egy bizottságot küldött ki, amelybe a belmissziói egyesületekből is bevett 12 tagot. Ennek következtében a reformbizottság ápr. 8-án feloszlott, s a direktóriumot is megszüntetve a bizalmi embereket visszahívta.

A történeti háttérbe tartozik még annak a megállapítása, hogy Gombos Ferenc és Deme László a belmisszió vidéki munkásait távirati úton – a munkás és katonatanács engedélyével Bp-re konferenciára hívták össze, a gyülekezeti és országos egyházi szervezkedés céljából. A konferencia – a memorandum szerint – ápr. 9. és 10-én össze is ült, s itt már a józanabb felfogás érvényesült, mert a hivatalos egyházi hatóságok keretében óhajtottak bizottságokat, az egyháznak belmissziói alapokon való újjászervezésére, alakítani, de ezek a bizottságok létre sem jöttek.

II. Deme László panaszlott abból a téves, a kommün első napjaiban kialakult impresszióból indulva ki, hogy a „proletárdiktatúra által okozott új helyzetben új keretek között kell az egyházi hitéletet biztosítani” – lépett akcióba az Ev. Ker. Diákszövetség helyiségében összegyűltek egyik vezéréképen s az alkotmányos egyházszervezetet félreteendőnek találva új, a kommunizmusához alkalmazkodó formának, a „direktórium”-nak kialakításában tevékeny részt vett. Úgy vélte, hogy „tabula rasat” kell csinálni, mert – amint védelmében is hangsúlyozta – csak fegyverfogható gyülekezeti tagokra, elsősorban az „evangéliumi munkásokra” lehetett számítani. Ebben a téveszmében ragadtatta el magát az egyházforradalmi mozgalmakra

s a bp-i presbitériumnak negligálásával társaival együtt hivatva érezte magát arra, hogy a „reform-bizottság” vegye kezébe az egyház új szervezését, sőt, hogy a felsőbb egyházi fórumok számbavétele nélkül Gombossal együtt országos konferenciát hívjon össze, nem fontolva meg, hogy mindezekkel a vallásirtó, a keresztyén gyűlölettől izzó un. tanácskormány kényére juttatja az egyházat s a munkás és katonatanács védelmének kikérésével és beavatkozásával a budapesti egyháznak a „direktorium ellenőrzése alá” helyezésével az egyház megaláztatik s ő maga társaival együtt lealázott szerepet játszik.

Ennek a meg nem fontolt lépésnek volt aztán a következménye, hogy a IX. kerületi munkás és katonatanács behelyezkedett a budapesti teológia akadémiába s ott a közismert zaklatásoknak volt kitéve az egész teológia, a felügyelő tanárral egyetemben s érzékenyen érezte ez intézményünk a vörös uralom zsarnokságát.

Nem fogadhatja el a bíróság azt a védekezést, hogy ez a forma „az egyház akciószabadságának biztosítása érdekében” eszeltetett ki, mert a proletárdiktatúra sem mert szembehelyezkedni a nép vallásos érzületével s nem mert a templomhoz nyúlni. Az egyház tehát az egyházi direktórium kétes értékű védszárnyai alatt szenvedett. És elfeledték a panaszlott és társai azt, hogy a ker. egyház 19 évszázadon át nagyobb tűzkeresztségeket is kiállt, mint a proletárdiktatúra, a megpróbáltatásokat most is kiállotta és abból megújulva még erőteljesebben emelkedett ki. Ha intézkedése szükség volt, úgy a törvényes egyházi fórumoknak és felsőbbségnek feladata leendett az új helyzethez mért kezdeményezés, amint hogy a szükséges lépések a presbitérium részéről meg is történtek s felesleges riasztás volt az első napok izzó hangulatában a panaszlottak és társainak a harangot félreverní.

Ez alapján Deme László panaszlottra vonatkozólag a rendelkező részben megállapított vétkességet meg kellett állapítani.

A büntetés kiszabásánál azonban figyelembe vette a bíróság az abnormális viszonyokat, amelyek megrázták a lelkeket és enyhítő körülményül tudja be a bíróság, hogy panaszlott fiatalos hévvel – a tanúk pedig B. Papp István, Csűrös István, Takaró Géza és Szabó Imre vallomásaival megállapíthatólag – az egyház érdekében vélt cselekedni, hogy egyéni érvényesülési szándék nem látszik fennforogni; figyelembe vette a bíróság azt is, hogy a tárgyalás során teljes beismeréssel nyilatkozta ki tévedését s hogy maga is oly leckének tekinti a vázolt eseményeket, amelyből azt a tanulságot vonta le, hogy erejét és tudását a ref. egyház javára kell érvényesítenie s hogy az ifjúság elragadtatásánál becsesebb az idősebbek higgadsága és bölcs tapasztalata; a panaszlott javára kellett írni azt a kijelentését is, hogy fegyelmi ügyének befejeztével a püspök úrnak bocsánatkérésével óhajt elégtételt adni. Miután panaszlott az 1919. ápr. 8-án letűnt egyházforradalmi mozgalmak után semmiféle egyházi vallásellenes magatartást nem tanúsított s egyházszeretetéről a tárgyalás során is bizonyosságot tett; a bíróság a rendelkező részen kiszabott büntetést találta megfelelőnek.

III., Fiers Elek szereplése a megokolás I. alatt vázolt eseményben egyrészt arra szorított, hogy bár a direktórium ötletének kitermelésében nem vett részt, de azt ő is helyeselte, másrészt abban, hogy a direktórium részéről a budapesti fasori egyházrészbe való kiküldetését, azt egyházmentő jellegűnek tekintve, elfogadta, amely cselekményei megállapítják az V. tc. 34.§. 1. pontjának tényálladékát s a 3. pont szerint minősülő azon vétkességet, hogy – dr. Somogyi Lajos vallomásból is kitűnőleg – ez által az egyháztagok vallásos érzületét megsértette.

Az egyházi direktórium megalakítását, téves nézőpontból indulva ki, a panaszlott csak taktikai lépésnek minősíti s vitatja, hogy az ellenpróbát, t.i. hogy mi történt volna ha az egyház nem helyeztetett volna a direktórium védelme alá – bizonyítani nem lehet, mindazáltal elismeri, hogy ez szerencsétlen mentési akció volt. A bíróságnak az álláspontja erre vonatkozólag ugyanaz, mint ez már a megokolás II. alatti részben ki lett fejtve.

A büntetés kiszabásánál a bíróság figyelembe vette, hogy a panaszlottat több tanú vallomása szerint – jószándék vezette, ami azonban az alkotmány-, és törvényellenes, forradalmi ízű mentési akcióban való

részvételének vétkességét meg nem szünteti; mert a bíróság nem látja fennforogni azt a veszélyt, amit a panaszlott állít előtérbe, hogy t.i. a „csőcselék terror”-jától kellett az egyházat féltetni s ez tette szükségessé a direktórium megalakítását és közbelépését, holott Petri Elek püspök és a többi pesti lelkészek vallomásai szerint, ők, a lelkészek a direktórium szükségtelenségét mindjárt hangoztatták.

Ellenben enyhítő körülményként kellett betudni panaszlott magatartása tekintetében Kovács Emil lelkész vallomása alapján azt, hogy a fasori parókián való fellépése nemcsak hogy nem volt agresszív, de nem is hordta magán az egyéni érvényesülés célzatát, továbbá különösen azt, hogy a panaszlott a tárgyalás során előadott védelmében feltárva tetteinek lelki rugóit, ebből az egyház iránti égő szeretetet látta a bíróság kiviláglani, és még azt, hogy töredelmes vallomást tett az őt folyton gyötrő lelki tusáiról, amely abban a kálvinista lelkészhez méltó dokumentumban csúcsosodott ki, hogy a bíróság előtt nyilvánosan bocsánatot kért mindazoktól, akiknek az ő fellépése és magatartása által vallásos érzületét megsértette.

Az az atmoszféra, amely a kommunizmus kitörésekor minden lélekre kihatással volt s amely minden egyházat féltő lelket tenni vágyásra sarkallt, mindenesetre tompítja a panaszlottnak a mozgalmakban való részvétele által elkövetett hibáját s tekintve, hogy a fasori templomban is csak 2 ízben tartott felhatalmazás nélkül istentiszteletet s hogy ez egyházzrész belső ügyeibe nem avatkozott, továbbá, hogy mikor a hívek visszatetszését felismerte, azonnal visszafordult: a bíróság a másodfokú büntetés alkalmazását tartotta a panaszlottal szemben megfelelőnek.

IV., Benkő István panaszlottnak az egyházforradalmi mozgalmakban való szereplése csak a direktórium megalakítása után kezdődik azzal, hogy a direktórium megbízását, a bp-i Kálvin-téri parókiához való kiküldetését, elfogadta s ezáltal a direktórium intézkedési jogát elismerte. Így az E.T. 34. tc. 1. pontja alapján a vétkességet meg kellett állapítani, de a 3-ik pontnak azon minősítése szerint is, hogy fellépésével az egyháztagek vallásos érzületét megsértette.

Panaszlott beismerte, hogy a direktórium alakítása, amelyben részt nem vett, helytelen kezdeményezés volt; megállapítható az is, hogy a rövid életű egyházi forradalom lezajlása után, alig 8-9 napi szereplés után a panaszlott az alkotmányosságához és törvényességhez visszatért, amely a tárgyaláson tett azon nyilatkozatával is congruens, hogy ezt a játékot, amelyet a proletárdiktatúrával kacérkodó direktórium kigondolásával űztek, nem tartja a kálvinista egyenes jellemvonással összeegyeztethetőnek.

A bíróság Petri Elek püspök és Szilassy Aladár bp-i gondok vallomásával igazoltnak látja azt a védekezést is, hogy kellő tisztelettel és az egyház belső dolgaiba való avatkozás nélkül foglalta el a Kálvin-téri parókián bizalmi kiküldetését s hogy ezt személyes ambíció nélkül, a püspök iránti szeretetből, az ő védelmére fogadta el.

A teológia épületében az 1919. március 30-án tartott értekezleten mondott inkriminált beszéde, B. Papp István, Forgács Gyula, és Hatolkay Kázmér vallomása szerint, nem foglalt magában egyházellenes intenciót, sőt abban a keresztyénység fölényét igyekezett bizonyítani. Elfogadja a bíróság azt a védekezést, hogy mivel a vörös katonák erre az értekezletre betolakodtak, így az izgalom nagy volt, beszédjének egyes kifejezéseit félreérthették s a panaszlott javára kellett írni azon férfias nyilatkozatát is, amely szerint beismeri, hogy a terror alatt ne lett volna szabad beszélnie.

A bíróság általában enyhítő körülményül vette a panaszlottnak a tárgyaláson előadott komoly kálvinista lelkészhez illő, töredelmes vallástevését, amely az egyházforradalmi mozgalmakban való részvételtől a mai napig tartó lelki harcának gyümölcse; figyelembe vette a bíróság azt, hogy a panaszlott fájjalja, hogy belesodródott ezekbe a mozgalmakba s hogy részvétele mélyebb lelki motívum indította t.i. hogy mivel úgy értesült, hogy a püspök élete van veszélyben, úgyis, mint a püspök volt káplánja, a püspökét akarta megvédelmezni.

A panaszlottnak a tárgyaláson tett ünnepélyes, határozott és fenntartás nélküli bocsánatkérését lényeges enyhítő körülményül tekinti a bíróság s így panaszlottal szemben a legenyhébb büntetést, a dorgálást találta kiszabandónak.

V., Valamennyi vádlottal szemben azt, hogy egyháznak a panaszlottak ténykedéseiből kára származott volna, a bíróság nem találta megállapíthatónak s ezért az E.T. V. tc. 34§. 2.[64] pontja alapján emelt vád alól őket fel kellett menteni.

A költségekben való marasztalás a vétkesség kimondásának következménye.

VI., Gombos Ferenc a tárgyalásra megidézhető nem volt, s így ellene az eljárást, az újabb megidézhetés lehetővé váltáig, fel kellett függeszteni.

VII., Miután köztudomás szerint a Ref. Tanács című a Károlyi-féle forradalom idejében keletkezett alakulat és az „Új Reformáció” című lap szereplése az egyházforradalmi mozgalmak előidézésében jelentős volt, a bíróság indokolatlanul találta, hogy az iratok, a fenti alakulat és illetőleg lap lelkészjellegű egyénei ellen a fegyelmi eljárás megindíthatása céljából, az egyházmegyei elnökséghez áttéssenek.

VIII., Benkő István az ítélet kihirdetése után kijelentvén, hogy az ítéletben megnyugszik, a bíróság az ítéletet vele szemben jogerősnek mondja ki.

Kelt Budapesten, 1921. évi január hó 14. napján

Jegyzőkönyvvezető

[Nagy Ferenc]

esperes, lelkészi elnök

Világi elnök

Jegyzetek

[1] Részben az átpolitizáltságnak, részben pedig a rövid huszadik század magyar kollektív emlékezetének állít emléket Szilágyi György mára már folklorizálódott „Hanyas vagy? 28-as ...” kezdetű írása. A vers – bár kabarészámként vált ismertté, mégis inkább – egy zárt közösség identitáskeresésének mintája. Egyik részlete igaz az egyházak – így a Magyarországi Református Egyház – életére is, melyben szintén megjelent az (egy zárt közegben önsorsrontó hatalommá váló) átpolitizáltság: „Ez egy kis ország. / Itt mindenki érdekelve volt valamilyen politikai mozgalomban. / Pro és kontra. / Itt egyszer az életben mindenkinek kihúzták a politikai nyereszámát. / Itt egyszer az életben mindenki leszámolhatott az ellenségével. / Itt a leszámolóval is leszámoltak. / Ez egy kis ország.” (Szilágyi György)

Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. In: A Magyarországi Református Egyház története, 1918-1990. Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. (továbbiakban: Bolyki-Ladányi, 1999.) 15. p. Rövidebb formában először megjelent: A magyar protestantizmus, 1918-1948. Szerk.: Lendvai L. Ferenc. Bp., 1987. 25-127. p.) A kronológiai rész megtartása mellett tartalmi értelemben vett lényegi különbség nélkül közlésre került még: Ladányi Sándor: A Tanácsköztársaság és az egyházak. In: Magyarország a XX. században. 2. köt. Szekszárd, 1997. 331-336. p. A Bolyki-Ladányi szerzőpáros megállapításának igazolására alkalmas pl.: Kónya István: Az 1918–19-es forradalmak és a magyar református egyház. In: Tanulmányok a kálvinizmusról. Bp., 1975. 126-136. p.; (Elsősorban Balthazár Dezső szerepét mutatja be.)

[3] „Bereczky Albert megválasztása érdekében Kiss Roland államtitkár sorjában magához hivatja a jelölteket. Engem is magához hív a honvédelmi minisztériumba. Autóját küldi értem. Elmondja két bűnöm. Az egyik az, hogy az egyetemi hallgatók 1905-ben az én vezetésem mellett verték meg a szocialistákat a Röck Szilárd utcában. Megnyugtatom, hogy utcán semmiféle ifjúsági mozgalomban nem szerepeltem. De a szocialisták által, a Röck Szilárd utcában összetépett nemzeti zászló foszlányaival készített ifjúsági hadi-lobogót én avattam fel az Újvárosháza dísztermében. Kiss Roland megjegyzi, hogy ő is ott volt és »véresre tapsolta« tenyerét.” Kováts J. István: Egy élet prédikációja. H.n., é.n. [Gyömrő, 2005.] (továbbiakban: Kováts, 2005.) 439. p.

[4] A magyarországi római katolikus egyház papjainak története éppen olyan érdekes, mint a protestáns lelkipásztoroké. Egy érdekes esetet dolgozott fel: Bakó Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–1919-ben. In: A múlt feltárása előítéletek nélkül. Főszerk.: Gergely Jenő. Bp., 2006. 109-120. p.

[5] Az evangélikus egyházon belül Geduly Henrik és Paulik János tevékenysége kapott nagy visszhangot 1920 után. Ld.: Fabinyi Tibor: Amiért a püspök fegyelmit kapott. In: *Evangélikus Élet*, 1969. március 2.; Uő: Kántortanítók a proletárdiktatúrában. In: *Evangélikus Élet*, 1969. május 4.

[6] Ladányi Sándor: A „Péceli Kör” megalakulásának félszázados évfordulójára. In: *Református Egyház*, 1970. 9. sz. 198-199. p.

[7] *Reformáció*: református lelkészek, tanítók, presbiterek és gyülekezeti munkások lapja. Megjelent: 1920. október – 1931. december; szünetelt: 1925. szeptember – 1926. október. Melléklapja: *Református lelkésznék lapja* (1928-1930); havi melléklete: *Református igehirdető*. (1920-1927)

[8] Ld.: A péceli konferencián részt vettek, 1920. augusztus 17-20. – A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. (továbbiakban: RL.) C 27. (= Forgács Gyula iratai.) 11. dob. (= Kunhegyesi Memorandum.) 16 fol.

[9] A Péceli Kör Vezetőségének 1921. július 19–20-án, az Őrszentmiklósi értekezleten jelen voltak összeírása. – RL. C 27. 11. dob. 31. fol.

[10] Zoványi Jenő: Egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. kiad.) (továbbiakban: Zoványi-Ladányi, 1977.) 708. p.

[11] Péceli Program. In: *Reformáció*, 1920. 1. sz. 5-7. p. Eredeti gépiratban megtalálható: RL. C 27. 11. dob. 34. fol.

[12] Ladányi Sándor: Bereczky Albert centenáriuma. In: A Magyar Református Egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok. Bp., 2006. 143-157. p. (továbbiakban: Ladányi, 2006.); Kiss Réka: Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése. In: Reformátusok Budapesten. I. köt. Bp., 2006. 600-620. p.

[13] Sípos Ete Álmos: „Kérjétek az aratásnak Urát!” Forgács Gyula, a magyar református belmisszió úttörője. Bp., 2004. (Missziológiai tanulmányok, 4.) (továbbiakban: Sípos, 2004.)

[14] Sípos, 2004. 86. p.

[15] Bolyki János: Benkő István: egy munkástelepülés papja, a Pest környéki (Külső-Budapesti) Református Egyházmegegye megszervezője és első esperese. In: Reformátusok Budapesten. I. köt. Bp., 2006. 532. p.

[16] Túl életem és halálom. Benkő István rákospalotai lelkipásztor élete. Szerk.: Szabó Imre. Kiskunfélegyháza, 1998.

[17] Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. Bp., 2001. 100. p.

[18] Kováts, 2005. 201. p. Gombos egyébként Losoncra menekült, az 1930-as években Magyarországon Bajcsy-Zsilinszky Endréhez közel álló újságíró, a *Tiszántúl* szerkesztője, 1945 után minisztériumi tisztviselő lett.

[19] A baráti jó kapcsolatokat részletesen bemutatja: Ladányi, 2006. 143-144. p.

[20] Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál. Bp., 2000. 19. p.

[21] Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések, 1892-1925. I. köt. Sajtó alá rend.: Baráth Magdolna, Feitl István et al. Bp., 2002. 389-400. p. A salgótarjáni helyzet nehézségeire elég egy mondatot kiemelni : „Salgótarjában a januári események után, amikor Peyer Károly egy székely zászlóaljjal leverte a kommunista szervezetet, és sok kommunista bányászt kivégeztetett, szinte a proletárdiktatúra kikiáltásáig statárium volt, s minden kommunista megmozdulást a legkíméletlenebbül elfojtottak.” Uo. 391-392. p.

[22] Dósa Rudolfné – Liptai Ervinné – Ruff Mihály: A magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. Bp., 1959. küln. 23-24. p.

[23] Az agitációs munkát mutatja az a számtalan újságcikk is, ami az alkoholelles tanács munkáját mutatta be. Ld.: A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. (Bibliográfia.) Szerk.: Tolnai György. Bp., 1969. 485-486. p.

[24] „A világhorradalom elsöpri a kizsákmányolás társadalmának hitvány örömeit, az alkoholt és a prostitúciót. A kommunista társadalom az élet legfőbb javait és legtisztább örömeit adja nektek. Aki gyűlöli a régi rendet, gyűlölnie kell az alkoholt és a prostitúciót is.” – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (továbbiakban: FSZEK.) Budapest Gyűjtemény Plakáttára. (továbbiakban: BpGyP.) További plakátok szövege: „Proletárok! Vigyázzunk, hogy senki meg ne szegje az alkoholtilalmat! Az alkohol minden csöppje méreg! Aki szeszes italt iszik, az ellensége a Tanácsköztársaságnak!”; „Az alkohol és a prostitúció az emberiség gyilkosai” stb. Uo.

[25] Egy, a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság által jegyzett, a „vörös katonáknak” címzett felhívásból: „A tőke a millitarisztikus elnyomással és az alkohol segítségével négy és fél évig tartott benneteket fegyverben. Évtizedeken át hirdette, hogy az alkohol: a bor, sör, pálinka erőt ad, táplál, melegít. A tudomány ezt rég megcáfolta, de az alkohol varázserejéről évtizedeken át belétek nevelt babonát még nem sikerült kiirtani. [...]Az alkohol megrontja a hadsereg harcképességét! Már a békében végzett kísérletek bebizonyították, hogy az a katona, aki menetelés előtt 1-2 pohár bort, sört vagy rumos teát ivott, hamarabb kidőlt és nem bírta annyira a gyakorlatozással járó fáradalmakat. Az alkohol csökkenti a test ellenálló erejét a járványos betegségekkel szemben, elbódítja az agyat s ezért képtelenné tesz a pontos megfigyelésre, a veszélynek idejekorán való felismerésére. [...] Vessétek most el magatoktól ezt a veszedelmes mámort. Tartsátok meg szigorúan a Kormányzótanács alkoholtilalmát. A Vörös Hadsereg minden egyes katonájának tisztafejű, egészséges izmú harcosnak kell lennie!” – FSZEK. BpGyP. K 136 TK. Egy másik szerint: „A kapitalista kizsákmányolás egyik leghatalmasabb eszköze az alkoholméreg, a tőke legveszedelmesebb fajtája az alkoholtőke volt. Nem elégedett meg azzal, hogy elvette a munkástól heti keresményét, még meg is rontotta egészségét, tönkretette testét, lelkét, családi boldogságát; nyomorba, bűnbe taszította, fegyházba, tébolydába juttatta. [...]Munkások! Elvtársak! A proletárdiktatúra egyik első cselekedete volt, hogy elrendelte a teljes szesztilalmat. Vigyázzunk, hogy azt mindenki betartsa! A tőkét és vele az alkoholtőkét kipusztítottuk. Pusztítsuk ki az alkoholizmust, az elnyomás és népbuítás eszközét is! Csak ép testű, tiszta ítéletű munkássággal lehet a proletárdiktatúra feladatait megvalósítani, hatalmát fenntartani! Aki szeszesitalt iszik, az ellensége önmagának, ellensége a Tanácsköztársaságnak!” Uo. K 131TK.

[26] Pl.: Stein Fülöp: Az alkoholizmus ellen való védekezés hazánkban. Bp., 1901.; Uő: Az alkohol. Bp., 1906.; Uő: Az alkoholkérdés mai állásáról. Bp., 1910.

[27] „Azután áttérve a nép erkölcsi és vallásos életére, fejtegettem a főváros közelségének, az igenis könnyű közlekedésnek, az örökös vásárra járásnak, a nők gyümölcs és zöldséggel való házalásának, s kufárkodásnak, az úrbéli kocsmákban időzésnek veszedelmeit. Ezek miatt a házastárs, a gyermekek anyagi gondozása és öregek, sőt nevelés és iskoláztatás is szenved- félő, hogy egy nemzedék fordulataival, a gyülekezetnek vallási és erkölcsi oktatása hátrányos változást szenvedhet.” – Szász Károly naplója. RL. A 1. i. (= Dunamelléki Ref. Egyházkerület irata, püspöki vizitációs iratok.) 7-8. köt.

[28] Enyedi Andor: Az egyház, ahogy én látom. Kézirat.

[29] Az alkoholproblémával ugyanakkor több kortárs író is foglalkozott és vezércikkekben adtak hangot nézeteiknek: Juhász Gyula: Alkohol. In: *Délmagyarország*, 1919. január 5. In: „Mindenké újakra készül...” Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. II. köt. Szerk.: Farkas József. Bp., 1962. 275-277. p. stb.

[30] Anka László: A budapesti prostitúció és szexpiac története a boldog békeidőkben. In: *Valóság*, 2004. 2. sz. 82-105. p.; Uő: A budapesti prostitúció jogtörténete a dualizmus korában. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Szerk.: Dombovári Ádám – Manhercz Orsolya. Bp., 2010. 51-65. p.

[29] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. A Ma

- [31] A Pesti tyúk. Budapest erkölce a világháború után. Erkölcsrajz. Írta: Két vén kakas. Bp., é.n. 36-37. p.
- [32] Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Egyház húszéves története. Ungvár, 1940. 199. p.
- [33] Anka László: Apponyi Albert és a kongruatörvények. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 51-65. p.
- [34] Kovács, 2005. 220. p.
- [35] Ezt a jelölést azonban nem fogadta el Forgács, a következő alkalommal, a Tiszáninneni Egyházkerület püspökválasztásánál 1932-ben viszont ígent mondott, végül nem választották meg. Ld. Sípos, 2004. 59-60., 82. p.
- [36] Kovács, 2005. 295. p.
- [37] Ravasz László: Emlékezéseim. Bp., 1992. (továbbiakban: Ravasz, 1992.) 172. p.
- [38] A zsinat ülései. In: *Kálvinista Szemle*, 1921. 42. sz. 343. p.
- [39] Ld. II. sz. dokumentum.
- [40] Bár Deme László 1921. augusztus 17-én kelt levelében a személyére vonatkozó ítélet súlyosságáról írt, de ennek ellenére azt elfogadta. – RL. A 7. (= Pesti Egyházmegye. Bírósági iratok, 1904-1921.) Benkő István és társai. 10. dob.
- [41] RL. A 7. Benkő István és társai. 10. dob.
- [42] RL. A 1. e. (= Bírósági iratok. Fegyelmi ügyek, 1921-1939.) 9. dob.
- [43] Ld.: Egyházi törvények a Magyarországi Református Egyházban. Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti Országos Református Zsinat által alkotott kilenc törvénycikk. Debrecen, 1906. (továbbiakban: ET. 1906.) V. tv. 15.§. 113. p.
- [44] Ld.: Szabó Imre: Egy református papi élet a XX-ik században. (Fiers Elek élete.) Bp., 1930. (A Református Figyelő füzetei, 2.)
- [45] RL. C 196. (= Deme László iratai.) Interjú Deme Lászlóval, készítette: Kovács Gábor. s.d. 52. p.
- [46] Patay, „az események egyik jelentős személye” 1959. június 29-én a Budapest-Déli Egyházmegye lelkészértekezletén tartott előadást. Ld. erről: Bolyki-Ladányi, 1999. 15. p.
- [47] Legalábbis a „Gombos Ferenc visszaemlékezése a Patay-előadásban” megjegyzés ezt sejteti. Vö. Bolyki-Ladányi, 1999. 22-24. p.
- [48] Sípos, 2004. 7. p.
- [49] Az elmúlt időszakban eltérő érdeklődésű szerzők tollából több rész kérdésre kaphatunk választ. Ezek azonban a legtöbb esetben a forrásoknak köszönhetően lokális jelentőségűek, és nem kerülhettek be a történelmi irodalom körforgásába. Ld. pl.: Fazekas Csaba: Az 1919-es Tanácsköztársaság és az egyházak. Egy megkerült dokumentum. In: *Magyar Nemzet*, 1999. július 1. 10. p.; Bolvári-Takács Gábor: A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium. Búza László emlékei 1919-ről. In: *Zempléni Múzsza*, 2005. III. sz. 79-84. p. [Online: <http://zemplenimuzsa.hu> – 2011. július.]; Babus Antal: Fülep Lajos az 1918-19-es forradalmakban. I-V. r. In: *Új Forrás*, 2002. 3-7. sz. (A szerző ugyanilyen című doktori disszertációja: Debreceni Egyetem Elektronikus Archívum / Doktori disszertációk: <http://ganymedes.lib.unideb.hu> – 2011. július.)
- [50] „A harmadik tényező volt az Ev. keresztyén diákszövetség. Ennél már szomorú tény az, hogy miután előzőleg theologialig folyton és rohanva csúszott lefelé a lejtőn, végre tényleg és teljesen átnyergelt a kommunizmushoz; bár ott sem tagadható, hogy egyik-másik igyekezett még valami Tolsztoj-szerű evangéliumi alapot megőrizni.” Militans: Egyházi forradalom a kommunizmus alatt. In: *Kálvinista Szemle*, 1920. május 23. 6-7., május 30., 3-4. p. (továbbiakban: Militans, 1920.)
- [51] Ravasz, 1992. 184. p.
- [52] Militans, 1920.
- [2] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. A Ma

[53] RL. C 27. 11. dob. 33. fol.

[54] Utalás, a Heidelbergi Káté 54. kérdés-feleletének parafrázisa.

[55] Egyházi törvények a magyarországi református egyházban, Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti országos ref. zsinat által alkotott kilencz törvényczikk Debreczen, 1906. (továbbiakban E.T.)

[56] RL. D 7. 18. dob. (1919-es események. A Károlyi-féle forradalom és a tanácsköztársaság idejét vizsgáló egyházközségi igazolóbizottság jelentése 1920. március 31.). Megjegyzés: A jelentés I. része az igazolóbizottság munkájával foglalkozik, a III. rész pedig elvi kérdéseket boncolgat. Bereczky Albert leveléhez különösen a II. rész kapcsolódik.

[57] RL. D 7. 18. dob.; RL. A 7. Benkő István és társai. 10. dob. A dokumentumban szereplő, korábban nem említett személyek: B. Papp István (Bilkei) (1865–1943) református lelkész, teológiai tanár; Csűrös István (1870-1947) református lelkész, vallástanár; Takaró Géza (1881–1974) református lelkész, esperes; Hatolkay Kázmér (?–?) a Budapest-Kőbányai Református Egyházközség lelkésze 1922 és 1948 között. Vö. Zoványi-Ladányi, 1977. 454., 619-620. p.

[58] „34. §. Fegyelmi vétségek: A) Egyházi tisztviselőknek vagy alkalmazottnak a következő pontokban felsorolt cselekményei vagy mulasztásai: 1. az egyházi törvények vagy szabályrendeletek által reá rótt hivatalos köteleességek megszegése; 2. minden oly cselekvény vagy mulasztás, a melyből az egyháznak vagy iskolának kára származik, vagy jogos haszna marad el; 3. oly cselekménye vagy mulasztása, a mely a vallásos érzületbe, hithűségbe, közerkölcshűségbe ütközik, az egyházi tekintélyt lealacsonyítja, a viselt egyházi hivatali állás méltóságát sérti.” ET. 1906. 119. p.

[59] „140. §. A lelkészek a hivatalos teendőket csak saját egyházközségükben végezhetik, más egyházközségben csak akkor, ha arra az egyházi felsőbb hatóság által kiküldettek, vagy az illetékes lelkész által felkértek, vagy felhatalmaztattak.” ET. 1906. 49. p.

[60] „35. §. Fegyelmi büntetések: a, rosszállás; b, feddés; c, pénzbüntetés, a mely azonban az egyházi hivatalnok évi fizetésének (lakbért vagy a lakás-értékét leszámítva) egyötödét meg nem haladhatja; d, a viselt hivatalból, azon helyről való elmozdítás és pedig vagy egyharmad vagy fél nyugdíjjal, avagy minden javadalom nélkül; e, az egyházi hivatal viselésétől való végleges megfosztás; f, a választás vagy választhatóság jogától legfeljebb öt év tartamára való megfosztás.” ET. 1906. 120. p.

[61] Országos Református Tanács alakult 1918. október 27-én. Javarészt az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) tagjaiból és célkitűzéseivel. A II. világháború ideje alatt alakult a nevében nagyon hasonló Országos Református Szabad Tanács, ami jelentős politikai és egyházpolitikai potenciállal rendelkezett az 1945 és 48 közötti időben. Ld.: Csohány János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. 128-142. p.

[62] *Új Reformáció*: 1918-ban 1 próbaszám jelent meg, majd 1919-ben további 17 szám.

[63] Ezen indoklásnak ellentmond Petri Elek 1919. november 17-én kelt igazoló levele: „Igazolom, hogy ifj. Benkő István rákospalotai lelkész márc. 30-án és ápr. 6-án délelőtt a Kálvin-téri templomban végezte a templomi szolgálatok. A kálvin-téri lelkészi hivatalnál történt szerepléséből kifolyólag ellene semmi panaszom nincsen.” – RL. A 7. Benkő István és társai. 10. dob.

[64] Vö. 58. sz. jegyz.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

Kara Anna: Mécs László, a jászóvári premontrei kanonok

Ahhoz, hogy a „röghöz nőtt pátriárka” a „nagy embereszmék s kis álmok trubadúráj”-vá válhasson, le kellett térnie az évszázados premontrei (közép)útról.[1] Nem igazságtalan kijelentés ez, annak ellenére sem, hogy a szeretet apostola, áldozópappá szentelésétől a sírig, csak egyféleképpen tudta látni és láttatni magát: *Fehéren és kéken*. De rendfőnökének, Gerinczy Pál (1906–1965) prépost-prelátusnak ajánlott *Jászón* c. versében[2] cinikusan állapítja meg, Jászón sem nőnek a fák az égig: „Tudom mit ér a Tűzhely, a Törvény és a Templom, / hogy testruhát hord lelkünk s a nagy barokk virágzás / az Egyház világtestén: ember-formáló, szent lom.”

Mindentől és mindenkitől függetlenül „élő lelkiismeret”-ként szolgálni, „Jázonként” utazni „titokzatos szigetek felé a szenvedések tengerén”,[3] így megváltva a mennyországba szóló útlevelet, ez volt Mécs László hitvallása. Vagy mégsem? E határtalan bolyongások közepette hogy gondolta és akarta(-e egyáltalán) összeegyeztetni lírai énjét, „Isten szavának trombitája” s az ehhez kapcsolódó „világ-utaknak hazátlan csavargója” sors kijelölte szerepkörét premontrei szerzetes papi kötelezettségeivel?

Az is kérdés: a Trianon következtében perifériára szorult – központjától, rendházaitól, birtokaitól, gimnáziumaitól megfosztott – kanonokrend tagjainak kálváriája összefonódott-e a költő szlovenszkói életútjával, vagy elkülönült attól? S az egyén (a közszereplő poéta) és a rend érdekei sohasem ütköztek egymással? Ezekre a felvetésekre adnak választ a következő, 1918 és 1940 között keletkezett dokumentumok, amelyek jórészt a jászóvári premontrei kanonokrendnek a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban letétként őrzött, s eleddig feltáratlan anyagából származnak.

A rend

Jászóvár, 1914. június 30. A növendékek felvételét előkészítő bizottság tizenkét jelentkező közül ötöt egyhangúlag befogadásra ajánlott, köztük Hermann Istvánt (1895–1970, későbbi egyháztörténész) és Mártoncsik Józsefet. (A Mécs a költő szerzői neve, eredetileg Mártoncsikként anyakönyvezték.) Előbbi az *Egyed*, utóbbi a *László* szerzetesi nevet választva szeptember 13-án egy különleges közösségbe lépett be.

Vezetője, Takács Menyhért (1861–1933) prépost-prelátus, apát okos és hozzáértő irányításának eredményeként a rend az 1900-as évek közepétől történetének virágkorát élte. Az apát – mint javadalmas főpap – a prépostság mezőgazdaságából (föld-, erdő-, szőlőbirtokok, lipicai ménés), bánya- és egyéb bérleteiből, valamint gyógyfürdőiből származó jövedelmét jórészt az alábbi intézmények működtetésére fordította: központi rendház (Jászóvár), 6 társház (Lelesz, Váradszentmárton, Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad, Budapest), 2 országos levéltár (Jászóvár, Lelesz), hittudományi főiskola (Jászóvár), tanárképző- és hittudományi intézet (Norbertinum, Budapest), 3 gimnázium (Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad), konviktus (Kassa), népiskola (Ricsé-Budahomok), 12 rendi plébánia (Jászó, Felsőmecenéz, Debrőd, Jászómindszent, Rudnok, Felsőnovaj [ma: Novajdrány], Nyésta, Lelesz, Királyhelmece, Nagykapos, Váradszentmárton, Asszonyvására), 24 templom és kápolna. Kegyúri főhatósága alá tartozott még Jászóújfalu, Bodrogmező, Farnos (ma: Berettyó-farnos) és Betfia plébániája is. 120 fős (eltartott) rendi személyzetéből 1 prépost-prelátus, 86 kanonok, 28 egyszerű fogadalmas, 5 novícius. 42 kanonokja tanított, 12 lekipásztorkodott.

Középiskoláiban (teljes vagy részbeni) tandíjmentességgel ösztönözte és támogatta diákjait. A rend fizette minden tanár- és teológusjelöltje, így Mártoncsik József/Mécs László felsőfokú iskoláztatásának (beiratkozási,

[2] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. In: A Ma

tan-, vizsga-, labor- s egyéb díjak, tankönyvek, szakdolgozatok stb.), életvitelének (zsebpénz), ruházkodásának, étkeztetésének, elszállásolásának, utaztatásának költségeit. Ezenkívül a rend állta a kanonokok orvos-, gyógyszer-, gyógyvíz- és gyógyfürdőszámláit is.

Az 1909-ben, kizárólag rendi (!) forrásból létrehozott és gyarapított cselédnyugdíjalap célja a gazdasági alkalmazottak és cselédek (összesen 537 fő) érdekeltté tévése a hosszú távú munkaviszonyban. A nyugdíj(képesség) egyetlen feltétele a 40 év rendi szolgálat, illetve az idő előtti baleset vagy rokkantság. Az 1913-ban, korát jóval megelőzve bevezetett családi pótlék intézménye az összes uradalmi tisztre kiterjedt.

A rendbe lépő ifjak 80%-át a szerzetes tanári hivatásra készítették fel, szocializálták noviciátusságuktól a katedráig (rendházukig). Takács Menyhért folyamatosan hangsúlyozta a jászóvári premontrei lelkiesség-identitás megnyilvánulásának fontosságát a keresztény hit megélésében, az egyén gondolkodásában, értékrendjében, viselkedésében az élet minden területén, különös tekintettel a nevelésre, oktatásra és a szerzetestársak közötti kapcsolatokra.

Ez volt az alap. A felépítmények, a kassai, a nagyváradai és a rozsnyói főgimnázium, a korabeli Magyarország legmodernebb oktatási intézményei közé tartoztak. 1911-ben, amikor Mártoncsik József és öccse is oda járt, a kassai középiskolának tanári és ifjúsági könyvtára, érem-, filológiai és történelmi gyűjteménye, matematikai, földrajzi, rajz-, s (mai szemmel nézve is) irigylésre méltó természettudományi és természettani szertára volt. Ezt egészítették ki a különböző önképzőkörök, egyesületek. Ezek közül a Mária Kongregáció, a fiatalok vallási, erkölcsi alapokon nyugvó nevelését, hitbeli erősítését, a Mária-kultusz ápolását célul kitűző közösség, Kassán Kovács Lajos (1878–1949) kezdeményezésére 1909. június 25-én jött létre. A katolikus sajtót támogatták, a kassai főgimnáziumban 1911-ben a *Zászlónk*[4] című ifjúsági lap egyes számait 272, a *Mária Kongregációt* 75, a *Kis Pajtást* 30 példányban járatták (A diáklétszám ekkor 480 fő volt.). Ez a premontrei pedagógiai szemlélet és gyakorlat tette lehetővé a diákok tehetségének sokoldalú és szabad kibontakozását, egyben Mécs László első irodalmi próbálkozásait is. A prépost-prelátus emellett nagy figyelmet, időt és pénzt fordított a szerzetes tanárok élethossziglan tartó (tovább)képzésére.

A szerzetes papi hivatás ritka esetben volt életcél. Legtöbbször a pedagógusi munkára kevésbé tehetséges, illetve abba testileg-lelkileg belefáradt, megöregedett vagy folyamatosan súlyos fegyelmi vétséget elkövető szerzetes tanárokat küldték a plébániákra. A fiatal rendtagok számára egyfajta büntetésnek, száműzetésnek számított, legalábbis 1919-ig.

1918–1919

1918. szeptember 29-én Hermann Egyed és Mártoncsik László ünnepélyes fogadalmat tett, október 2-án áldozópappá szentelték őket. 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, amelyhez a Szlovák Nemzeti Tanács 30-án a turócszentmártoni deklarációval csatlakozott. Ezt követően a cseh haderő fokozatosan megszállta a Felvidéket. „Fölszentelésem után rögtön spanyol tüdőgyulladásba estem, 5 hétig nem tudtam magamról [...] elaludtam Hungáriában és a lázából felébredtem Csehszlovákiában!”[5] Közben Mártoncsik László öccse két éves orosz hadifogságából hazatérve, szintén jelentkezett Jászóvárra. Pályázatát az 1918. augusztus 25-i testületi ülés támogatta, s így október 27-én ő is belépett a rendbe.[6]

December 28-án a cseh hadsereg bevonult Kassára. 1919. január 2-án a prépost-prelátus arról értesítette Szabó Adorjánt (1868–1950), a kassai főgimnázium igazgatóját, hogy a lábtörést szenvedett Holba Kasszián (1893–1982) szerzetes tanár helyettesítésére jászóvári konventi tagot – egyelőre – nem küldhet, mert a fiatalabbak mindnyájan az élet- és vagyonbiztonság megvédésére alakított fegyveres nemzetőrség tagjai, s a községi polgárokkal együtt minden második napon szolgálatot teljesítenek.[7] Végül Mártoncsik Lászlót rendelte Kassára, akit április 4-én már a jászóvári prépostsági könyvtár segédkönyvtárosává nevezett ki.

Június 6-án a magyar Vörös Hadsereg visszafoglalta Kassát, de július 6-án kivonult a városból, amelyet újból a cseh csapatok vettek birtokukba. 17-én, a csehszlovák állam nevében lefoglalták a rendi személyzetű, s Balassa Zsuzsannáról elnevezett alapítványi kassai konviktust, alkalmazottait állásukból felmentették, lakásuktól és ellátásuktól megfosztották. Augusztus 26-án Rozsnyó két magyar (premontrei és evangélikus) középiskoláját zárták be. Helyettük november 19-i hatállyal csehszlovák állami reálgymnáziumot szerveztek, amelyet az egykori evangélikus intézményben helyeztek el. A premontreiek épületét kaszárnnyává alakították át.[8]

Szeptember 7-én a kassai dómban, a helyi vértanúk[9] mártíromságának 300. évfordulójára emlékezve, Vass Miklós (1879–1925) jászóvári premontrei szerzetes tanár beszédében – párhuzamot vonva a múlt és a jelen politikai fanatizmusa között – tiltakozott a rend sérelmére elkövetett államhatalmi jogtalanságok ellen. Felszólalásának következménye Csehszlovákiából való azonnali kiutasítása lett. A kassai főgymnáziumot 11-én cseh katonák foglalták el. Az innen elkergetett magyar premontrei tanárokat (az állandó zaklatásokkal) még magánúton sem engedték oktatni. Középiskolájuk helyén december 2-án magyar tagozattal csehszlovák reálgymnáziumot indítottak.[10]

Medveczky Károly–Vavro Šrobár, Szlovákia teljhatalmú miniszterének egyházi referense – a következőket tudatta a jászóvári prépost-prelátussal: „Mivel a premontrei kanonokok ezer és ezer szlovák ifjúnak vették el a nemzetiségét és anyanyelvét, azért a csehszlovák respublikában soha többé tanári állást nem viselhetnek, sőt ha a Vass-féle esetek ismétlődni fognak, a Köztársaság területéről is örökre ki fognak tiltani.”[11] Felszólította a premontreieket, adják át a kassai rendházat az új tanároknak és távozzanak onnan, mivel a rendház az állam tulajdona. Válaszul Takács Menyhért erre a tényre emlékeztette: a premontrei rend pápai jogú szerzetesrend, s ahhoz nyúlnia tilos. Medveczky így a kassai rendörkapitányhoz, Kohuthoz tette át a szerzetes tanárok ügyét. Ő egyenként beidézte a rendtagokat és tudtukra adta: nyolc napon belül el kell hagyniuk a várost, mivel foglalkozás nélküliek. Az érintettek fellebbeztek, s kiutasításuk egyelőre lekerült a napirendről. De később már honosságukat vizsgálták kimondottan azzal a céllal, hogy aki nem született „csehszlovák” területen, azt kiutasíthatják az országból.[12]

A 117 éve gyakorolt tanító rendi hivatásuktól erőszakkal megfosztott premontreiek fokozatosan a pasztorációs szolgálatra tértek át. Bár ennek irányvonalát Fischer-Colbrie Ágost kassai megyéspüspök kijelölte számukra, sok kétséggel küzdöttek: megfelelnek-e hitük, lelkiismeretük, közösségük, magyar nyájuk és a megyés püspök elvárásainak? A szaporodó és újabb várható csehszlovák atrocitások, a bezárt intézmények és a létfenntartási nehézségek miatt a prépost-prelátus 29 felvidéki szerzetes tanára közül ekkor 11-et Magyarországra költöztetett át, s a csornai premontrei és a bencés rend vendégszeretetéből Csornán, Keszthelyen, Győrött, Esztergomban és Sopronban helyezte el.[13]

Šrobár december 5-én kelt leiratában minden, a köztársaság területén nyilvános hivatalt vagy más joghatóságot gyakorló személyt hűségeskü letételére kötelezett legkésőbb 1920. január 20-áig. Közben az (irodalmi) élet ment tovább. A *Tavas*z – szépirodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat – (pozsonyi, első évfolyam) 1919. október 12-i számában Hamvas Béla cikkén (*Kosztolányi Dezső egyénisége*, 427–430. p.) kívül Mécs László c. írása (*Az öreg Sedlák csizmái*, 416–418. p.) is olvasható.

1920

Január 5-én a „Csehszlovákiában” fekvő rendi birtokok[14] államosítási kísérletét Takács Menyhért még „könnyen” meg tudta akadályozni. Márciusban Medveczky bizalmas barátját[15] küldte Jászóvárra, hogy a prépostság összes ingó és ingatlan vagyonát foglalja le, s a birtokok irányítását vegye át. E barát „lelkiismeretesen” teljesítette a kérést: nemcsak a jószágkormányzói hivatalra és a pénztárra tette rá a kezét, hanem az összes háztartási készletre, a könyvtárra, a képgyűjteményre, az archívumra, sőt magára a

templomra is. A rendtagoknak arra a kérdésére, hogy ők ezentúl miből fognak élni, azt felelte: neki erre semmi gondja. A jogtalanságok ügyében Takács Menyhért Fischer-Colbrie Ágosthoz fordult, aki az Egyházi Törvénykönyv[16] 2346. kánonjára hivatkozva (a „kánonjogban analfabéta”) Medveczkyt táviratilag bírta jobb belátásra. Megbízottja így három nap múlva távozott Jászóváról.[17]

A rend ügyvédei szerint az újabban kiadott szigorú katonai parancs folytán a kerületi parancsnokság május 2-ig semmilyen határátlépési igazolványt nem írhat alá, még kivételesen sem. Oka: a magyar katonai parancsnokság nem fogadja el ezeket. Érvénytelen az összes, eddig kiállított határátlépési igazolvány is.[18] Május 18-án Tóth Albin (1880–1921) nagykaposi plébános felajánlotta lemondását hivataláról. 31-én Takács Menyhért az állás betöltésére pályázatot írt ki. Végül (bár ő nem jelentkezett) június 24-én (30-i hatállyal), a rendközponttól kb. 120 km-re keletre fekvő plébániára ideiglenesen Mécs Lászlót nevezte ki.

„Merőben új, neki való életforma: a szívéhez közel álló emberek sorsában osztozva vezethette őket Isten felé”– feltételezi Rónay László.[19] Valójában még nem, hiszen eredetileg tanárnak képezték. Az első adandó alkalommal el is szökne innen:

„Mikor ide készülődtem, Méltóságod kegyes volt megígérni, hogy ha a pasztoráció nem felel meg lelkem hajlamainak, akkor kegyeskedik visszadisponálni Jászóra. – Immár harmadik hónapja vagyok itten s lelkem nem tud behelyezkedni ebbe a munkakörbe teljesen, amelyben eredményeket csak teljes odaadással lehet elérni. Háztartásom sincs, a szüleim jelenleg nem hajlandók hozzám jönni, megfelelő rokont nem találtam s idegen házvezetőnővel nem akartam kezdeni. Kosztra járó vagyok még mindég, ami az illető családnak is terhes, amely szívességével megajándékoz, nekem is. Azért kérem Méltóságodat, hogy ha terveivel és a Rend érdekeivel nem ellenkezik, kegyeskedjék engem a pasztoráció alól fölmenteni.”[20]

Mécs László kérését már csak azért sem teljesíthette Takács Menyhért, mert a prágai kormányzat a prépostság itteni birtokain október 5-ével kényszergazdálkodást léptetett életbe.

„Az új [cseh] kényszer-adminisztrátor mindenféle azt hangoztatta, hogy ő azért jött, hogy a premontreieket megtanítsa intenzíve gazdálkodni. Meg is tanította. Végigvadászta cseh társaságával erdőinket; végigmulatta tanyáinkat. Vígán folyt az ivás és kártyázás reggelekgig. [...] Így tartott ez kilenc hónapig egyfolytában.”[21]

1921

A birtokok végleges állami lefoglalásának megakadályozására a prépost-prelátus azzal a szándékkal fordult ebben az évben a Vatikánhoz, hogy prépostságát az *abbatia nullius* rangjára emeltesse, kijelölve az alá tartozó területek határait.[22]

A javadalmi birtokok jogtalan állami kezelését azt követően szüntették meg május 28-án, hogy a jászóváriak „önként beleegyeztek”: a rend tízévi időtartamra prágai illetőségű (évi 60.000 cseh korona) gazdasági és (évi 20.000 cseh korona bérű honoráriummal jutalmazott) jogi tanácsadót foglalkoztat, birtokai ügyeit a magyar tisztartó helyett cseh főintéző felügyeli, valamint „felajánlja” egyik birtokát felparcellázásra. Az állam a rendnek az elmaradt jövedelmekért, felszereléseiben, állatállományában és egyéb tulajdonában esett káraiért kártérítést nem fizetett. Június 13-án kelt levelében Takács Menyhért a jászóváraljai községi

képviselő-testületnek a következőket jelezte:

„A jelenlegi politikai viszonyok sok esetben szükségessé teszik az egyes lakosok politikai illetőségének megállapítását. Ami a jászóvári premontrei kanonokrend tagjait illeti, azok mindegyikének egyházi illetőséghelye Jászóvár, amennyiben a jászóvári egyházi javadalom jogcímére vannak áldozópapokká felszentelve, s attól elválaszthatatlanok. Az egyházi illetőséget mindig elismerte a magyar állami közigazgatás, amely jogszokásnak természetes folyamánya az, hogy azt a cseh-szlovák politikai hatóságok is elismerjék. Ezen az alapon minden premontrei rendtag, aki Jászóváralja községben négy éven át – mint a teológiai intézet hallgatója – lakott, s az itteni javadalom jogcímén felszenteltetett, s aki a premontrei rendhez, mint erkölcsi személyhez tartozván, a községi közterhek viselésében állandóan részt vesz, tehát adófizető, Jászóváralján illetőséget szerzett.”[23]

Erre hivatkozva kérte ezt esetről esetre képviselő-testületi határozattal elismerni, s arról a kérelmező rendtagnak illetőségi bizonyítványt kiállítani.

Szintén 13-án, a jászóvári rendnagyi gyűlésen jegyzőkönyvezték, hogy Mártoncsik László tovább vezeti a nagykaposi plébániát, s még nem döntött arról: Fischer-Colbrie püspök felkérésére elvállalja-e a kassai *Esti Ujság* szerkesztését, vagy nem.[24] November 6-án a prépost-prelátus tájékoztatást kért Szabó Adorjántól (aki immár leleszi házfőnök), igaz-e, hogy Mártoncsik László engedély nélkül ismeretlen helyre távozott, s a csendőrség is keresi.[25]

A másnapi rendnagyi gyűlés kiemelt témája a rend Csehszlovákia-beli helyzete volt. Takács Menyhért fájdalommal állapította meg, még mindig méltánytalan és barbár hangú támadásoknak vannak kitéve. Ezzel kapcsolatban ismételten kifejezte: a rend tagjai ezen nehéz viszonyok között minden politikai szerepléstől tartózkodjanak. Közölte azt is, Mártoncsik tudta és engedélye szinte minden adminisztrációról való gondoskodás nélkül hagyta el plébániáját. Ügyével kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozta: a rendi tagok minden nyomdába adandó írásműve előzetes konventi cenzúra alá tartozik, s csak ha a konventi cenzor felülvizsgálta, akkor adja meg a prépost az imprimatúrát. A cenzuráláshoz való beküldésnek pedig mindig hivatalos úton kell történnie.[26]

1922

A rend március 1-jei, jászóvári gazdasági gyűlésén ismertették a prépost-prelátus újabb leiratát. Ennek ötödik pontja kimondta:

„A rend tisztii alkalmazottait, altisztjeit és szolgaszemélyzetét a rend hozzátartozóinak tekinti, velük humánusan és egyforma méltányossággal fog eljárni. [...] A szorgalmat, hűséget és kiválóságot elismeréssel fogja kísérni, a hanyagságot, megbízhatatlanságot nem fogja megtűrni, a hűtlenséget nem fogja elhallgatni és mentegetni.”[27]

Június 7-én az Apostoli Szentszék a jászóvári prépostságot – 10 plébániával[28] – a megyés apátság rangjára emelte.[29] A pápai bulla gyakorlati érvényesítését azonban a (vatikáni–)csehszlovák–magyar (egyház- és állam)politikai nézetkülönbségek[30] (majd perek[31]) megakadályozták. Mindezek ellenére a prépost-prelátus joghatósága kiterjedt a rend anyaországi és – egy ideig – romániai birtokaira is. A csehszlovák földbirtokreform-törvény végrehajtása során a rend eddig a magasrévi (800 kh) és zsupapáti (300 kh) gazdaságát veszítette el.[32]

Július 16-án jelent meg – a *Tűz* című irodalmi és művészeti folyóirat negyedik oldalán – Mécs László *A nyomor balladája* című költeménye. E vers egyszerre lett szimbolikája a költő szociális érzékenységének és rendje e téren megnyilvánuló „érzékletlenségének” (bár az írott helyszín grófi birtok). Ezzel kapcsolatos az az epizód is, amelyet gyakran említenek: Mécs László „alighogy nagykaposi plébános lett, ötven rakás gallyfát vett karácsonyi ajándéknak a szegényeknek”;[33] „mikor a kassai gimnáziumból [!] kikerült Nagykaposra plébánosnak, ötven rakás fát ajándékoz oda a szegényeknek. Együttérzése szokatlan volt az akkori feudális kispolgári [?!] egyházi miliőben”. [34]

Mécs László tette nemes emberi gesztus volt, de nem egyedi és nem saját pénzből-tulajdonából megvalósított. A prépost-prelátus eddigi, 22 évi rendfőnöksége alatt (az ekkor született levelek tanúsága szerint) számtalanszor utalt ki ingyen vagy árcsökkentve a környékbeli rendi birtokokról származó, meghatározott mennyiségű gallyat az írásban közvetlenül hozzá (!) fordulónak, lett légyenek azok rendi napszámosok vagy sokgyermekes jászói illetőségű, de vándor cigányprímások. Mécs László nagykaposi szolgálata idején szinte minden évben kért és kapott engedélyt a préposttól rendi gallyfák adományozására, s ennek ellentételezéseként a templomi perselypénzt ajánlotta fel a rendi kasszába.

November 3-i levelében Mécs László arra hívta fel Takács Menyhért figyelmét, hogy mióta a nagykaposi premontrei birtok parcellázása szóba került, hívei soha nem igyekeztek parcellát előjegyeztetni, abból a kegyeletes meggondolásból: nem segítik elő egy katolikus birtok tönkretételét. Azóta Mécs többször érdeklődött mindenütt a birtok sorsa felől, de sehol sem kapott őszinte és határozott választ. Most már itt szántanak az új birtokosok, „tótok” és reformátusok, s hívei szomorúan nézik: a katolikus vagyomból csak ők nem kaptak. Ebben az ügyben érdeklődött a prépost-prelátusnál: 1. feladta végleg a birtokot a prépostság, s jogosan parcelláz itt az állam?; 2. ha nem jogos a parcellázás, nem lesz-e veszélynek kitéve hívei vagyónkaja politikai vagy más zavarok, változások idején, ha még most vennének a földből?[35]

1924

1923. január 17-én a rend nagyváradai gimnáziumát a román hatóság végleg bezáratta. Mécs László 1924. január 26-án kérte először rendfőnökének beleegyezését kultúrmissziójához:

„A matinék üdvösségesek a magyar kultúra szempontjából, mert állandóan ébren tartják az érdeklődést az elszakított magyarságban. [...] Az én írásaim valami apostoli célt akarnának szolgálni: az evangéliumtól elvadult emberiségnek a költészet varázsával evangéliumot adni, a szeretet és a jóság lámpását lengetni az embertelenségek [sic!], gyűlölködések éjszakájában. Így fogva fel a dolgot, azt hiszem Egyházunknak és szent Rendünknek is dicsőség ez, tekintve, hogy az eddig szerepelt és nagyobb hatást elért költők kálvinisták és szabadkőművesek voltak, hogy eddig irodalomban elv volt: catholica non legitur [= katolikus irodalmat nem olvasunk].”

A prépost-prelátus február 4-i megjegyzése erre a kérvény hátlapján:

„A kultúr-szereplésre Szlovenszko területén az engedélyt megadom. Ahhoz azonban hozzá nem járulhatok, hogy Magyarországon, vagy Romániában lépjen föl, mert abból a rendre politikai kellemetlenség hárulhatna.”^[36]

Május 25-én Takács Menyhért a következő indokkal utasította vissza azt, hogy mint prépost-prelátus a nagy nyilvánosság előtt megjelenjen: abban az élet-halál harcban, amelyet most a premontrei rend az egzisztenciájáért folytat, szigorúan tartózkodni kell minden politizálástól, különben a hatalom birtokosai megtorlással élnek, úgy személyi, mint javadalmi téren. Ez az oka annak, hogy nem készíthetnek vele riportot. Egyébként szívből gratulál a *Szepesi Hírlap* indításához.^[37]

Május 26-i, Fetser Antal győri megyéspüspöknek címzett levelében^[38] a prépost-prelátus támogatta rendtársának, Ráday Sebestyénnek a Premontrei Női Kanonokrend magyarországi újraalapítására vonatkozó elképzeléseit. (Végül a Boldogasszony Leányainak első nővéreit 1927-ben telepítették le a Veszprém vármegyei Külsővaton.)

Az augusztus 20. és 23. között, a csehszlovákiai Teplában tartott generális káptalanon megszüntették a jászóvári premontrei kanonokrend függetlenségét, s az 1921-től önálló csehszlovákiai cirkáriához (rendkerülethez) csatolták. Engedélyezték ugyanakkor a Magyarországon maradt testvéreknek Gödöllőn egy új rendház létesítését.^[39] A régi magyar cirkária megmaradt egyetlen prépostsága (Csorna) és a jászói prépostság romániai tagozatából 1926-ban alakult új priorátus a generális apát (Gummarus Crets) közvetlen főhatósága alá került, addig, amíg egy újabb magyar prépostság kialakulásával újra önálló magyar cirkária fejlődhet ki. A Jászóváron tartózkodó Takács Menyhért a budapesti és nagyváradi tagozattal, illetve a Gödöllőn fokozatosan kiépülő^[40] új premontrei rendi közösséggel a kapcsolatot az általa kinevezett vikáriusokon keresztül tartotta.

Mécs László október 6-i kérvényéből megtudható: mind első (*Hajnali harangszó*, 1923), mind második kötetének (*Rabszolgák énekelnek*, 1925) rendi cenzora Karsai Ervin (1866–1948) volt.^[41]

1925

Mécs László január 21-i levelében, Takács Menyhért igenéért, még erősebben élte bele magát a „megváltó” szerepébe:

„A világháború, a forradalmak megmérhetetlen rombolást vittek véghez azokban a kultúrkincsekben, melyeket évszázadok építettek, halmoztak a szebb jövő érdekében a földön. Talán az összes népek között is magyarságnak van legtöbb siratnivalója mindabban, amiért élni érdemes a földön s a magyarok közül is azoknak, akik a babyloni fogságban, szétszóródásban élünk. Itt van a legtöbb omladék, itt van a legtöbb építeni való, itt kellett a legtöbb vigaszt és reményt fölcillantatni. Az Isteni Gondviselés úgy rendelkezett, hogy szerény plébániám keretein túl én is beálljak az építők, vigasztalók közé. Mára már semmiképpen sem vagyok magamé, a magyar tömegek kisajátítottak s fátumszerűen utaznom kell Jázonként titokzatos szigetek felé a szenvedések tengerén, hogy a szépség, jószág és szeretet Veronika-kendőjéhez a költészet arany-gyapját

szállítsam. – Sok fele járok, sok városba hívnak, néha kimondhatatlanul fáradtságos és kínos nekem ez a nyilvános szereplés és mégis, nem bírom lemondani a meghívást. Nem tudom, hogy Méltóságod nem ítél-e el ezért, de Isten látja a lelkeket, hogy nem luxusból, kedvtöltésből csinálom, hisz az idegzetem nincs vasból és bizony nem is tudom bírom-e még sokáig. De hiszen mink másokért élni rendeltettünk! Méltóságod atyai fejét sem a saját személyéért való gond és verejtékezés őszítette meg, hanem az, hogy mindenkinek mindene akart lenni.”[42]

Takács Menyhért válasza erre:

„Ami a Te poétai fellépésedet illeti a különböző városok magyar kultúregyesületeiben, az magában véve szép és nemes dolog, mint egész költői működésed, de félni lehet, hogy a politikai hatóságok nem nézik azt jó szemmel, vagy félreértik tiszteletreméltó intenciódat és kellemetlenséget okoznak neked is, a rendnek is. Igyekezzél azért ezeket a föllépéseidet a minimumra szállítani s a meghívások elől – ha csak lehet – kitérni. Isten-adta művészi ihletteddel, termékenységeddel, eszmegazdagságoddal, keresztényszereteteddel, előadásod szókimondásával és egész vers-technikáddal már eddig is irodalomtörténeti jelentőségűre emelkedtél. Áldjon meg a jó Isten hosszú élettel, hogy neveddel és alkotásaiddal rendednek is dicsőségére szolgálj!”[43]

1926

Minthogy a prépost-prelátus Mécs Lászlóhoz intézett korábbi kérései eredménytelennek bizonyultak, a finom óva intést a határozottabb figyelmeztetés váltotta fel, igaz, „Bizalmas!” és „Kedves Öcsém!” megszólítással:

„Szükségesnek tartom figyelmedet fölhívni arra, hogy rendünk tagjai – Statutumaink értelmében – a rend kebelén kívül való nyilvános szereplésre csak előzetes préposti engedély alapján vállalkozhatnak. Ily engedélyt közvetlenül magadnak kell kérned és nem a ker. szoc. párt főtitkárának[44] közbenjárását igénybe vened, akit egyházfegyelmi okokból semmiképp sem ismerhetek el illetékesnek arra, hogy számodra engedélyt eszközöljön ki, vagy helyettest kérjen.

Ha külföldi szereplésről van szó, az esetben az itteni illetékes politikai főhatóságnak is be kell jelenteni a dolgot, nehogy annak elmulasztása miatt akár a rendre, akár reád kellemetlenség háruljon.

Ami egyébként költői működésed érdemét illeti, azt állandóan a legmelegebb elismeréssel kísérem.”[45]

Április 4-én a Szent István Társulat hetilapja Csiszár Béla Mécs Lászlóval készült interjúját[46] közölte. Erre, mint hiteles életrajzi forrásra, több tanulmányban hivatkoztak és hivatkoznak napjainkban is (Például Rónay László és Bárczi Zsófia). Csakhogy mit kért számon Mécs pár nappal később a „Kedves Barátom!”-nak nevezett szerzőn? Ezt olvassuk:

„Nagyon köszönöm [...] meleg hangú írásodat az Életben. Engedd meg, hogy össze szidjalak azért, mert nem jelezted mindenütt azt, amit mondani valóban a szívedből »egészítettél« ki, hogy kerekesebb legyen; nyilatkozatom egyes helyeken igazán dicsekvésnek látszik, amit sohase szoktam, csak néha nővéreim és anyám előtt s azt is csak azért, mert tudom, hogy nagy örömet okozok nekik.”

Ugyanebben a levélben tárja fel a költő örökifjú énjét:

„Szeretek diákosan elbújni [Budapesten], lézengeni az emberáradatban, gyerekesen végig kóstolni a vurstli, angolpark gyerekségeit, szóval kószálni a lopott pillanatok parkjában, jelentéktelen, de emberi dolgokkal színeznem a lelket, lesni az ember arcot ezer apró öröm és szenvedés tükrében.” Alkotói műhelytitkot is felfed: „Itt küldöm neked emlékül egy »eredeti« kéziratomat, ha szereted az ilyesmit (t. i. az eredetét mindég elégetem lemásolás után).”^[47]

A június 4-i rendnagyi gyűlésen megállapították: a rend anyagi helyzete a lehető legrosszabb. A csehszlovák állam hektár- és trágyaadó címén százezreket követel tőlük, noha maga az állam tartozik a rend felé a nagykaposi birtok kisajátítási árának 30%-ával, az egész magasrévi és zsupapáti birtok árával, a kassai gimnázium bérletével, több mint 60.000 cseh korona adótöbblettel és kb. 700.000 korona járadékkal mint kamattal. A további birtokkisajátításokat tekintve már jobbak a kilátások. A szlovák néppárti képviselők és a szenátorok klubja pedig programjukba vették a kassai és rozsnyói gimnázium visszaállítását.^[48]

1929

„Az erdélyi francziskánusok és minoriták Majláth [Gusztáv] püspök úr vezetése alatt zarándoklatot szerveznek Rómába. Engem meghívtak, hogy legyek a zarándokok egyik lelkiatyja. [...] Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék engem erre a zarándokútra elengedni s arra az időre a plébániára egy helyettest disponálni. Ismerem Méltóságod atyai aggodalmát híveimet illetőleg, hogy szavalásaim (magyar apostolkodásom) következtében, nem éri-e lelki defektus a hitközséget. Szabad legyen dicsekednem azzal, hogy jóllehet Méltóságod bennem ilyen gyarló embert küldött ide pasztorálni, a Szentlélek Úristen gyengeségeimet befedezte segítségével s esperes urunk bizonyíthatná, hogy lélekben előbbre vagyunk, én is híveim is, mint mikor ide kerültem. Bizonyára előbbre is lehetnénk, de nem vagyok felelős azért, hogy életem így alakult. Nem kívántam, nem akartam. Talán csak az tudná megérteni, aki fel tudná érni ésszel egész magyar és emberi sorstragédiánkat.

Mondom, a hívek lelke lágyabb. Erre nézve szabad legyen felhoznom azt, hogy most szó nélkül szavazták meg azt, hogy saját zsebükből új iskolát fognak építeni a második tanterv számára. Mikor idekerültem, még szuronnyal sem lehetett volna velük ilyet megtétni. Pedig eddig harangokat vettünk, orgonát csináltattunk, a templomot gyönyörű freskókkal kifestettük stb. Örölnék, ha ezekkel sikerülne megnyugtatnom Méltóságodat. Igaz, sokat voltam távol hazulról, de ezek a szereplések fárasztó strapa-utak, Méltóságos Uram. Tizedik éve vagyok itt, de még igazi pihentető szabadságon nem voltam. Ideg-életem nagy kríziseken megy keresztül. Úgy érzem, hogy ez a római út üdítőleg hatna testemre-lelkemre, ha Méltóságod atyai jósága elengedne engem. S ha elutazásomat Méltóságod is jónak látná, akkor kérem kegyes engedelmét, hogy a kéthetes zarándoklaton túl még egy hónapot tölthessek a napfényes Délen abban az őszi időben, mely legjobban szokta idegeimet megviselni. Gerevich Tibor^[49] (a Collegium Hungaricum igazgatója Rómában) meghívott, hogy

ingyen kapnék lakást és jutányosan kosztot, ha meglátogatnám. Édes Anyám is készülődik e zarándoklatra, de csak akkor persze, ha én is elmegyek. (A zarándoklat indul szept. 27-én.)”[50]

Augusztus 30-án a nyugállományba vonuló Farkas Róbert (1856–1933), királyhelmei plébános utódjával Takács Menyhért Mártoncsik (Mécs) Lászlót jelöli ki, aki mihelyt visszatér római zarándokútjáról (október közepén), el is foglalja a plébániát.[51] Végül Mécs csak november 14-én tudta betölteni új állását. Október közepére Takács Menyhért a rend magyar honosságú jászóvári hittudományi főiskolai papnövendékeit (tanáraikkal együtt) is kénytelen lett Gödöllőre áttelepíteni.

1932

„Az Isten játszik c. versemre vonatkozólag a névtelen levéllel kapcsolatban, Méltóságod megnyugtatóására a következőket bátorkodom elmondani. Ezt a verset szavaltam mostanában a Dunántulon és Szegeden tiszta katolikus tömegek előtt. Három püspök hallotta: Virág [Ferenc] pécsi, Shvoy [Lajos] székesfehérvári és Glattfelder [Gyula] szegedi[52] püspök. Mind a hárommal személyesen is beszéltem, mindaháromnak ez a versem tetszett legjobban repertoáromban. Virág püspök úrtól (nála ebédeltem) meg is kérdeztem nem erősek-e a kitételek, mert Isten ments, hogy valakit megbotránkoztassak. Ő nem kifogásolt egy sort sem, tudta, mért vannak az erősebb kérdések. A szenvedő, lázadó ember kérdez a versben – s a végén bebizonyítatik neki, hogy hiába magyarázza Isten neki terveit, »játékait« mint én kanárimnak vagy kutyámnak, nem értheti meg, mert számár. A vers ezt az örök emberi tragikumot jelzi. – Méltóságod atyai jóindulatát ez ügyben szívből köszönöm.”[53]

1933

Ez év nyarán Takács Menyhért, súlyos szívbetege miatt, visszavonult a rend vezetésétől. November 29-én hunyt el Budapesten, a Norbertinumban. Az Apostoli Szentszék nem töltötte be a préposti széket. Mindhárom (jászóvári, nagyvárad, gödöllői) tagozat élére – apostoli kormányzói minőségben – Hubertus Noots apátot, generális prokurátort rendelte ki, aki egyben apostoli vizitátor is volt. Noots az új tagozatok végleges önállósítására kormányzói vikáriusokat nevezett ki;[54] távollétében ők látták el a vezetői feladatokat.

1934

„Leleszi rendházunkat feloszlatták[55] s az utolsó házfőnök, Szabó Adorján, volt irodalomtanárom, majd 3 hónapig tartó tanárságom alatt direktorom Kassán, itt meg atyai barátom és állandó helyettesem Kassára utazott nyugdíj állományba. [...] Tót vezetőség jutott uralomra központunkban Jászón s mindenkit leszerelnek aki magyar tömegekkel szabadon érintkezett. Már csak magam vagyok hátra. Egyelőre már ezzel is megbénítanak kissé, mert helyettes hiányában alig mehetek majd a kultúrmisszióvá vált szavaló körutakra. [...] Lassacskán leépítem a szavalásokat, – bár jelenleg nagyon nehéz, mert vagy 45 városban várnak elodázott ígéreteim alapján. Sajnos, most már 95%-ban csak pénzszerzés céljából hívnak: magyar énekkarok felségélyezésére, menzák javára, templomok javára stb. stb. Ez is egy diagnózis a magyar nyomorúságnak, különösen a kisebbségi életben, – de az anyaországban is!”[56]

1935

Április 12-én Kovács Lajos perjel, a prépostság magyarországi (gödöllői) tagozatának apostoli vikáriusa, Mécs László öccse érdekében ragadott tollat: a budapesti Szent László Kórház által meghirdetett belgyógyász főorvosi állásra pályázó dr. Mártoncsik Imre támogatását kérte a volt nagyváradai premontrei diáktól, dr. Ritoók Zsigmondtól.^[57] 24-én Kovács Lajos, mint a premontrei öregdiákok szövetségének vezetője, arról értesíti az egykori nagyváradai premontrei diák Kállay Tibort,^[58] hogy egyesületük ismét jótékonyági hangversenyt szervez a Zeneakadémián, a leendő gödöllői premontrei templom javára,^[59] amelyen Mécs László is részt vesz.^[60] Október 15-én kelt levelében Mécs László napirendjét árulja el:

„Többször fölveti a kérdést, hogy hol lehetek most. Csütörtök-péntek-szombat hittan tanítás Helmeceen és a három szomszéd faluban. Vasárnap 8 kor misézem, 10 kor prédikálok, utána megint misézem. Vasárnap d. u. litánia, utána katolikus kör, vagy kongregáció, rendesen megint beszélni kell. Hétfő-kedd-szerda: szabad. De ez nálam nagyon viszonylagos. Hétfő és szerda pl a vadásznapiom. De az élet olyan mint a mese: minden fél percben meglepetés éri az embert: egy vendég, egy ihletett pillanat, egy fogoly csapat, egy szegény ember ügye stb. stb. Meg is akarom írni, hogy csupa friss meglepetés »csoda« az élet, az életem. Ha megírom, az lesz a címe: A mesebeli ember. – Ma pl az a meglepetés ért, hogy csak három látogatóm volt s azt leszámítva folyton gyártom a leveleket. – Általában meg úgy élek, hogy a lelki és testi fegyelem meglegyen, a fegyelem és a kegyelem együtt jár, a kegyelemmel meg a vidámság, a vidámság pedig az igazi erő. Reggel ötkor kelek, aztán elmélkedem, aztán 7 kor misézem. Utána meg jönnek a meglepetések. A vadászat segíti a test fegyelmét, helyre billenti az idegek romlását, amit az én kapkodó életem mellett nem lehetne elkerülni. Így megvan az egyensúly: testiek és lelkiek közt. Persze aztán van egyéb is: vendégtársaság, vagy én vagyok vendégségben. – Újabban sokfele hívnak prédikálni is városokba, nem is említve a Bodrogló köz búcsúit. Aztán az ember verset is ír. Bizony néha már csak reggel az ágyban írok, ha 3 kor ébrednek fel »véletlenül«. (Melegletés.) Olvasni is keveset érek rá. [...] Párisból való elutazásom óta senkinek se írtam (!) oda így nem tudok semmit az újabb fordításokról. Képzeld el, hogy ha én rendes levelező volnék, most mennyi barátom volna ott! Így elhalványodik a szívárvány, mit felidéztem mások lelkén. Ez majdnem tragikus. A legtöbb ember, azok közül akik gyűlölnék (leginkább írók!!) válaszatlanul hagyott levelek miatt haragszik rám. – Viszont ha sok levelet írnék: igazán soha egy verset se írnék! Mi jobb?”^[61]

1936

Párizs, Institute Catholique, december 12. A Magyar Tanulmányi Központ (MTK) és a Magyar Katolikus Misszió különleges kulturális eseményt rendezett. A célközönség a francia mellett a nemzetközi (magyar, olasz, lengyel, német) „egyetemi és művelt körök”. Prohászka Ottokár *Elmélkedések* című művének francia könyvbemutatóját (*Méditations pour L'Année liturgique I.* Ford. Genthon Mária és Bacsa Mária) tartották, tudományos Prohászka-emléküléssel összekötve, Baudrillart bíboros rektor védnökségével. Az erre szóló meghívó utolsó, negyedik oldalán, a fő szervező, az MTK vezetője, Molnos (Müller) Lipót a Hankiss Jánossal közösen jegyzett műfordítás-antológiára (*Anthologie de la poésie hongroise*) hívta fel a figyelmet. A kötetben szereplő 81 magyar költő közül név szerint kiemelte Mécs Lászlót, s előző évi párizsi szereplésének sikerére 12 francia lap elismerő kritikájának idézésével emlékeztetett.^[62]

A konferenciát követően kb. 150-200 főt az MTK-ban láttak vendégül, akiknek házi kiállításon mutatták be Prohászka Ottokár, Liszt Ferenc^[63] és Mécs László dokumentált teljes életművét.

1937

Június 26-i hatállyal megszüntették a jászóvári premontrei rend gödöllői tagozatát, s életre hívták az önálló gödöllői perjelséget.[64] (Hivatalos nevén: Jászóvári Premontrei Rend, Gödöllő.) Vezetője Gerinczy Pál kormányzó perjel, 1938. február 13-ától benediktált apát lett. A magyarországi szerzeteseket és birtokokat kánonjogilag elválasztották a csehszlovákiai jászóvári prépostságtól. Ugyanakkor Ebergényi Ambrus (1895–1952), 1936-tól jászói apát úgy maga, mint jogutódai és a Csehszlovákiában levő premontrei kanonokrend nevében hivatalosan elismerte és kijelentette, hogy a trianoni békeszerződés következtében a jászói prépostságból kiszakított és Magyarországon letelepedett premontrei kanonokrendnek a trianoni békeszerződés által meghatározott magyar határokon belül fekvő ingatlanai, azoknak összes tartozékai és a rend ingóságai egyedül és kizárólag a Gödöllőn, mint központban élő premontrei rend kizárólagos tulajdonát képezik, s ezekre semmiféle jogot nem formálnak, s hozzájárulnak ezeknek a vagyontárgyaknak a gödöllői premontrei rendre való telekkönyvi átírásához.[65] Szeptemberben megnyílt Budafokon a rend újabb gimnáziuma.

1938

Mécs Lászlónak, második nyugat-európai diadalmenetele előtt két hónappal, levélírással még maradt ideje:

„A multkor[66] a gödöllői apát[67] reggel 1/2 9 től gyúrt 1/2 1 ig, hogy menjek át [ti. Magyarországra], rendelkezésemre áll minden rendi állás, válogassak! [Úgy látszik a csehek az én jászói apátomon át megkönyörítették a belga származású római generálist,[68] az meg valósággal parancsba adhatta a gödöllői apátnak csábítson, mert ha erőszakkal tennék ki a csehek, abból a sajtóban botrány lehetne.] Megköszöntem s azt mondtam, hogy addig maradok míg minden kötél el nem szakad –, de maradok.[69] Imre persze nagyon szeretné, ha átmennék, de maradok.”[70]

Az első bécsi döntést (november 2.) követően a magyar honvédség alakulatai 6-án vonultak be Királyhelmece. A Magyar Távirati Iroda (MTI) munkatársa a következőképpen tudósított az eseményről:

„Egy óra tájban érkeztek Királyhelmece az éljárőrök és utánuk a főcsapatok. [...] Közben odaérkezett a fogadtatás színhelyére Mécs László királyhelmecei plébános, az országos híri költő. A hangerősítő mikrofonja elé lépett és beszédet mondott.

– Ha én most verset tudnék írni – mondta egyebek között –, ezt a címet adnám a versnek: Szájkosár nélkül. Hosszú éveken át sokszor beszéltem sok ezer ember előtt, de mindig az volt az érzésem, mintha szájkosár volna rajtam. Most, amikor ez a pillanat bekövetkezett, mi az én kedves Virág[h] Béla református lelkész barátommal csak egymásra néztünk, egymás nyakába borultunk és a boldogságtól, az ámulattól nem is tudtunk sokáig magunkhoz térni, hogy íme végre szabadon, szájkosár nélkül beszélhetünk. Most utólag bevallhatom nektek, hogy miséim alkalmával titokban mindig így imádkoztam az Úristenhez: »Uram engedd meg, hogy újra együtt lehessen az egész magyar család.« Ezt akkor senki sem tudta rajtam kívül, senki sem tudta, hogy miséimet Nagymagyarország feltámadásáért mutattam be. [...] Oh Istenem, milyen szép, milyen nemes dolog magyarnak lenni, milyen jó, hogy mindenki örül annak, hogy magyar lehet. Tegnap egy haldokló öregasszonynak az utolsó kenetet adtam fel, aki csak arra kérte Istent, hogy még meghallhassa a bevonuló

magyar csapatok lépteit. Isten megengedte, hogy ezt megérje. De nemcsak az öregekben, hanem a gyermekekben is: él a magyar hazafias érzés.

– Testvéreink, olyan örömnapi ez, hogy itt nem is kellene most beszélni, hiszen beszélnek itt az arcok, a szemek, a szívek.

Mécs László ezután idézte Pál apostolt: aki engem megüt, az Krisztust üti meg! A magyar nemzet illetően sérthetetlen kincse a Szentkorona. Aki ez ellen vét, az egész nemzetet sérti meg vele. Amikor a nemzet szét volt szakítva, ez a titokzatos nemzettest akkor is élt és akkor is érezte hovátartozandóságát.

A szónok ezután idézi a bibliai esetet a tékozló fiúról, aki vagyonának elherdálása után nyomorba jutott, a disznók vályújából volt kénytelen magát élelmezni és amikor hazament, atyja nem szidta, hanem megölelte, megcsókolta és lemosta róla a szennyet. Mi is – folytatta a szónok – az elnyomók moslékjára jutottunk, nemcsak testi, hanem lelki értelemben is, mert meg akarták mérgezni ifjúságunk lelkét.

A szenny és moslék eltávolítását várjuk a családtól, amelyhez visszatérhettünk. Öleljen, csókoljon, mosdasson meg minket a mi magyar hazánk.”^[71]

Rozsnyóról november 8-án távoztak a csehek, Kassára 10-én, Leleszre 16-án vonult be a magyar hadsereg. Rozsnyón 28-án kezdődött az oktatás a Magyar Királyi Állami Gimnáziumban, amely 1939. szeptember 2-ától újra a jászóváriaké. Kassán az addigi koedukált csehszlovák állami gimnázium 1938. november 23-ától magyar tannyelvű premontrei fiúgimnázium. Átmenetileg három középiskolát egyesített: 1. az állami „csehszlovák” tannyelvű reálgimnáziumot, 2. a csehszlovák állami magyar tannyelvű gimnáziumot, 3. a „csehszlovák” tannyelvű premontrei gimnáziumot.

1939

Január 16-án Hubertus Noots, generális apát határozatban hozta Gerinczy Pál tudomására XI. Pius pápa 1938. november 15-i rendelkezéseit (Prot. No. 8471/1938.): 1. az önálló gödöllői perjelség megszűnik, s a szerzetesek ismét a jászói apátságához térnek vissza; 2. az apáti tisztségbe Gerinczy Pál nevezendő ki. Ebergényi Ambrus apát kijelentett és elfogadott lemondásával Gerinczy Pál november 15-étől jászóvári prépostsági adminisztrátor.^[72] Gerinczyt 1939. február 10-én nevezték ki jászóvári és leleszi préposttá. Közben Mécs László is szervezkedik:

„1. Az újságokban olvastam, hogy Tóth Kamilt Leleszre diszponáltad mint királyhelmeci kiségitő lelkészt. Az volna tiszteletteljes kérésem, hogy míg a királyhelmeci káplánügy gondolata kivihető lesz, inkább Mikolajcsik legyen az a »kiségitő lelkész«. Ismerem a nehézségeket. Tóth Kamil itt volt 3 hétig és egyszer se prédikált. Híveim jellemzéséből valahogy nem érez pasztorációs vagy más rátermettséget benne. Viszont Mikolajcsik igen használható, ha gyarlóságait lefokozza: tud és szeret prédikálni, (a kassai domonkosok sokszor hívták meg [...] prédikálni) tud szervezni egyesületeket, dalkört, zenekart. A helmeci Kath. Kör nagyobb arányú munkaprogramot dolgozott ki e télre. Szerepel ebben egy dalkör is, amelyet meg kellene szervezni és vezetni. Mikolajcsik nagyon jó lenne erre, ha Méltóságod is jónak látná.

2. A magyar étellel kapcsolatban úgy alakult életem, hogy igen sokat kell szerepelnem különböző minőségben; a magyar ügyön az Isten dicsőségén kívül a fehér reverendának is tisztesség jut e megtisztelő

szereplésekből. [...]

3. A fürdőszobámban szeptembertől májusig nem lehet fürödni, mert nincs benne kályha és az ablakráma elkorhadt. A pincében ha eső van, bokáig áll a víz és a sok nyiroktól romlik a bor. [...]

4. Igen sok szereplésre kaptam megint meghívást, köztük a bécsi döntés évfordulójára a rádióban, melyet Jaross[73] miniszter rendeztet. Ezen meghívások egy részének úgy tudok eleget tenni, ha novemberben 3 hétre koncentrálok őket. Amennyiben Méltóságodnak nincs kifogása ellene, kegyeskedj nekem ehhez engedélyt megadni s egy helyett küldeni nov. 3-tól kezdődőleg.”[74]

1940

Március 2-án Gasparik János battányi esperes, az Egyesült Magyar Párt 1936 és 1938 közötti helyi elnöke a bodrogi kerület papsága nevében, Mécs László képviselőházi jelöltségéhez kérte a préposti, illetve a „rendi és egyházhatósági jóváhagyást.”[75] Mécs Virágh Béla királyhelmeci református lelkész (korábban pozsonyi tartománygyűlési képviselő, az Egyesült Magyar Párt járási elnöke, a Pozsonyban 1938. október 7-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács tagja, 1939 novemberétől az Országgyűlés meghívott képviselője) ellen akarták indítani az aktuális felvidéki és kárpátaljai választásokon:[76]

„A siker reményével csak úgy vehetjük fel a harcot, ha oly nagy tekintélyű és nagy népszerűségű egyént állítunk vele szembe, mint Mécs László. Meg vagyunk róla győződve, hogy nagy tehetsége, Szociális gondolkodása által hasznos munkát fejthetne ki a parlamentben, szeretetreméltó modorával sok barátot szerezne a rendnek és általában a kath. gondolatnak. Mint politikus is díszére válnék a rendnek és az egyháznak.”[77]

A konventi subprior válasza erre a(z akkor épp beteg) prépost megbízásából március 7-én:

„Prelátus urunk Őméltósága [...] a mai viszonyok között nem látja célszerűnek, hogy Mécs László a napi politika nyilvános küzdőterére kiálljon. Úgy véli, hogy a politikai szereplés nem válnék előnyére az ő ma már világszerte elismert hírnevének és azoknak a nagy erkölcsi értékeknek, melyek a krisztusi eszmék hirdetése révén költészetéhez fűződnek. A politika nem mindég lovagias viaskodásai közben könnyelműen fröccsenhetnek sarat a legtisztább és legnemesebb egyéniségek köntösére is a gyűlölködő lelkek. Hagyjuk meg Mécs Lászlót azon az eszményi magaslaton, ahova őt kifogástalan papi élete, szeretetre méltó tulajdonságai és szépségekben gazdag költészete emelte. Onnan szélesebb körben hódíthatja meg a lelkeket, mintha a még oly helyes irányú politikai törekvések vonnának akadályokat közte és a közönség között.”[78]

Április 24-én Gerinczy Pál Mécs Lászlót a Préposti Tanács tagjává, azaz rendnaggyá nevezte ki a prépostság „javát szolgáló áldásos lelkipásztori működésének és ország-világ előtt példát adó szerzetes-papi egyéniségének elismeréseként.”[79]

A második bécsi döntést (augusztus 30.) követően az önálló nagyváradai perjelség megszűnt, s Gerinczy Pál szeptember 27-étől váradszegyhelyi prépost is lett. A nagyváradai premontrei gimnázium október 17-én nyílt meg újra.

November 4-én Mécs László kilencedik kötetének elkészültéről számolt be rendfőnökének:

„Isten segítségével összeállítottam a kilencedik verskötetemet *Forgószínpad*[80] címen. [...] Megkértem kicsit a nyomda és a rendi cenzúra szempontjából. A kötetet cenzori szemmel átnézte Vidákovics[81] prokurátor s mikor visszaadta öcsémnek, az rögtön beadta a nyomdának, hogy a karácsonyi könyvpiacra kijöhessen. Vidákovics barátilag pár kisebb dolog javítását ajánlotta, de nem dogmatikai vagy morális szempontból, amint látom, hanem csak illemtani téren, ne legyen belőle esetleg akaratlanul scandalum pusillorum pl.: »kegyelmes tökje hízik az indának«, – ez van egy kertről szóló strófában, ez szerinte megbotránkozásra adhat alkalmat. Mivel a kötet már nyomdában van, ebben a pillanatban nem tudom kijavítani, de mikor Semetkayhoz[82] küldik korrektúrára, akkor fogom a kérdéses pár sort megkefélni.

Méltóságodtól a következőket kérem:

1. Légy szíves megadni az engedélyt a kötet kinyomatására.
2. Légy szíves Vidákovicsot e kötet rendi cenzúrálásával hivatalosan megbízni s felhatalmazni, hogy az ajánlott simítások eszközzése után adja ki a hivatalos rendi imprimáturt. A hivatalos imprimáturt elteszem, de nem nyomatom a kötetre, mert a profán tömeg előtt a versek olyanokként tűnnének fel, mint valami zártkörű, egyházi használatra szánt dolgok »Catholica non leguntur.«”[83]

A következő (háborús) esztendőik nemcsak Magyarország számára lettek sorsfordítóak, hanem Mécs László életében is megszűnt a maga szabta szigorú önfegyelem és kegyelem. De ez már egy másik történet...[84]

Jegyzetek

[1] Vö. „Ha Mécs László minden ízéből kitűnt költői lénye, semmi sem mutatta [...] benne a szerzetest és papot, ami pedig foglalkozása.” Valery, Paul: Előszó. In: Mécs László: Vadócba rózsát oltok. Sajtó alá rend.: Horváth Elek. Toronto, 1968. 9. p.

[2] Mécs László Gerinczy Pálhoz. Győr, 1940. január 23. (A vers 1940. január 6-án született.) – Slovenský národný archív (továbbiakban: SNA.) fond Premonštrátska prepozitúra Jasov. (= PrJ.) 201. dob. 74–78. fol.

[3] Mécs László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1925. január 21. – SNA. PrJ. 188. dob. 47. fol.

[4] A Regnum Marianum e folyóiratában jelent meg Mécs László első öt verse: 1912. május 12. 284–285. p.

[5] Mécs László Aurélien Sauvageot-hoz. Királyhelme, 1937. november 17. In: Cz. Farkas Mária: A Mécs László-epizód Párizsban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999. 1–2. sz. 218. p.

[6] Mártoncsik Imre végül nem maradt a premontreiek között. A budapesti tudományegyetemen 1924-ben orvosdoktori oklevelet szerzett.

[7] SNA. PrJ. 184. dob. 1. fol.

[8] 1931 és 1938 között Püspöki Leánynevelő Intézet működött benne. A rendház földszintjén állami adóhivatalt rendeztek be. Emeletén a mindenkori premontrei házfőnökön kívül világi albérlő lakott.

[9] Pongrácz István (1582–1619), Grodecz (Grodzieczki) Menyhért (1584–1619), Körösi Márk (1588–1619). 1995. július 2-án II. János Pál pápa mindhármasukat szentté avatta Kassán.

[10] Ezt 1926-ban önállósították, s a szomszédos, volt elemi iskolában helyezték el.

[11] Takács Menyhért gr. Teleki Pálhoz, 1929. – SNA. PrJ. 191. dob. (továbbiakban: Takács, 1929.) 435. fol.

[12] Takács, 1929. 437. fol.

[13] Megjegyzendő, bár Mécs László ekkor már nem Kassán, hanem Jászóváron dolgozott, három okból marad(hat) továbbra is a Felvidéken: 1. befejezte felsőfokú tanulmányait; 2. Jászóváron viszonylag nagyobb biztonságban volt, mint Kassán, s ott foglalkoztatni is tudták; 3. „csehszlovák honossága” védettséget jelentett kiutasítása ellen, ezért rá, illetve munkájára hosszú távon is építhetett rendfőnöke.

[14] A későbbi, a trianoni határváltozást követően a rend földbirtokainak 56,4%-a Csehszlovákiához, 14,5%-a Romániához került.

[15] Neve olvashatatlan a kéziratban.

[16] Az Egyházi Törvénykönyvet, a *Codex Iuris Canonici* (CIC) XV. Benedek pápa 1917. május 27-én szentesítette és hirdette ki; 1918. május 19-től volt hatályos.

[17] Takács, 1929. 438–440 fol.

[18] Dr. Aranyossy Andor és Dr. Aranyossy Aristid Takács Menyhérthez. Kassa, 1920. április 28. – SNA. PrJ. 184. dob. 113. fol.

[19] Rónay László: Mécs László. Bp., 1997. (továbbiakban: Rónay, 1997.) 21. p.

[20] Mártoncsik László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1920. szeptember 15. – SNA. PrJ. 184. dob. 290. fol.

[21] Takács, 1929. 442. fol.

[22] Gerinczy Pál Madarász István kassai megyés püspöknek. Jászóvár, 1940. június 1. – SNA. PrJ. 201. dob. 586. fol.

[23] SNA. PrJ. 185. dob. 262. fol.

[24] Uo. 263. fol.

[25] Uo. 544. fol.

[26] Uo. 551. fol.

[27] Uo. 139. fol.

[28] Jászóvárálja, Jászó, Jászómindszent, Rudnok, Debrőd, Felsőmecenéz, Jászóújfalu, Lelesz, Királyhelmece, Nagykapos.

[29] *Acta Apostolicae Sedis*, 1922. november 15. (16. sz.) 582–584. p.

[30] Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. 13–54. p.; Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között. In: *Magyar Sion*, 2011. 1. sz. 99-100. p.

[31] Rác Kálmán: Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokper a hágai bíróság előtt. 1–2. In: *Fórum*, 2004. 3. sz. 35–52. p., 4. sz. 67–95. p.

[2] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. A Ma

[32] Ez felvidéki földterületeinek 5%-a volt. A cseh földbirtokreform végül 4694 kh-dal (21,6%), a román 3321 kh-dal (59,3%), a magyar 1200 kh-dal (10,7%; utóbbit az állam megváltotta), mindez összesen 9215 kh-dal (23,9%) csökkentette a prépostság földvagyont. Ld.: Gerinczy Pál az Actio Catholica Országos Titkárságának. Jászó, 1942. szeptember 17. – SNA. PrJ. 204. dob. 140. fol.

[33] Rónay, 1997. 36. p.

[34] Csellényi István Gábor: Az Isten hegedűse. Mécs László költészete. In: *Pedagógiai Műhely*, 1992. 6. sz. 31. p.

[35] Mártoncsik László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1922. november 3. – SNA. PrJ. 186. dob. 127. fol.

[36] SNA. PrJ. 187. dob. 77. fol.

[37] Takács Menyhért Telléry Gyula iglói lapszerkesztőhöz. – SNA. PrJ. 187. dob. 801. fol.

[38] Uo. 405. fol.

[39] SNA. PrJ. 187. dob. 650. fol.

[40] 1924: általános gimnázium, 1926: konviktus, 1928: rendház.

[41] SNA. PrJ. 187. dob. 607. fol.

[42] Mécs László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1925. január 21. – SNA. PrJ. 188. dob. 47–48. fol.

[43] Takács Menyhért Mártoncsik Lászlóhoz. Jászóvár, 1925. február 6. – SNA. PrJ. 188. dob. 80. fol.

[44] A csehszlovák Országos Keresztényszocialista Párt országos főtárosa ekkor Böhm Rudolf.

[45] Takács Menyhért Mécs Lászlóhoz. Jászóvár, 1926. március 23. – SNA. PrJ. 189. dob. 92. fol.

[46] „Szivekbe rózsát oltok”. Beszélgetés Mécs Lászlóval. In: *Élet*, 1926. április 4. 134–136. p.

[47] Mécs László ismeretlenek. Nagykapos, 1926. április 16. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKKt.) Levelestár.

[48] SNA. PrJ. 189. dob. 203. fol.

[49] Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész a kassai premontrei gimnázium diákja volt.

[50] Mécs László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1929. augusztus 25. – SNA. PrJ. 192. dob. 274. fol.

[51] Uo. 280. fol.

[52] Hivatalosan csanádi megyés püspök, Szeged székhellyel.

[53] Mécs László Takács Menyhérthez. Királyhelmece, 1932. március 1. – SNA. PrJ. 193. dob. 60. fol.

[54] Jászóvárra Novotny Alfonzot.

[55] Értékes levéltárát 1935-ben Jászóváron helyezték biztonságba. A leleszi konvent szervezetét Gerinczy Pál 1939-ben állította vissza.

[56] Mécs László Kállay Dalmához. Királyhelmece, 1934. május 23. – OSZKKt. Levelestár.

EPA03307_egyhaztorteneri_2011_04_039-059.htm

[57] SNA. PrJ. 196. dob. 253. fol. Ritoók Zsigmond (1870–1938) belgyógyász, főorvos, Ritoók Zsigmond (1929–) klasszika-filológus nagyapja. 1933 és 1935 között a fővárosi kórházak központi igazgatója.

[58] Kállay Tibor (1881–1964) 1921 és 1924 között pénzügyminiszter volt.

[59] Rónay László tévesen gimnáziumot említ. Rónay, 1997. 139. p.

[60] SNA. PrJ. 196. dob. 284. fol.

[61] Mécs László Kállay Dalmához. – OSZKKt. Levelestár.

[62] Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K 636. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Egyetemekre, főiskolákra, tudományos intézetekre vonatkozó iratok.) 703. cs. 373–374. fol.

[63] Az MTK június 9-én, Liszt Ferenc halálának 50. évfordulója tiszteletére a Sorbonne egyetem nagytermében hangversenyt rendezett.

[64] Az önálló perjelség létesítése (az egyházmegyei határok ügyének megoldatlansága miatt) még 1936 közepén sem állt a magyar kormány érdekében, s csak a hágai nemzetközi bíróságon folyó egyházi birtokperek sejtethető befejeződése (1937) évében valósulhatott meg. Apor Gábor napi jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek, Noots apát látogatásáról. Budapest, 1936. június 3. – MOL. K 305. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Töredék iratok.) 4. dob. 2. fol. Vö. a modus vivendi végrehajtásáról szóló bullát: *Acta Apostolicae Sedis*, 1937. szeptember 6. (11. sz.) 366–369. p.

[65] SNA. PrJ. 198. dob. 667. fol.

[66] Vö. a következő esetet rímekben feldolgozó *Nem megyek Rodostóba* című versével, keletkezési ideje: 1937. november 24.

[67] A nevezett Gerinczy Pál ekkor még kormányzó perjel.

[68] Az illető generális apát Hubertus Noots, a korábbi generális prokurátor.

[69] Mécs László nem egyedül tartott ki. Rajta kívül a következő, az utókor számára „névtelen” premontrei rendtagok végezték elhivatottan kötelességüket ekkor a Felvidéken: Áldorfai Benedek (Kassa, Jászóvár), Anisich Oszkár (Kassa, Jászóvár), Filó Ede (Rozsnyó, Jászóvár), Froncz Sebestyén (Kassa), Gedeon Elek (Rozsnyó), Karsai Ervin (Kassa, Jászóvár), Kende Gyula (Lelesz, Jászóvár), Lágyi Kornél (Jászóvár), Lukovics Gellért (Nagykapos), Manczos Jusztin (Jászó), Mikolaicsik Sándor (Stósz), Orosz Marián (Jászóvár), Spilka Lőrinc (Jászóvár), Stefancsik Konrád (Rozsnyó, Kassa), Szabó Adorján (Kassa, Lelesz, Jászóvár), Szántó Fidél (Jászóvár, Kassa, Eperjes), Sziklai Sziárd (Felsőmecenéz, Jászóvár, Kassa), Vámos Elemér (Jászóvár, Kassa).

[70] Mécs László Kállay Dalmához. Királyhelmece, 1938. január. 17. – OSZKKt. Levelestár.

[71] *MTI. „Könyomatos” Hírek*, 1938. november 6.

[72] SNA. PrJ. 200. dob. 95. fol.

[73] Jaross Andorra, a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterére utalt.

[74] Mécs László Gerinczy Pálhoz. Királyhelmece, 1939. október 2. – SNA. PrJ. 199. dob. 268-269. fol.

[75] A katolikus egyház papjainak országgyűlési összeférhetetlenségét a *Codex Iuris Canonici* (CIC) 139. kánonjának 4. §-a szabályozta. Ennek értelmében Magyarországon, ahol nem állt fenn pápai tilalom a papok törvényhozói tevékenységével kapcsolatban, az alsópapságnak képviselő-választáson való indulása előtt közvetlen felettesétől, valamint a választás helye szerint illetékes egyházi hatóságtól (rendszerint a püspöktől) kellett engedélyt kérnie. A Szent Kongregációs Tanács 1927. február 26-i határozata következtében a püspök köteles lett a politikai élettől eltiltani azt az egyházi férfit, aki ilyen irányú tevékenysége közben figyelmen kívül hagyta a Szentszék utasításait, illetve köteles és jogosult volt megbüntetni, amennyiben megszegte a Szentszék parancsát. Ld. *Acta Apostolicae Sedis*, 1927. április 1. (4. sz.) 138. p.

[76] A választásokat végül nem tartották meg, s az eddigi meghívott képviselők mandátumát hosszabbították meg. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1940. április 22. 1. p.

[2]![endif] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között48n: A Ma

[77] SNA. PrJ. 201. dob. 145. fol.

[78] Uo. 144. fol.

[79] Uo. 320. fol.

[80] Az Athenaeum Kiadónál jelent meg 1940-ben.

[81] Vidákovich Aladár (1892–1961) 1937-től volt apostoli szentszéki prokurátor generális.

[82] Semetkay József Mécs László gimnáziumi osztálytársa, barátja, művei kötetszerkesztője.

[83] SNA. PrJ. 201. dob. 258. fol.

[84] Ld.: Kara Anna: „Mélyül a vándor lábnyoma.” Epizódok Mécs László életéből, 1941–1944. In: *Vigilia*, 2011. 8. sz. 626–630. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

Varga Lujza: A Bethlen Gábor kép fejlődése az 1945 utáni magyar történettudományi szakirodalomban és közgondolkodásban

A fejedelem-kép az '50-es években

1945 előtt a Bethlen Gáborról kialakított képet leginkább a felekezeti hovatartozás, majd emellett a Trianon utáni sokk határozta meg. A fejedelem az erdélyiek és a protestánsok szemében követendő példa volt, aki utat mutatott, épp ezért óriási tisztelet övezte emlékét, amely az évszázadok alatt Móricz Zsigmond megfogalmazása szerint „stilizált képpé”^[1] formálódott. Ő volt tehát az igazi kálvinista, aki hitét és népét is védte, és aki egységes és biztonságos Erdélyt teremtett.

A 20. század első felének Bethlen Gáborral kapcsolatos vitái abból adódtak, hogy főként Szekfű Gyula szembeszállt ezzel a képpel és a fejedelmet úgy ábrázolta, mint egy zseniális, de önző érdekek által vezérelt politikust, aki ahelyett, hogy egységet kovácsolt volna, támadásaival még inkább szétszakította a magyarságot.

A második világháború lezárultával a király nélküli királyság végképp a múlté, és ezzel egy időben – mint oly sok más téren – Bethlen megítélésében is szemléletváltás történt. Az 1945 utáni szakirodalomban a Habsburg hatalomra úgy tekintenek, mint olyan külföldi elnyomóra, ami nemcsak a nemzetet akarta megsemmisíteni, de gazdaságilag is ki akarta szipolyozni az országot, megakadályozva közben a polgárosodást is. Az ő kizsákmányolói pedig az ellenreformációs katolikus papok és a földesurak voltak.

Ennek fényében általában Bethlen is úgy jelenik meg, mint az évszázadokon átívelő és így egy tisztán látható irányba haladó, egyetlen egész folyamatként megjelenő Habsburg-ellenes harcok egyik állomása. Így ír róla Mód Aladár is, aki az egész magyar történelem elmúlt 400 évét a német elnyomás elleni küzdelemnek látja, és Bethlen harcaira „csupán” ennek a nagy egésznek a részeként tekint.^[2] Pach Zsigmond Pál 1951-ben a pártfőiskolán tartott előadásában Bethlen szintén csupán egy mozzanat függetlenségi harcaink folyamában, akit úgy látott, mint a Mátyás halálával megtört polgári-nemzeti vonal folytatóját, aki Magyarország függetlenségéért támadott, hogy a két országrészt egyesíthesse.^[3]

Wittman Tibor szintén a Habsburg hatalomban látja a magyarok fő ellenségét, ami még a töröknek való ellenállásban is gátolta az általa csupán gyarmatosítani kívánt Magyarországot. Úgy vélte, hogy Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György katonái voltak azok, akik megakadályozták, hogy a Habsburgok teljesen bekebelezzék az országot. Bethlen fő célja ugyan az ország területi egyesítése volt, de a kultúra és a gazdasági egység megteremtésén is sokat fáradozott – gazdaságpolitikáját merkantilista jellegűnek látta, amivel

„felülről hozott létre belső gazdasági kapcsolatokat, a fejedelmi hatalommal egységes piacot és magasabbfokú termelést igyekezett előmozdítani. [...] Bethlen politikájában történetünk során elsőnek jelentkeznek összefüggően törekvések a nemzettéválás meglévő csíráinak kifejlesztésére. Mutatja ezt kultúrpolitikája is, mely a nemzeti nyelv és kultúra felvirágoztatásával, kulturális központ megteremtésével nagyban hozzájárult a sajtósághoz magyar 'nemzeti jellem' kifejlődéséhez.”^[4]

Hangsúlyozta azt is, hogy a Habsburg-Magyarországgal szemben Erdélyben a magyar volt a hivatalos nyelv; hogy az államában végbement fejlődés teljes mértékben Bethlennek köszönhető, és hogy személyének

[2] Bolyki János – Ladányi Sándor: A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. A Ma

magyságát mutatja az is, hogy nemcsak magyar viszonylatban volt korának nagy embere, de a nyugati sajtó és közvélemény is sokat foglalkozott vele. Wittman mindezek ellenére úgy látta:

„Anélkül, hogy Erdély önállóságát helytől és időtől elszakítva eltúloznánk, észre kell vennünk, hogy nagyobb mozgásszabadságát részben a két ellenség, a török és a Habsburg-hatalom közötti ellentéteknek köszönhette.”^[5]

Szerinte Bethlen már 1627-től tisztában volt azzal, hogy a Nyugatra nem számíthat a Habsburgok ellen, ezért fordult figyelme Lengyelország felé, amelynek megszerzésével a két, a Habsburgok és a török által egyaránt fenyegetett ország erejét egyesítve fordulhat ezen hatalmak ellen. Arra is felhívta a figyelmet, hogy ezt a lehetőséget nem csupán élete végén vette számba: már 1619-ben győzködte a törököt. Lengyelország ellen azonban nem csupán a svédekben látta a lehetséges szövetségest, de Oroszországban is, hiszen 1618-ban Zsigmond mint „a Habsburgok agresszív törekvéseinek kelet felé előretolt erődjé” Oroszországra támadt – így bennük nemcsak Bethlen kereste a szövetségest, de a nyugati hatalmak is.

Wittman is úgy vélte, hogy Bethlen működésének két nagy színtere volt: egy önálló, erős, és fejlett magyar állam megteremtése, és az egész ország felszabadítására való törekvés, amelyet csupán a megfelelő külföldi szövetséges hiánya akadályozott meg (Szemben például Rugonfalvi álláspontjával, aki a legfőbb gátló tényezőt a magyarok árulásában látta.). Wittman a következőkben látta a fejedelem tetteinek „mai” életünkben is levonható tanulságát:

„Bethlen nagy történelmi öröksége és életművének tanulsága az, hogy megmutatta, miként kell az országépítést összekapcsolni a nemzet megvédésének, szabadsága megőrzésének harcok lendületével! De nem kisebb tanulság dolgozó népünk számára Bethlen másik nagy öröksége sem: az, hogy a magyar szabadság megvédésének ügye csak a haladó nemzetközi erővel való szolidaritásban vihető győzelemre!
'Magyarország ennek a szolidaritásnak adta tanújelét az erdélyi fejedelmek harcában' – mondja Rákosi Mátyás. És ha szétnézünk Bethlen szövetségeseinek soraiban, akkor valóban a haladó, szabad fejlődésre törekvő Európa összefogását láthatjuk a fejedelem oldalán. A világreakció akkori főerejével, a Vatikán, a Habsburgok és a lengyel király blokkjával szemben Bethlen kapcsolatba lépett minden haladó és függetlenségét védő országgal... Figyelemreméltó öröksége Bethlennek éppen a szomszédos népekkel való szoros barátság és együttműködés a közös ellenséggel szemben! Végül, de nem utolsó sorban nagy figyelmeztetés Bethlen terve az orosz szövetség megkötésére, mely arra tanít, hogy mivel a történelem folyamán a magyar nép szabadságának ügye egybeesett a nagy orosz nép érdekeivel – éppen ezért az orosz nép harcai nagyban segítették a magyarok nemzeti küzdelmeit, és így az oroszokhoz való fordulás, az orosz-magyar szövetség – amikor lehetőség nyílt – járható és szükséges út volt! Bethlen Gábor építő munkáját és harcait ma tudjuk igazán haladó hagyományunkként értékelni, mikor népünk a társadalmi és nemzeti elnyomás bilincseiből örökre kiszabadult, s függetlensége és haladása védelmében támogatja, élén a hatalmas Szovjetunióval, az egész haladó emberiség. Bethlen példája ma is tanulságul szolgál, és a haza iránti kötelességek kitartó teljesítésére buzdít, állandó éberségre int országunk ellenségeivel, az imperialista háborús gyújtogatókkal szemben, tudatosítja népünkben, hogy hol a helyünk abban a küzdelemben, mely az egész emberiség jobb jövőjéért folyik.”^[6]

A '60-as, '70-es évek fordulata

Nagy László 1969-ben megjelent könyvében saját bevallása szerint arra törekedett, hogy a korábbi irodalomtól eltérően egy elfogulatlan Bethlen-képet fessen meg. A fejedelem nála olyan uralkodóként jelenik meg, akinek harcait a nép nem érezte annyira magáénak, mint korábban Bocskaiéit – ezért hívják az ő háborúit szabadságharc helyett vallásháborúnak. Bethlen személyét éppolyan ellentmondásosnak látta, mint a kort, amelynek szülőtte volt: nem tartotta sem eszményi szabadsághősnek, sem csupán a hatalomvágy vezérelte embernek. Olyasvalakinek látta, aki „a rendiség korlátain túlnéző, vallásilag türelmes abszolutista uralkodó korai megjelenése magyar földön. Számadásra kötelezett szolgának érezte magát.”^[7] aki modern fejedelemként nem szimpatizált a rendi kiváltságokkal.

Nagy úgy látta, hogy a korabeli Magyarországon a városok hanyatlásnak indultak, a Habsburg-kormányzat súlyos adóterheket rótt ki úgy rájuk, mint a parasztokra, akiket emellett a földesurak is kizsákmányoltak, miközben kíméletlen ellenreformáció és vallásüldözés folyt – nem csoda tehát, hogy a lakosság gyűlölte a Habsburg-hatalmat. Erdélyben ugyanígy áll szemben a fejedelem a rendiséggel (a rendek ellen szükség esetén akár a törököt is behívhatja), csak hogy ott nemzeti monarchia van szemben az idegen uralom alatt levő királyi Magyarországgal. Nagy szerint a Habsburgok folyamatosan lázították az erdélyi rendeket a fejedelem ellen, ám épp ezzel a tettükkel taszították Erdélyt a török karjaiba, miközben akaratlanul is elősegítették az erdélyi központi hatalom megerősítését. Úgy látta, hogy miközben a királyi Magyarország folyamatosan hanyatlott, addig Erdély szinte észrevétlenül fejlődött és vitte tovább a magyarságot. Ugyanakkor azt is elismerte, hogy a Habsburgok nélkül Magyarországot elnyelte volna a Török Birodalom.

Bethlen sikereinek kulcsát a politikai és katonai cselekmények pontos összehangolásában látja, abban, hogy a diplomáciát a hadsereg kiegészítésére használja, kihasznál minden adódó személyes ellentétet és az erők megosztására törekszik, az aktív védelem taktikáját alkalmazva pedig nem csupán a várakra koncentrál – azokat a csapatok mozgó védelmével kombinálja. Ehhez pedig a tervezésnél nagy képzelőerő és megfontolt végrehajtás szükséges.

Nagy szerint Bethlen, akinek hatalomvágya éppúgy szerepet játszott a hadjáratok megkezdésében, mint erős elhivatottsági érzése, nagysága ellenére is saját korának embere maradt és csak

„a feudális rendszer, s a kálvinista vallás keretei között élhetett tudatvilágában. Mint a feudális uralkodó osztály legalsó ranglétrájáról a legfelsőre került nemes, s a kálvinista egyház buzgó fia nem is gondolkodhatott alapvetően másképp. Amiben különbözött osztályának és egyházának átlag tagjaitól, az zseniális tehetségéből, szélesebb látóköréből, kritikai éleslátásából, gazdagabb tapasztalataiból és az elfogulatlanságra hajlamosabb természetéből adódott.”^[8]

Ugyanakkor úgy vélte, hogy mint abszolutista uralkodó mindenkit képviselni akart bizonyos mértékig, még a parasztságot is. Mivel a jobbágyok és a hajdúk nagyrészt protestánsok voltak, szerinte Bethlen katolikus megújulás elleni fellépésének osztályharcos tartalma is volt. Alapvetően úgy festette meg a képet, mint a rekatolizálni akaró földesúr és a néhány főúr által támogatott protestáns jobbágyság küzdelmét.

Bethlen értékelésekor Nagy szerint azt kell vizsgálni, hogy a háborúi megegyeztek-e az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének irányával, és hogy a fejedelem jobb alternatívát kínált-e az országnak, mint a Habsburgok. Úgy vélte, annak ellenére, hogy Bethlen éppúgy az abszolutizmust képviselte, mint a Habsburgok – ami hazánk esetében a feudális vezető osztályra való támaszkodást jelentette –, mégis Bethlen kínált jobb lehetőséget. Ennek okát azonban nem abban látta, hogy Bethlen uralkodása nemzeti jellegű lett volna, hanem abban, hogy a Habsburgok gazdaságilag előtérbe helyezték az örökös tartományokat Magyarország rovására. Alapvetően tehát Bethlen háborúit a társadalmi fejlődést segítő, igazságos

háborúknak tartotta, hiszen a fejedelem emellett sok olyan intézkedést is bevezetett, amelyekkel az elnyomottakat támogatta. „Üstökös volt ő a magyar história egén, föllobbanó tűzcsóva. Vakító fénye korán lobbant el. Megvalósítatlan tervei vele együtt szálltak sírba.”^[9]

R. Várkonyi Ágnes szerint a folyamatos és állandó Habsburg–erdélyi, illetve Habsburg–magyar rendek közti szembenállás és harcok során „végletes harc sokáig nem bontakozik ki, győzelemre az egyik fél sem képes, a pillanatnyi pozíciónyereség bármelyik fél számára elegendő ok a kompromisszumra.” Bethlent Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc mellé állította – mindhármukat olyan államférfiaknak láttatva, akik tetteikkel ebből a stagnálásból keresték a kiutat. Úgy vélte, hogy Bethlen, Zrínyi és Rákóczi is Magyarország egyesítésére törekedtek, de épp ez a cél az, amelynek érdekében hajlandóak voltak rugalmasan alkalmazkodni a hirtelen felmerülő lehetőségekhez, és ezért tűnhet politikájuk olyan zavarosnak:

„Egyikük sem csak egyetlen úton járni hajlandó, egyetlen véleménybe csontosodott politikus. Mindhárman érzékenyen reagálnak a reális lehetőségekre, s gyorsan észlelik a lehetőségek változásait. Erős készség él bennük megismerni a társadalom természetét, a rendelkezésükre álló erők minőségét, a politikai viszonyok változását és friss energiával szabják ehhez tennivalóikat.”^[10]

Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy „Bethlen, Zrínyi és Rákóczi nem teóriákat, hanem tendenciákat akartak megvalósítani, rugalmasan szolgálva e tendenciák megvalósítására alkalmasnak látszó teóriákat”.

Szerinte tehát mindhárman „a rendi formák széttörésén munkálkodtak”, hiszen nemcsak a nemesség megadóztatására tettek kísérletet, de a gazdaság és a közigazgatás korszerű átalakítására is. Azt, hogy Bethlen Báthory István nyomdokain haladva a csehekben, a lengyelekben és a román fejedelemségekben keresett szövetségest, a rendiség és a vallás keretein túlmutató lépésnek látja, de azt is hangsúlyozta, hogy sem ő, sem a másik két államférfi nem akarták megváltoztatni magát a feudális társadalmi rendet.

A nagyenyedi kollégium alapításának 350. évfordulója

A nagyenyedi kollégium földjeit 1948-ban teljes egészében államosították, ugyanekkor az iskola egyházi jellegét is megszüntették. Ennek ellenére az intézmény továbbra is igyekezett megőrizni korábbi szellemiségét, átadni azt a jövő nemzedékeinek is.

Ez a cél különös hangsúllyal jelenik meg 1972-ben, a nagyenyedi kollégium alapításának 350. évfordulóján, melynek alkalmából Sütő András mondott beszédet „a legnagyobb erdélyi magyar fejedelem” tiszteletére. A *Nagyenyedi fügevirág* c. munkájához hasonlóan (amelynek újbóli kiadását egyébként hosszú hallgatás után engedélyezték ismét) ebben a beszédében is arra hívta fel a figyelmet, hogy Bethlen egyik legnagyobb tette az volt, hogy felismerte az Erdélyben élő népek összefogásának szükségességét és alatta a románok éppolyan jól éltek, mint a magyarok, emellett pedig a román vajdaságokkal is jó kapcsolatokat ápolt.

„Ez a Bethlen Gábor, ezzel a kultúrpolitikájával, amelynek mi itt eredményei vagyunk, e kollégium falai között, olyan népi művelődési folyamatot indított el, amely valójában gigantikus méretűre bontakozott ki.”^[11]

Beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a „mai” diákok ennek a kornak a fügevirágai, és mint ilyenek bennük van a reménység.

Az 1980–81-es év eseményei

1980-ban volt Bethlen születésének 400. évfordulója, amelynek köszönhetően nemcsak ekkor, de még a következő évben is újra megszorodott a vele foglalkozó művek száma: többek között a *Reformátusok Lapja* vagy a *Századok* közölt vele foglalkozó cikkeket, tanulmányokat, valamint országszerte tartottak kisebb-nagyobb megemlékezéseket és ünnepeket a tiszteletére. Ilyen volt például a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban tartott előadássorozat, ahol a diákok bemutattak többek között egy külön erre az alkalomra írt dokumentumjátékot, amelyet a fejedelemről szóló művekből és versekből állítottak össze.

1979–80-ban jött létre a Bethlen Gábor Alapítvány, amelynek alapító tagjai között Illyés Gyula, Németh Lászlóné és Kodály Zoltánné is megtalálhatóak, és amelynek jelmondata egy, a Móricz regényéből vett Bethlen-mondat: „Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni, nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.” Az egyesület célja, hogy anyagilag és szellemileg is támogassa a közép-európai szellemi együttműködést, a nemzeti összetartozást és a határon túl élő magyaroknak itthoni megismertetését és elismerését – fogalmazta meg az alapítvány céljait Bakos István, az alapítvány kuratóriumának elnöke.

Ugyanebben az évben több vele foglalkozó, válogatott kötet is megjelent. Ilyen volt a Sebestyén Mihály által szerkesztett kötet, amely Bethlen Gábor levelezését tartalmazza,[12] a Makkai Sándor fia, Makkai László által szerkesztett *Bethlen Gábor emlékezete* és a *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről* c. munkák, amelyekben a fejedellemmel foglalkozó, válogatott korabeli forrásokat adták ki.

Szintén ekkor látott napvilágot Makkai László *Török Bethlen és Mohamedán Gábor* c. cikke,[13] amelyben felmentette Bethlent a már saját korában őt ért vádak alól, és úgy vélte, hogy „Bethlen sem nem törökpárti, sem nem Habsburg-ellenes volt. Neki török és Habsburg egyaránt eszköznek számított magyar célok szolgálatában”. Ezzel annak a nézetnek is ellentmondott, miszerint Bethlen legfőbb célja a Habsburgok hatalmának megdöntése lett volna.

Barcza József „református fejedelme”

1980-ban jelent meg Barcza Józsefnek, a Debreceni Református Kollégium tanárának *Bethlen Gábor, a református fejedelem* c. könyve, amelyben az író a hangsúlyt Bethlen mély vallásosságára helyezte.[14] Példaként állította az emberek elé azt az önzetlen és szorgalmas Bethlent, aki minden tetteivel Isten dicsőségét és hazáját szolgálta. Olyan fejedelemnek látta őt, aki mindenkit ugyanazon erkölcsi mérce szerint ítél meg származásától függetlenül, és aki, habár nem tudta semmissé tenni az ellentéteket, mégis sikerült áthidalnia őket.

A fejedelem lelki életét vizsgálta, azt, hogy Bethlen miként gondolkodott Istenről, a predesztinációról, a fejedelem kötelességeiről vagy épp az olyan fogalmakról, mint például a remény, a bűnbánat vagy a bűnbocsánat. Ezek során egy olyan ember képe bontakozik ki előttünk, aki Isten kegyelméből uralkodva minden lépésével saját és a népe üdvösségét keresi, aki kötelességének érzi, hogy a számára adatott lehetőségeket a lehető legjobban használja ki, és akinek hatalmát csupán a tízparancsolat, az ország törvényei

és az erkölcs korlátozzák, az ezek szabta kereteket azonban sosem lépheti át. Támadásai során sem hódított, csupán a népéért harcolt, ami a fent említettek tükrében kötelessége is.

Barcza munkájában tehát Bethlen ismét oly makulatlan emberként és államférfiként jelent meg, mint a 20. század első felének protestáns közgondolkodásában.

Az 1980. október 8–9-i Bethlen-konferencia

1981-ben a *Századok* közölt több Bethlennel foglalkozó tanulmányt, amelyek az 1980. október 8. és 9. között Debrecenben megtartott, Bethlennel foglalkozó nemzetközi tudományos konferencián hangzottak el. A konferencián részt vett az MTA Történettudományi Intézete, a Hadtörténeti Intézet, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, a Magyar Történelmi Társulat és a Bethlen Gábor Emlékbizottság is.

Pach Zsigmond Pál mondta a megnyitó beszédet, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy bár az évfordulókon az emberek hajlamosak a végletekig idealizálni valakit, Bethlen esetében erre semmi szükség, hiszen „éppen ezek kirekesztésével ismerszik meg Bethlen történelmi személyisége: olyanak, aki szervesen beleépült-beleilleszkedett korába – olyanak, aki messze kimagaslott korából”.^[15] Bethlen nagyságát leginkább abban látta, hogy nemcsak konszolidálnia sikerült Erdélyt, de olyan állammá alakította azt, amely képes volt gyors döntéseket hozni, azokat hatékonyan végrehajtani, és így bekapcsolódni az európai hatalmi játszmákba, miközben gazdasági és kulturális téren is sikerült fejlesztenie a területet.

A kongresszuson Bethlent nem általában vizsgálták, ehelyett egy-egy részletkérdést ragadtak ki és jártak körül. Köpeczi Béla előadásában Bethlen államát, annak eszmei gyökereit, felépítését és szerepét, a fejedelem udvarát és a korabeli erdélyi műveltséget boncolgatta, míg Péter Katalin Bethlen családjával, származásával és birtokaikkal foglalkozott. Heckenast Gusztáv a Bethlen alatt fellendülő erdélyi technikai műveltséget mutatta be a szászokon, a bányászaton és a fejedelem betelepítésein keresztül, Trócsányi Zsolt pedig Bethlen hivatalsszervezetével, annak felépítésével és meghatározó tagjaival foglalkozott. Úgy látta, hogy a Bethlen által kiépített rendszer

„a fejlett feudális centralizáció egy igen nívós, életképes példánya, amelyen már mutatkoznak az abszolutizmus bizonyos jelei [...] de még nem abszolutisztikus jellegű. Úgy hisszük: az 1613-1629-i Erdély gazdasági-társadalmi struktúrájának ismeretében ezt kell az elérhető optimumnak tekintenünk.”^[16]

Zimányi Vera a gazdaságpolitikáját állította vizsgálatának középpontjába. Úgy látta, hogy Bethlen korában a gazdaság nem csupán a török jelenléte és az ország három részre szakadása miatt volt nehéz helyzetben, de azért is, mert ekkor kezdődött egy nemzetközi méretű munkamegosztás, ami alapvetően determinálta országunk lehetőségeit. Bethlen sikereit ennek fényében kell tehát látnunk – az ő zsenialitása kellett ahhoz, hogy Erdély felvirágoztatása mellett még a háborúit is finanszírozni tudja.

Benda Kálmán a fejedelem diplomáciai szervezetét és annak működését vette vizsgálat alá.^[17] Bethlennek nem voltak állandó diplomáciai testületei vagy megbízottjai, mindig másokat küldött egy-egy feladatra, állandó követséggel pedig csupán a Portán rendelkezett, ami annak ellenére, hogy a korban Konstantinápoly volt az egyik fő diplomáciai központ, mégsem bizonyult elegendőnek. Habár Bethlen megkezdte az erdélyi diplomáciai szervezet kiépítését, annak teljes kialakítására az ő 16 éve nem volt elegendő, és épp ebben az akadozó szervezetben látta Benda az egyik olyan tényezőt, amely meggátolta a fejedelem külpolitikai

terveinek megvalósítását.

Bitskey István Bíró Vencel és Sík Sándor nyomdokain haladva Pázmány és Bethlen levelezésének segítségével vizsgálta a két államférfi viszonyát. Úgy látta, hogy mindketten az ország érdekeit nézték, de a mikéntet

„a földrajzi tényezők eleve meghatározták: amennyire lehetetlen lett volna Erdélyben a török ellen fordulni, ugyanolyan illuzórikus lett volna a nyugati országharmadból huzamosan Bécs-ellenes politikát folytatni. A kornak ezt a dilemmáját, feloldhatatlan ellentmondását tükrözi a Bethlen-Pázmány levelezés egymásnak feszülő érvrendszere.”^[18]

Ezek után vette elő Bethlen oly sokat emlegetett vallási türelmét, és a Káldi-Bibliához való viszonyát. Úgy látta ugyanis, hogy a fejedelem nem csupán a tolerancia jegyében támogatta a jezsuita szerzetes munkáját, de politikai okokból is, hiszen Bethlen úgy engedte el 1621-ben Káldit, hogy az Bécsben tolmácsolja békefeltételeit és követeléseit. 1623-ban ismét megisméltődött ez a jelenet. Bitskey szerint Bethlennek mind Pázmányhoz, mind Káldihoz való viszonya a fejedelem politikai rugalmasságának ékes bizonyítéka, annak, hogy

„soha nem az ideológiai ellenfél megsemmisítése, hanem sokkal inkább a megnyerése volt a célja. Jól tudta, hogy országépítő céljai megvalósításához minden erőt egyesítenie kell, csakis úgy remélhet eredményt”.

A kongresszuson elhangzott előadások tehát ismét Bethlen pozitívumaira helyezték a hangsúlyt, és arra törekedtek, hogy az egyes területek mélyebb tanulmányozásával nemcsak az erdélyi viszonyokról kapjanak élesebb és tisztább képet, de egyben a fejedelemről is.

A boszorkányos Bethlen

Nagy László „...*Sok dolgot próbála Bethlen Gábor...*” című munkája szintén 1981-ben látott napvilágot. Nagy a Bethlen alatt erdélyi főnemesek ellen folytatott boszorkánypereket vizsgálta – egész pontosan a Báthory Gábor állítólagos szeretői, Török Kata, Imreffyné és Báthory Anna elleni pereket. Úgy vélte, hogy ezek a boszorkányperek valójában olyan koncepciós perek voltak, amelyeknek célját inkább az asszonyok kezén levő birtokok megszerzésében jelölhetjük meg. Ennek bizonyítására több olyan kérdést tett fel, amelyekre a válasz általában elfogadott, ugyanakkor nem teljesen megalapozott.

A szálak kibogozásához a vizsgálatot Báthory személyiségénél kezdte, aminek során rengeteget hivatkozott Móricz Erdélyére – anélkül azonban, hogy figyelembe vette volna Móricznak a könyvében megjelent, Báthory jelleméről tett kijelentéseit. Nagy úgy látta, hogy csupán a szászok és a katolikusok voltak Báthory ellen, a székelyek ellenben az utolsó pillanatig kitartottak mellette. Épp a székely hagyományra alapozva tette fel a kérdést, hogy Bethlennek vajon volt-e köze Báthory halálához. Nem foglalt ugyan egyértelműen állást a kérdésben, azt azonban különösnek tartotta, hogy a Bethlen által elfogott gyilkosokat tárgyalás nélkül végezték ki, a székelyeknél pedig elterjedt az a nézet, hogy Bethlen volt a felbujtó. Erre Nagy azért is látott

esélyt, mert Bethlent machiavellista politikusnak tartotta, ha pedig ebből indulunk ki, vajon mi lehetett az, ami visszatartotta volna Bethlent ettől a tettől? Külön kitért Báthory személyiségére is, hiszen ezen keresztül kívánta bizonyítani, hogy az arról szóló pletykák, miszerint a fent említett nők a szeretői voltak, valóban csupán pletykák. Ezt támasztotta alá az a tény is, hogy amellet, hogy mindhárom asszony a rokona volt, Török Kata és Imreffyné jócskán idősebbek is voltak nála; azzal kapcsolatban pedig, hogy különös szépséggel bírtak volna, szintén csak a szájhagyományra támaszkodhatunk.

Külön vizsgálta mindhárom asszonyt, a legnagyobb hangsúlyt azonban a Bethlen szeretőjének is tartott Báthory Annára helyezte. Vele kapcsolatban erősen megkérdőjelezte Bethlen viselkedését, hiszen a fejedelem sosem szólította őt második férje nevén Jósikánénak (ehelyett végig első férje nevét használta), mégis erősen ragaszkodott ahhoz, hogy az asszony fogadja vissza a saját várából kizárt Jósikát. Nagy úgy látta, hogy ennek csupán az lehetett a magyarázata, hogy Jósika valószínűleg birtokokat ígért a fejedelemnek, az asszony pedig azok átadását megakadályozandó, nem engedte be a férfit. Emellett Annát azzal is vádolták, hogy megölte a gyermekét, aki azonban a valóságban Eszterháznál nevelkedett. Nagy erről is úgy vélekedett, hogy Bethlen azért akarta így beállítani a történeteket, mert a Jósika- és Báthory-birtokok a fiú kezére kerültek volna, „halálával” azonban a fejedelemre szálltak volna.

Nagy László machiavellista Bethlenjével ellentétben Vita Zsigmondnál, a nagyenyedi kollégium tanáránál az iskola által oly régóta hirdetett Bethlen-kép él tovább. Az iskoláról és annak hatásáról beszélve Bethlent mint „az enyedi kohó” létrehozóját dicsérte, aki „mint jó gazda gondoskodott arról, hogy az erdélyi ifjúság, magyarok, románok és szászok, jobbágyok, polgárok és nemesek fiai itt a családi fészek helyett otthont kapjanak”.^[19] A Bethlen-szellem tehát a tisztánlátás, a békés egymás mellett élés, az egymás megbecsülése és az összefogás megnyilvánulása. Ez a kollégium által hirdetett szellem is, amit azonban csak kevesek értenek meg.

1985-ben jelent meg a Borus József által szerkesztett *Magyarország hadtörténete*, amelynek Bethlennel foglalkozó részeit Nagy László írta. Bethlen itt is országegyesítő fejedelemként jelent meg, aki, ha sikerrel járt volna a Habsburgok ellen, akár a töröktől is megszabadíthatta volna a magyarságot. Ugyanakkor ismét felvetődtek a Nagy László által már korábban is felhozott, Bethlen hatalomra jutása körüli kérdések, arra alapozva, hogy a korban az erdélyiek többsége vele szemben a fejedelem Báthoryt támogatta.

1986-ban egy újabb nagylélegzetű munka jelent meg: a Makkai László szerkesztette *Erdély története*. Bethlen itt (a kötet címéből is adódóan) elsődlegesen erdélyi fejedelemként jelenik meg, és leginkább az erdélyi rendekkel való viszonya kerül előtérbe, annak ellenére, hogy a háborúhoz szükséges pénzt és katonát tőlük nyerte, mégis úgy tudta ezt megtenni, hogy közben teljesen független tőlük, így ők ellenállni sem tudnak, holott időnként megpróbálták. Bethlen uralkodásának vége felé azonban az országgyűlés egyre több kérdést odázott el, ami – bár nincs nagy gyakorlati jelentősége, hiszen Bethlen a fontosabb kérdésekben maga döntött – mégis jelzésértékű. Ezzel a szerzők, R. Várkonyi Ágnes és Péter Katalin szembeszálltak a népe által teljes mértékben támogatott fejedelem képével.

1986-ban készült Vitézy László *Érzékeny búcsú a fejedelemtől* c. filmje is, amelynek forgatókönyvét Hankiss Ágnes írta, és amely főként Krauss György *Erdélyi krónikája* alapján követi az eseményeket, abból több képet és történetet is kiragadva, és a legújabb történettudományi szakirodalom is érezhető hatást gyakorolt a műre. A filmben Bethlen távolról sem makulátlan figura: a mű tele van olyan utalásokkal, miszerint a saját várát is megostromló Bethlen ölette meg Báthoryt, azonban mindezek a lépések Erdély javát szolgálták. Bethlen kezdetben furcsának és önzőnek tűnő politikájáról a film végére, Bethlen halálára kiderül, hogy az valójában az Erdély számára egyetlen járható út, a két nagy birodalom közti egyensúlyozás.

A filmben életre kelt a Bethlen által megteremtett kulturális élet, a gyulafehérvári iskola, és a bálaktól nyüzsgő udvara is, ám a fejedelem halála után műve összeomlani látszik: külföldi doktorát meggyilkolják, az általa kijelölt utódját, Brandenburgi Katalint nem fogadták el, és megkezdődött a harc a hatalomért. Ezzel

pedig véget ért Bethlen korszakának békéje – az a béke, amelynek nagyságát csak így, utólag értékelhetjük igazán.

A 20. század vége

Csetri Elek 1992-ben adta ki Bukarestben Bethlen Gábor életrajzát, amelyet saját bevallása szerint azért készített el, mert úgy látta, hogy az elmúlt 100 évben a Bethlenről megjelent irodalom nagyrészt a fejedelem népszerűsítésével foglalkozott, miközben a közvéleményben kezdett elhalványulni Bethlen képe, és ami fogalma van róla az embereknek, az is főként a szépirodalomból táplálkozik. Ezért olyan életrajzot akart megírni, ami összegzi az eddigi eredményeket, és igyekszik a forrásokat pontosabban és kritikusabban értelmezni. A fejedelmet ő is úgy látja, mint aki kiállta a történelem és az idő állította próbát, és sikerült olyat alkotnia, ami még ma is hat.

„Európai kitekintésű, rangos egyéniségével példát statuált a jövő nemzedékek előtt, mikor korszerű gondolkodás és modern államépítés, politikai tisztánlátás és furfangos diplomácia, tudomány iránti tisztelet és emberhez méltó türelem diszciplínáiból kellett vizsgáznia. ... Tisztelet és türelem az ember iránt, akár közösségbe foglalt, akár egyénileg tekintett legyen, magyar, szász, román vagy bármi más, akár benne van a kiváltságos rendben, akár nem: erre tanította az élet változatos és kőkemény útja – háború és béke, pusztítás és építés, emigráció török földön és fejedelemség idehaza.”^[20]

A 20. század legvégén és az új évezred elején a Bethlennel foglalkozó munkák egy-egy kisebb témát fejtegetnek, és a fejedelem életének és uralkodásának még nem megfelelően feltárt részleteit igyekeznek feltérképezni, a legnagyobb hangsúlyt azonban Bethlen diplomáciai zsenije kapja.

Piri Zoltán 1999-es tanulmányában a hágai levéltárban folytatott kutatások alapján Bethlen diplomáciáját boncolgatja, és így, a hollandokkal folytatott levelezése alapján mutatja be, hogy a fejedelem miként igyekezett megnyerni magának a külföldi uralkodókat. A nyugati hatalmakkal fenntartott kapcsolatát vizsgálja Péter Katalin is *Két sógor* c. munkájában, míg Hiller István a *Nagy diplomatáink* sorozatban szentel két részt Bethlen személyének. Tóth István György szintén egy részletet ragadott ki a nagy egészből: ő Bethlen Gábor temetésével foglalkozik 2004-es cikkében.

Bethlen Gábor a mai közgondolkodásban

A Bethlen Gábor nevét viselő iskolák, többek között a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Kollégium, a gyomaendrődi Bethlen Gábor Mezőgazdasági Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola, a debreceni Bethlen Gábor Közgazdasági Szakközépfiskola és Szakiskola, vagy épp a nagyenyedi kollégium évente tart Bethlen-napokat, amelyeken a fejedelem tiszteletére rendeznek játékokat és versenyeket. Nagyenyeden a 2005-ös ünnepeken például a Bethlen-korabeli udvart idézték meg a Collegium Gabrielense Régizene Együttes és a 17. századi ruhákat viselő táncosok segítségével.

Simon János a nagyenyedi kollégium volt diákjaként szintén ezt az iskolát tartja a Bethlen-szellem legfőbb életetőjének.

„Mit jelent ez a szellem? A magyarságtudatot, a magas fokú toleranciát, az embertiszteletet, az elődök tiszteletét, a szeretetet, a hagyományőrzést, a hitet, a reményt s azt, hogy az életben csak becsületes munkával lehet és érdemes érvényesülni.”

Felhívja a figyelmet, hogy az iskolát ért megpróbáltatások ellenére is végig ragaszkodtak eredeti céljaikhoz, és miután 1990-ben ismét felvehették a Bethlen Gábor Kollégium nevet, „újra beindult a »nagyenyedi kohó«”.^[21] Ugyanez a szellem érhető tetten Benkő Levente 2006-os, a nagyenyedi Bethlen-napokról tudósító cikkében is.^[22]

A már említett alapítványokon és iskolákon kívül a fejedelem nevét viselő hagyományőrző egyesület is működik Aszódon, amely a törökkor magyar és török harcmodorát és kultúrtörténetét kutatja és mutatja be korhű fegyverek, viselet, zene, tánc és az irodalom segítségével az érdeklődők számára.

Takács Tibor 2006-ban megjelent *Két felé folynak a vizek* c. történelmi regényében, amelynek cselekménye a nikolsburgi béketárgyalások köré épül fel, Bethlen ismét pozitívan jelenik meg, aki támadásával a protestánsokért jött.

Összegzés

A Bethlen-kép folyamatos alakulását figyelemmel követve azt láthatjuk, hogy mindenki, aki Bethlennel foglalkozik, azért nyúl a témához, hogy a fejedelem általa kidomborított tulajdonságaival, lépéseivel és tetteivel valamilyen irányba befolyásolja az embereket.

Míg egyesek erőt adó példaként állítják az emberek elé, addig a politika világában a hangsúly Bethlen és a magyarság, illetve a magyar állam közti viszonyra tevődik át.

A második világháború után és az '50-es években Bethlen a korábbiakhoz hasonlóan ismét a hős képében jelenik meg, céljait azonban másban látják, tetteit másképp magyarázzák. A hangsúly arról a vitáról, hogy Magyarországot szétszakító vagy épp ellenkezőleg, egyesíteni próbáló fejedelem volt-e, áttevődik a Habsburg ellen szabadságharcot folytató, a nép által is támogatott és az egyszerű népet képviselő fejedelemre.

Ezek után jön egy negatívabb Bethlen-kép, amely machiavellista fejedelemként ábrázolja őt, miközben a '70-es évektől újra kezd hangot kapni a reformátusok által képviselt pozitív, példaértékű Bethlen-kép is. A 400. évforduló környékén kezd ismét felerősödni a Bethlent pozitívan értékelő szemlélet, de még a '80-as évek közepén is a Nagy László-féle szkeptikus megítélés a mérvadó. A 21. század elejére pedig ismét a pozitív megítélés kezd felülkerekedni.

Ha végignézzük a Bethlennel foglalkozó műveket, annyit kétség nélkül elmondhatunk, hogy olyasvalaki, akit ennyi támadás és dicséret is ér egyszerre, aki ennyi embert foglalkoztat, annak kétségkívül valami maradandót kellett alkotnia. Nem véletlen tehát, hogy Bethlen Gábort ma is óriási tisztelet övezi.

Jegyzetek

-
- [1] Móricz Zsigmond: Bethlen Gábor. In: *Nyugat*, 1929. 381-384. p. Vö.: Márkus Béla: Bethlen Gábor arcai. (Móricz Zsigmond: Erdély.) In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2004. 465-477. p.
- [2] Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bp., 1943.
- [3] Pach Zsigmond Pál: Függetlenségi harcaink a Habsburgok ellen a XVII. században. Bp., 1951.
- [4] Wittman Tibor: Bethlen Gábor. Bp., 1952. 126. p.
- [5] Uo. 140. p.
- [6] Uo. 152. p.
- [7] Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Bp., 1969. 27. p.
- [8] Uo. 137. p.
- [9] Uo. 447. p.
- [10] R. Várkonyi Ágnes: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. In: *Századok* 1972. 609-646. p.
- [11] Sütő András: Emlékezés Nagyenyeden a 350 éves Bethlen Gábor Kollégium ünnepén, 1972. október 15. In: A Bethlen-kollégium évkönyve. Nagyenyed-Kolozsvár-Bp., 1995. 194. p.
- [12] Sebestyén Mihály: Bethlen Gábor – Levelek. Bp., 1980.
- [13] Makkai László: Török Bethlen és Mohamedán Gábor. In: *História*, 1980.
- [14] Ld. még: Barcza József: Bethlen Gábor élő reménysége. In: *Theológiai Szemle*, 1979. 304–308. p.
- [15] Pach Zsigmond Pál: Bethlen Gáborról születésének 400. évfordulóján. In: *Századok*, 1981. 4. sz. 659-663. p.
- [16] Trócsányi Zsolt: Bethlen Gábor hivatalsszervezete. In: *Századok*, 1981. 4. sz. 698-702. p.
- [17] Benda Kálmán: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. In: *Századok*, 1981. 4. sz. 725-730. p.
- [18] Bitskey István: Pázmány, Bethlen és a Káldi-Biblia. In: *Századok*, 1981. 4. sz. 737-743. p.
- [19] Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. In: Bukarest, 1983. 6. p.
- [20] Csetri Elek: Bethlen Gábor életútja. Bukarest, 1992.
- [21] Simon János: Bethlen-szellem. In: *Természet Világa*, 2004. 156-157. p.
- [22] Benkő Levente: Bethlen Gábor: a követendő példa. In: *Krónika*, 2006. május 8. [Online: <http://www.kronika.ro> – 2011. október.]
- [a cikk elejére](#). [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn. (1688-1890)
Hrsg.: Kalmár, János - Varga, J. János
Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010. (Forschungen zur
Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 39.
Quellen Band 1.) 514 p.

A történettudományi szakkönyvek széles spektrumát gondozó, 1892 óta tevékenykedő, stuttgarti Franz Steiner Verlag számos Magyarország történetét feldolgozó kötet kiadója.[1] A Lipcsei Egyetemhez köthető és a kiadó által megjelentetett sorozatban látott napvilágot Kalmár János és Varga J. János szerkesztésében az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688-1690)* című forráspublikáció. E kötet egyben a sorozat részeként induló „Források” alsorozat első kiadványa, amely munka a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO) közös együttműködésében született meg. Az MTA TTI és a Lipcsei Egyetem említett intézménye között az elmúlt években egy sokoldalú, tudományos együttműködés alakult ki. Többek között az „Oszmán Kelet és Kelet-Közép-Európa” elnevezésű projekt is ennek keretében működik.

A forráskiadvány rövid előszavát Glatz Ferenc és Christian Lübke, a GWZO igazgatója jegyzi. Felhívják a figyelmet arra, hogy az *Einrichtungswerk* kiadásának előkészületei 87 évre tekintenek vissza. Baranyai Béla történész és levéltáros 1922-ben kezdte meg az anyaggyűjtést és annak kiértékelését. A projekt azonban félbeszakadt és a mai napig befejezetlen maradt. 1986. május 9-én Nyíregyházán tartották a tízkötetes *Magyarország története* című sorozat harmadik kötetének (1526-1686) vitáját. Az erről készült beszámolóban az alábbi rövid megjegyzés olvasható: a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc közti időszak monografikus feldolgozásának hiánya mellett „az *Einrichtungswerk* kiadása is most már elodázhatatlan feladat. Annak hiányát most pótolják.”[2] A kivitelezés azonban még további 24 évet vett igénybe.

Kollonich Lipót tervezetének első bővebb ismertetésére először feltehetően Josef Maurer 1887-ben, Innsbruckban kiadott munkájában kerülhetett sor, mely archív források és egy Hans Canonnak tulajdonított festmény alapján mutatta be a bíboros életét és működését.[3] A két világháború között végzett gyűjtőmunkát Baranyai Béla 1945-ben bekövetkezett halála szakította meg, ezt követően Mezősy Károly kapta a megbízást a munkálatok folytatására. A mű megjelentetését azonban az 1950-es években nem tartották időszerűnek. Az 1960–1970-es években egyes fejezetek lefordítására sor került, így a *Bevezetés* és a *Politicum* című fejezetek a korabeli szövegyűjtemények részeivé válhattak.

A 2010-ben kiadott forráspublikáció az *Einrichtungswerk* (a továbbiakban: *berendezkedési mű*) szerkesztői bevezetéssel és lábjegyzetekkel ellátott, teljes német nyelvű szövegén túl tartalmazza a mű keletkezésekor folytatott viták anyagát és a *berendezkedési mű* megvalósításával kapcsolatos iratokat (beszámolók, pátlensek stb.). Az olvasó számára egy olyan tervezet áttekintésére nyílik lehetőség, amely az oszmán uralom felszámolása utáni Magyar Királyság teljes újjászervezését célozta meg. Ezzel a tervezők egy korszakváltás megalapozását végezték el. Egyúttal e „forgatókönyv” szellemében próbálta meg a bécsi kormányzat a 18. század folyamán a Magyar Királyságot – több-kevesebb sikerrel – a Habsburg Monarchia integráns részévé tenni. Következzen néhány részlet a kötet felépítéséről! A forráskiadvány elején Varga J. János bevezető tanulmánya[4] (9-83. p.) található. Egy 1526-tól 1684-ig tartó eseménytörténeti áttekintéssel indít, majd a török kor örökségének ismertetésével folytatja, kitérve a lakosság számának és összetételének változásaira, a gazdasági viszonyokra, a közigazgatás I. Ferdinánd általi átszervezésének részleteire, valamint a legfontosabb országos tisztségek hatásköreire. Ezt követi az 1687 és 1701 között keletkezett kormányzati projektek ismertetése.

A *berendezkedési mű* ugyanis nem az egyetlen tervezet a korban. Annak ellenére, hogy sem a főbizottságnak, sem a Kollonich Lipót által vezetett héttagú albizottságnak nem volt magyar tagja, a magyar előkelőségek véleménye eljutott a bécsi illetékesekhez, ez az úgynevezett magyar *Einrichtungswerk*, melynek lényegi elemeit szintén elemzi a szerző, és összehasonlítja a Kollonich-féle mű vonatkozó pontjaival. Az elemzés és összehasonlítás lehetősége az olvasó számára is adott, hiszen – mint a kiadó honlapján külön megemlítik – e forrásanyag részét képezi a kötetnek (418-435. p.). Ezenkívül bemutatásra kerül a Patachich Boldizsár által 1699-ben megfogalmazott, Batthyány Ádám horvát bán megbízásából létrejövő *Proiectum...*, Johann Nikolaus Flämitzer kifejezetten arisztokrataellenes pamfletje és Tüzes Gábor akkoriban kevés publicitást élvező munkája is.

Folytatásként a *berendezkedési mű* 1689 és 1723 közötti megvalósításának törekvései kerülnek górcső alá, majd a bevezető tanulmányt a tervezet publikációs története és a módszertani megjegyzések zárják. Baranyai Béla kutatásaiból tudható, hogy a *berendezkedési mű* tizenhárom példányban maradt fenn. A két eredeti példány egyike 1927-ben a bécsi Igazságügyi Palota leégésekor a tűzvész martalékává vált. A tizenhárom példányból a szerkesztők tíz fellelhetőségét tudták beazonosítani. A teljesség igénye nélkül: egy másolat található a Magyar Országos Levéltárban, kettő az Országos Széchényi Könyvtárban, kettő az MTA könyvtárában, ma már csak egy az Egri Egyházmegyei Könyvtárban. (79-80. p.)

Varga J. János bevezető tanulmánya után következik maga a *berendezkedési mű*. Az eredetileg ötszáz kéziratoldalnnyi emlékirat a 85-246. oldalakon található. A korabeli államigazgatási tervezetek hagyományos felosztását követve öt fő területre: Iustitiarium, Ecclesiasticum, Politicum, Militare, Camerale tagolódik. Ha a terjedelmi vonatkozásokra rövid pillantást vetünk, rögtön feltűnik, hogy a pénzügyi, gazdasági elképzelések a tervezet hangsúlyos részét képezik. Az első négy fejezet szűk hetven oldalt, míg a Camerale egymagában kilencven oldalt tesz ki. A berendezkedési művet a megvalósításra vonatkozó javaslat és 24 melléklet egészíti ki (247-326. p.).

A *berendezkedési mű* vitájával kapcsolatos forrásanyag a korábban már említett *magyar Einrichtungswerken* túl tartalmazza még az 1689. november 15-én keletkezett *Compendiumot* és az 1689 márciusa és 1690 augusztusa között tartott főbizottsági és koronatanácsai ülések vonatkozó jegyzőkönyveit (327-436. p.). A kötetben publikált források harmadik csoportját a *berendezkedési mű* kivitelezésével kapcsolatos nyolc irat képviseli, melyek többségében az albizottságok munkájával kapcsolatos beszámolókat, kérelmeket jelentik (437-458. p.). Ezt követően olvasható Kalmár János tanulmánya *A Magyar Királyság berendezkedési műve és a Temesvári Bánság berendezkedése a 18. században* címmel.^[5] (459-470. p.) A kötet végén hat nyelven (német, magyar, angol, szlovák, szerb és román) olvashatóak a háromoldalnnyi terjedelmű rezümék, végül pedig az elengedhetetlen hely- és személynévmutató teszi teljessé a kiadást.

Kalmár János és Varga J. János forráskiadványa bemutatásának zárásaként rendkívül örvendetes tényként könyvelhető el, hogy az oszmán uralom alól felszabadított Magyar Királyság Kollonich Lipót által előkészített berendezkedési tervezetének teljes szövege ily hosszú időt követően publikálásra került. Számos történész – Baranyai Béla, Mezösy Károly, Benczédi László, Kalmár János, Varga J. János – kitartó és áldozatos munkájának eredményét veheti kezébe az olvasó. Ugyanakkor a forráskiadvány külföldi kiadása elégedetlenséggel töltheti el mindazokat Magyarországon, akik fontosnak tartanak e történeti munka szélesebb nyilvánosság által történő elérhetőségét. Az információs technológia lehetőségei vagy egy remélt, későbbi magyar kiadás megoldást jelenthetnek erre a hiányérzetre.

(Ism.: Gyarmati Enikő)

Jegyzetek

[1] A teljesség igénye nélkül néhány példa: Font, Márta: *Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts an der Grenze zweier Kulturen. Das Königreich Ungarn und das Fürstentum Halitsch-Wolhynien.* Stuttgart, 2005. (Történetírás a 13. században két kultúra határán. A Magyar Királyság és Halics-Lodoméria hercegsége.) Spannberger, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn, 1918-1939.* Stuttgart, 2006. (A katolikus egyház Magyarországon, 1918-1939.) Koller, Markus: *Eine Gesellschaft im Wandel. Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert. (1606-1683).* Stuttgart, 2010. (Egy változó társadalom. Az oszmán uralom Magyarországon a 17. században.)

[2] J. Újváry Zsuzsanna: Vita a Magyarország története harmadik kötetéről. Beszámoló. In: *Századok*, 1987. 687-705. p., 704. p.

[3] Művének címe: Cardinal Leopold Graf Kolonits Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Megemlítve Tárca. In: *Századok*, 1905. 190. p.

[4] E bevezető részét képezi az alábbi közleménynek: Varga J. János: A Magyar Királyság berendezésének műve. Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az *Einrichtungswerk*. In: *Századok*, 1991. 5-6. sz. 449-488. p.

[5] Magyarul olvasható: Kalmár János: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a XVIII. századi bánági berendezkedés. In: *Századok*, 1991. 5-6. szám 489-499. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

12. **Chenaux, Philippe: "L'Humanisme intégral (1936) de Jacques Maritain.**
 évfolyam
 4. szám
 A. D.
 MMXI
 Paris, Édition du Cerf, 2006. (Classiques du christianisme) 205 p.

Könyvbúvár énünk új kötet kiválasztásánál óhatatlanul több szempont alapján dönt: szakmai érdek, „eltalált” cím, intuíció, előzetes tudás, kíváncsiság, felsejülő téma, tekintélyes szerző. A kiválasztott mű igazi érdeme nemegyszer az olvasás során tárul fel. Philippe Chenaux 2006-ban megjelent könyvének visszafogott, tényszerű, kissé kopogó címet választott. A hűségre törekvő fordító számára magyar nyelvre való átültetése a könyv tartalmának ismeretében kihívás: *Az igazi humanizmus (1936). Jacques Maritain műve.* Utólag állapíthatjuk csak meg, hogy a katalóguscédula adatsorára emlékeztető címnek oka van. A három információ mintegy villanófényként jelzi, hogy egyszerre szondázhatja (majd) az olvasó egy korszakalkotó mű esszenciáját, ismerheti meg a francia filozófus szellemiségét és emberi arcát, valamint a konkrét évszámon messze túlmutatóan a történelmi kor is kirajzolódik: Nyugat-Európa története sajátos nézőpontból, a francia jobboldal eszmei csatáin keresztül. A szándék post modum kiváló, a cím mégis túl szerény, emiatt talán nem szerencsés. A munka nem filozófiai bevezetést, hanem értékes történelmi (és egyháztörténelmi) áttekintést ad.

Philippe Chenaux reputációval rendelkező történész. A Pápai Lateráni Egyetem tanára, szakterülete a legújabb kori egyháztörténelem. Jacques Maritain specialista. A belíven feltüntetett megjegyzés szerint a könyv egy másik műhely, a „Per una storia Occidente. Chiesa e Società” darabja is egyben. Hasonló történészi szenzibilitást árul el az ugyanennél a kiadónál megjelent első nagy műve, mely a francia katolikus laikus értelmiség szellemi kiütkeresését, az Action Française mozgalom krízise kapcsán a modern társadalomban betöltött aktív, építő szándékú jelenlétének lehetőségét elemzi.[1] A XII. Piusz pápát bemutató biográfia[2] mellett az utóbbi évek kutatásainak zárókövét jelenti a tavalyi év során megjelent kötet, mely eddig kiadatlan dokumentumokra építve a katolicizmus és a kommunizmus európai konfrontációjáról szól.[3]

A szakértő szerző személye ellenére az olvasót minden bizonnyal jobban vonzza Maritain alakja. „A történelemben való létezés tekintve nem az a lényeges, hogy sikerrel járjunk el, ami nem tart örökké, hanem az, hogy jelen legyünk [d'avoir été là], ez kitörölhetetlen.” Ha valaki csupán Jacques Maritain elsőként angol nyelven publikált történelemfilozófiával foglalkozó könyve[4] fentebbi megállapítását ismeri, akkor valószínűleg érdeklődéssel fordul a korábbi, 1936-ban közzétett mű és annak miliője felé. A siker és a jelenlét (ott-lét) megkülönböztetése egyértelmű értékorientációt takar, s az európai történelem egyik meghatározó politika- és szellemtörténelmi mozgását jelentő imperium-sacerdotium problematika, valamint annak modernkori vetülete, a laicitás kérdésének egy sokat ígérő megközelítését mutatja. Vajon mit értett Maritain (és köre) igazi, teljes humanizmus alatt a totalitarizmus és a nacionalizmus igazi, teljes valójának feltárulkozásának éveiben?

Philippe Chenaux a rövid bevezetés és a záró konklúzió között öt fejezeten keresztül fegyelmezett logikai ívet követ. Ha olvasói reflexeinket követve a címlap után a tartalomjegyzéket vizsgáljuk, az anyag és a szerzői stílus sokat ígérő sűrűségét kapjuk: „Életút”, „Közeg”, „Tézis”, „Viták”, „Hatástörténet” az öt főbb szerkezeti egység, melyeken belül kisebb, beszédes alfejezetek bontják ki az adott témát. Lényegre törő, invitáló, szikár megfogalmazások, távol állva a francia (szak)irodalmi próza egyes irányzatainak dagályosabb modorától. A könyvben a kifejezésmód világossága, az áttekinthetőség, a pontosság igénye és követelménye végig nyomon követhető. Nem adatok halmaza, hanem azok gondosan megszerkesztett, mégsem koncepciózus hálójába vesz körül bennünket s – ami nem lebecsülendő teljesítmény – von be a történelembe. A kötetet válogatott szakirodalom zárja, mely elkülöníti a forrásokat, a konferenciaanyagokat és a legjelentősebb monográfiákat.

Mivel a munka az 1930-as évek sokszínű világának mélyebb megértéséhez új összefüggésekkel szolgál, így azon fejezetek bemutatására szorítkozunk, melyek ezt segítik elő.

A *Bevezetés* hatásosan villantja fel a műnek és írójának jelentőségét. Azonnal fókuszba kerül a maritaini gondolat újdonsága, emellett kirajzolódnak *Az igazi humanizmus* első megjelenése óta tartó időnként éles hangú vita egy-egy erőteljes megnyilvánulásának kontúrjai is. Chenaux írói módszere, az idézeteken keresztül megszólaltatott történelmi szereplők beszéltetése, a felütéstől kezdve a könyv utolsó lapjáig az információk tárházát tartalmazó mű gördülékeny, sőt élvezetes olvasását teszi lehetővé.

Jacques Maritain (1882–1973) gondolatrendszerében az 1930-as évek közepére kiforrott „új keresztény társadalom történelmi ideálja” ugyanazokra az eszmei (teológiai és antropológiai) fundamentumokra épít, mint a középkori, amikor „minden emberi a szakrális jegyében létezett”, annak mégis „szigorú revíziója”. Az időbeni, az evilági [temporel] és a spirituális [spirituel] viszonya változatlanul az előbbi alárendelődésével írható le, azonban alapvetően más értelmezés szerint. A teokratikus berendezkedés helyett az evangéliumi ihletésű toleráns, profán kereszténység [chrétienté profane] feladata a modern pluralista és multikulturális társadalom formálása. Maritain messzemenően szembehelyezkedik a Sacrum Romanum Imperium ideológiájával és kora Reichsteologie elgondolásaival, mely a német katolikusok egy részét Hitler mellé sorakoztatta. A mű érdeme, hogy nem enged teret a nemzet, a faj, az állam szakralizálásának. A teória egyik pillére, a természetjogi alapon meghatározott személy méltósága és tisztelete, a háború alatt tovább érlelődve a későbbi munkákban explicite előtérbe kerülő emberi jogok és a demokrácia témájában öltött testet. Maritain neotomista politikai filozófiája fordulópont a IX. Piusz pápa *Syllabus errorum* jegyzéke (1864) által megjelölt katolikus gondolkodás és cselekvés történetében. Hatására a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) *Gaudium et Spes* című konstitúciója kijelenti: „Minden társadalmi intézménynek a személy az alapja, alanya és célja” (GS 25.).

A gazdag információanyag mellett az első fejezet (*Életút*) külön értéke az egyoldalúság kerülése. Chenaux kendőzetlenül, egyszerűen ír azokról a hirtelen váltásokról, melyek a filozófus életútját kísérték. Ismert tény, hogy Maritain 1906-ban, a katolikus egyház kettős krízise (a modernizmus kihívása miatti belső, illetve az egyház és az állam szeparációját követő külső válság) idején Léon Bloy hatására keresztelkedett meg. Szerzőnk figyelmet szentel az „ismeretlen előidőknek”. A kezdetben republikánus eszméket valló, antiklerikális fiatalember életének e nem reflektorfénybe helyezett szakaszáról olyan részleteket közöl (szocialista beállítottságának lenyomatai), melyeket csak a legszűkebb szakma ismerhet. A későbbiekben is megfigyelhető ez a törekvés: minden fordulatot egyszerre több aspektusból, árnyaltan láttat. Az 1906 utáni életszakasz kényes témája Maritain nacionalizmusának és antimodernizmusának hermeneutikája. Kortársai többségéhez hasonlóan a katolikus Maritain 1926-ig, az Action Française vatikáni elítéléséig, Maurras-követő lett. Jóllehet a következő fejezet témája a tágabb környezet, Chenaux a személyes eseménytörténetet mindig a politikai, társadalmi, egyháztörténelmi história szövedékén tárgyalja. A narratíva mellé citátumokat sorakoztat: levél- és könyvrészletek, az Institut catholique de Paris fiatal tanáraként leadott óravázlatok szövegei igazítanak el. „Politikai naivitás” következménye a közelség az Action Française mozgalom ideológiához? Chenaux az olvasóra bízta a válaszadást. Azonban a dokumentumok közlése mellett, melybe beletartozik a késői emlékezés átszínező hatásának többszöri kiigazítása (!), a megértés kulcsaként két dologra hívja fel a figyelmet. Noha egyfelől természetellenesnek tűnt a szövetség a katolikus és a nacionalista értelmiség között, Maritain számára *valaminek* az elutasítása (köztársaság, modernizmus) jelentette a kapcsolódási pontot. Másfelől a pamfletstílusban írt munkák (*Antimoderne*, 1922), az éles bírálatok (*La philosophie bergsonienne*, 1913) helyes értelmezéséhez nem lehet eltekinteni Maritain mély, de merevségtől mentes *istenhitétől*.

Chenaux optikájában a meghatározó cezúra Maritain elhatárolódása a francia jobboldal maurras-i vonulatától (*Primaute du spirituel*, 1927.). Az ezt követő filozófiai fejlődés a szemében logikus folytatás, melyre a látenszen tovább élő republikánus gyökerek az első amerikai tartózkodás impresszióival egyetemben hatnak. Az új humanizmus ideája, az emberi jogok és a demokrácia fogalmának beemelése a katolikus gondolkodásba (*Les droits de l'homme et la loi naturelle*, 1942; *Christianisme et démocratie*, 1943; *L'Homme et l'État*, 1951) a modern keresztény gondolkodás egyik csúcsteljesítménye. Zárásként bepillanthatunk a szintézissé összeálló,

de komoly küzdelmekkel övezett művek genezisébe, s közben érzékelhetjük azt a koherenciát, mely a filozófiai gondolat és Maritain emberi, politikusi cselekvése (1945–1948) között fennáll. Az életút ismertetése magánéleti vonatkozású megjegyzésekkel zárul.

A második fejezet a már ismert szerkesztési technika szerint alapvető, eligazító, általános megjegyzések után rövid alegységekben, sűrű tartalommal az 1920-as és 1930-as évek miliójének világát mutatja be. Az I. világháború, a „civilizált Európa öngyilkossága” után az 1920-as évek eleji kultúrpeszimizmus, később az 1929-es világválság következményei a nyugati értelmiséget a „harmadik út”, az „új rend” keresésére sarkallta. A korszak katolikus intellektüeljei sem vonakodtak a kérdésfeltevéstől. Chenu elsőként a legjelentősebb európai egyháztörténeti vonatkozású kezdeményezéseket a megújulás-visszarendeződés megoldási mód palettáján veszi számba, majd a különböző szellemi háttérű francia irányzatok konfrontálódásáról szól. A kevésbé ismert részeket érdemes kiemelni.

XI. Piusz pápa enciklikáiban (*Urbi Arcano Dei*, 1922; *Quas Primas*, 1925) felsejlik a régi kor, különösen a „potestas indirecta”, az evilág feletti közvetett hatalom igénye. A *Lelkiek primátusa* című munkában (1927) a pápát személyesen ismerő Maritain már kialakult szellemi arcéllal értelmez: „E világ keresztény politikai rendjét nem lehet mesterségesen, a diplomácia eszközeivel felépíteni. Sokak által megélt és gyakorolt hiten alapul, olyan civilizációt jelent, melyet keresztény bölcsesség jár át, melyben a polgári közösség életének középpontjában a személy és a lélek javai állnak. Messze vagyunk ettől az ideáltól.”

Az „új középkor” (Nikolaj Bergyajev) utáni vágy mellett egy másik vezérfogalom, a fetiszizált „Nyugat” tűnt fel, s lett népszerű keresztény berkekben is. Szerzőnk Henri Massis (*Défense de l'Occident*, 1927) és Bruno de Solages (*L'Église et l'Occident*, 1928) vitáján keresztül érzékelteti a küzdelem tétjét. A változatlanul Maurras-hű Massis számára a görög-római civilizáció szerves folytatásaként kibontakozó keresztény Nyugat „alapvetően és radikálisan” szemben áll a barbár (bolsevista) Kelettel. Bruno de Solages (később a Toulouse-i Katolikus Intézet rektora) elutasítja Massis ügyes operációját. Kiemeli, hogy nem lehet a Nyugat és az Egyház fogalmait azonosítani. Ahogy az előbbit nem lehet leszűkíteni a katolicizmusra („jogszerűtlen” és „nem szükségszerű”), úgy az utóbbit sem lehet pusztán európai keretek közé zárni. Sőt az evangéliumhirdetés ügyét el kell szakítani mindattól, ami eredendően nem kapcsolódott hozzá: politikai struktúráktól, társadalmi szervezetektől, nemzet(iségek)től, filozófiai rendszerektől. A Nyugat fogalmával szemben a „keresztény társadalom” [chrétienté] teóriája szabad maradt minden földrajzi, történelmi determinációtól. A fogalmat Charles Journet használta elsőként az Egyház jurisdikciós jogával kapcsolatos könyvében. (*La juridiction de l'Église sur la Cité*, 1931.) A középkori formát és szervezetet a fribourgi teológus egyértelműen elvetette, de szerinte „azokban az esetekben, amikor interferencia áll fenn vallási vagy politikai kérdésekben, az Egyháznak joga van tekintéllyel fellépni”. Bár a fogadtatás vegyes volt, Jacques Maritain magáévá tette a kifejezést, s az „új keresztény társadalom” koncepciójaként az *Igazi humanizmus* című kötet alappillére lett.

A továbbiakban az új mű születését körülölelő időben (1934–1936) különféle szellemi háttérű irányzatok erőterében helyezi el Chenu a filozófus alakját, s markáns politikai kiállításait.

Az emberi személyre és jogaira veszélyt jelentő totális rendszerek európai térnyerése – melynek látványos franciaországi megnyilvánulása a szélsőjobboldali ligák által szervezett 1934. február 6-i tüntetés volt – a szakmai és erkölcsi tekintéllyel rendelkező filozófust arra készítette, hogy egyértelműen elhatárolja magát a náciizmus által kínált „harmadik úttól”. Néhány barátjával az ezekre az évekre oly jellemző „kiáltványok időszakában”, 1934 áprilisában *A közjóért: a keresztény felelősség és jelen korunk* címmel megjelentették a sajátjukat. Miközben elhatárolódtak mind a kommunista, mind a fasiszta törekvésektől, a világos szöveg horderejét annak kimondása tovább növelte, hogy a kisebbik rossz nevében még időleges szövetség sem köthető a szélsőjobboldallal. Maritain az „új keresztény társadalommal” kapcsolatos téziseit pár hónappal később, 1934 nyarán két út során (előbb a santanderi egyetemen, majd poznanai előadássorozat keretében) osztotta meg nyilvános hallgatóságával. Két évvel később ezek anyaga jelent meg könyv formájában. A szándék ellenére a realitás, melyet a következő év eseményei látványosan felszínre hoztak, kiábrándító volt.

1935 októberében Mussolini etiópiai kalandjának értékelése feltárta a szakadékot a keresztény jobboldal két vonulata között.

Chenaux adalékokkal, jó szerkesztéssel érezteti a helyzet drámaiságát. Idéz és kommentál. Henri Massis 1935. október 4-i *A Nyugat védelmében* kezdetű kiáltványa, melyet a Párizsi Katolikus Intézet rektora is nevével jegyzett, a keresztény Nyugat civilizációs küldetésének szükségességéről beszélt. Elvetette a Nemzetek Szövetségének „hamis jogi univerzalizmusát”, mivel „ugyanarra az alapra helyezi a felsőbb- és az alsóbbrendűt, a civilizáltat és a barbárt.” Az ellenkiáltványt Maritain és François Mauriac azonnal megírták, s három folyóiratban (*Sept; La vie catholique; Esprit*) egymást követő napokon publikálták. Az *igazságosságért és a békéért* cím utal a tartalomra. „Sem az expanzió szükséglete, sem civilizációs feladat sohasem jogosított fel senkit arra, hogy máshoz tartozó területet halál árán birtokba vegyen.” A hatvan katolikus aláíró „egyértelmű pogányságnak” titulálta a fajok egyenlőtlenségének elméletét. „A kereszténység vallja a természet rendjének azt az igazságát, hogy fajra, nemzetre, személyre való tekintet nélkül az igazságosság mindenkit megillet, s hogy egy afrikai élete és lelke ugyanolyan szent, mint egy fehér emberé.”

A vihar Maritain körül pár héttel később tört ki, 1935 novemberében, amikor egy baloldali hetilap (*Vendredi*) első számának összeállításában segédkezett. Némely jobboldali katolikus botrányosnak tartotta a kommunistaszimpatizáns André Gide melletti munkálkodását. Az Institut catholique de Paris említett rektorának rendreutasítására Maritain nyilvános választ küldött: „Sem bal-, sem jobboldali nem vagyok!” Az adott kontextusban e kiáltás nem jelölt sem semlegességet, sem visszavonulást. Az eddigi életút foglalatát kínálta, azt a magatartást, amelyet az *Igazi humanizmus*ban fogalmazott meg először.

A harmadik fejezet (*Tézis*) az *Igazi humanizmus* címmel megjelent könyv legkarakterisztikusabb gondolatainak tömör, de alapos áttekintése. A negyedik fejezet (*Viták*) részletesen bemutatja a filozófust ért támadások okait, az „antimaritainizmus” (!) fegyvertárát, szereplőit, motivációit. Hű marad egyháztörténeti látószögéhez. Ez a kamera mégis panorámaképet mutat. Az *Igazi humanizmus* megjelenése arra az időszakra esett, amikor a francia közvéleményt három nagy téma különösképpen foglalkoztatta, sőt mélyen megosztotta. A Népfront választási győzelme felvetette a viszonyulás kérdését a kormánytámogató kommunistákhoz. Elképzelhető-e bármiféle együttműködés a baloldallal? A spanyol polgárháború kitörése még érzékenyebbé, indulattól fűtöttebbé tette e dilemmát. Mindezekről nem függetlenül ismét felszínre került a zsidókérdés. A történész szerint e tágabb politikai közeg, a fentebb említett (részben európai) meghatározó események, s az azokhoz köthető válaszlépések, nagymértékben befolyásolták az 1936 júliusában megjelenő mű recepcióját és interpretálását. Maritain alakjára egyes argentin, spanyol, olasz, francia körök „marxista keresztény”, „vörös spanyol”, „zsidóbarát” címkét tűztek. A fejezet alegységei e titulusok hátterét az 1936 és 1939 közötti támadások időszakában elemzik. Az ötödik fejezet (*Hatástörténet*) jórészt a II. világháborút követő évek analizálása. Chenaux egymás melletti szálak vezetésével részint az *Igazi humanizmus* kiemelkedő kereszténydemokrata politikusokra (Giuseppe Dossetti, Alcide De Gasperi, Eduardo Frei, Robert Schuman) gyakorolt egyértelmű hatását, illetve a katolikus egyházon belüli, a hidegháború légkörében felszökő, alkalmanként hevesen ellenséges polémiaát tárja fel. A Szent Officium titkos dokumentuma (1951) a „maritainizmusban” „hatalmas veszélyt” lát, a „kereszténység elfajzását”. Míg e vélemény rejtve marad, addig 1952 és 1956 között az ellentábor a média csatornáit használva (a leghesebb erupció a neves *La Civiltà Cattolica* cikke 1956 nyarán) Maritain elszigetelésére, Chenaux szerint művének hivatalos elítélésére törekszik. Bár az értetlenség mind a mai napig nem ült el (Franco Cardini, 1992), a szisztematizáló munka eredményeként az a nívó, melynek az *Igazi humanizmus* (1936), valamint *Az ember és az állam* (1951) két robusztus szellemi oszlopa, az 1962 és 1965 között tartott II. Vatikáni zsinaton befogadást talált. Három zsinati dokumentum (*Gaudium et Spes; Apostolicam Actuositatem; Dignitatis humanae*) szövege tükrözi a filozófus gondolatainak hivatalos recepcióját.

Philippe Chenaux gazdag forrásanyagot használva, imponáló szakirodalmi jártassággal kalauzol bennünket a modern európai történelem ideológiai csatákkal tűzdelt korszakában. Nem belső enciklopédiánk gyarapítása a célja, hanem a mű, az *Igazi humanizmus* elolvasására buzdít. Jacques Maritain a 20. század sajátos

egyénisége. Személye és írásai megkerülhetetlenek. Munkái egy részét (*Trois réformateurs*, 1928; *Humanisme intégral*, 1936) az a Giovanni Battista Montini fordította olaszra, aki évtizedekkel később VI. Pál pápaként (1963-1978) magáévá tette Maritain történelem- és politikai filozófiáját. Siker? Inkább „ott-lét”!

(Ism.: Hantos-Varga Márta)

Jegyzetek

[1] Chenaux, Philippe: Entre Maurras et Maritain. Une génération intellectuelle catholique. (1920–1930) Paris, 1999. (Sciences humaines et religions.)

[2] Chenaux, Philippe: Pie XII, diplomate et pasteur. Paris, 2003. (Histoire-biographie.)

[3] Chenaux, Philippe: L'Eglise catholique et le communisme en Europe. (1917–1989) Paris, 2009. (Histoire.)

[4] Maritain, Jacques: On the Philosophy of History. New York, 1957.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

12.
évfolyam
4. szám
A. D.
MMXI

McGrath, Alister: Az ateizmus alkonya. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 304 p.

A magyar olvasók előtt is jól ismert északír anglikán teológus, Alister McGrath könyvének címe olyan meghökkenítő a téma iránt érdeklődő Olvasó számára, hogy valószínűleg nem lesz képes otthagyni azt a könyvesbolt polcán (nem történt ez másként a recenzenssel sem). Valóban bealkonyult az ateizmusnak – holott napjaink tapasztalata mintha egészen mást mutatna? A kissé hihetetlenek és szenzációhajásznak tűnő cím máris nem lesz az, ha tisztázunk néhány alapfogalmat. Többek között ez is a könyv érdeme: különbséget tesz olyan, sokszor helytelenül és megkülönböztetés nélkül használt fogalmak között, mint ateizmus, agnoszticizmus és keresztényellenesség. Hiszen Isten létének kategorikus tagadása (ateizmus) nem azonos az Isten létezéséről való állásfoglalás elutasításával (agnoszticizmus), sem valamely vallás – esetünkben a kereszténység – hittételeinek és egyházfegyelmi szabályainak kritizálásával. Sőt az ateizmuson belül is különbséget kell tennünk meggyőződéses, teoretikusan megalapozott ateizmus, és az elméleti alapokat és meggyőződést nélkülöző, reflektálatlan, ám a mindennapi életben Istent teljesen figyelmen kívül hagyó gyakorlati ateizmus között.

Alister McGrath ezen szellemi áramlatok közül a meggyőződéses ateizmus történetén kalauzol végig, s a könyv végére az Olvasót meg is győzi, hogy az ateizmus e – kvázi istentagadó vallásként gyakorolt – formájának valóban bealkonyult.

De ne siessünk ennyire előre. Az ateizmus történetének ugyanis – a szerző szerint – íve van: kibontakozása, tündöklése és hanyatlása. Ennek az ívnek szimbolikus kezdő- és végpontjai 1789 és 1989. Frappánsan eredeti ötlet a szerzőtől, hogy éppen ezzel a két fontos dátummal jelöli ki az ateizmus korszakának jelképes határait. Az ateizmus antik és reformációkori[1] előzményeinek ismertetése után McGrath azonnal fejest is ugrik a téma közepébe, és az eszme kialakulása és érvényre jutása szempontjából elemzi a francia forradalmat és közvetlen előzményét, a francia felvilágosodást. A szerző leszámol azzal a mítosszal, hogy a francia felvilágosult gondolkodók nagyrészt ateisták voltak. Valójában az ateisták egy külön csoportot alkottak, akiknek istentagadó eszméi kevés megértésre találtak a kor deista gondolkodóinál. Jellemző, hogy Voltaire az ateizmust az egyház által korrumpált vallással szembeni sajnálatos reakciónak tartotta. Ami a francia forradalmat illeti, arról sem állíthatjuk minden további nélkül, hogy ateista lett volna. Tény, hogy a forradalmat jellemzi a kereszténység és az egyház – olykor szisztematikus, olykor ad hoc – üldözése, és valamiféle profán vallás – melynek középpontjában a haza, illetve a forradalom eszményei álltak – kialakításának szándéka, s kétségtelenül voltak a forradalom prominensei között ateisták. De sosem emelték a forradalom hivatalos ideológiájává az ateizmust. A francia forradalom igazi jelentősége az ateizmus történetében az, hogy az öröknek és változtathatatlanak vélt eszmék, társadalmi rend és intézmények meghaladásával, és helyettük valami gyökeresen újnak a létrehozásával példát és bátorítást adott a jövőben minden újszerű eszme – köztük az ateizmus – számára.

Nem bizonyult hatásosnak az a fegyver sem, amellyel a forradalom a vallás – értsd: a kereszténység – ellen küzdött: az erőszak. A 19. század ateista gondolkodói ezért új stratégiát választottak nézeteik győzelemre juttatására: az embereket nem erőszakkal, hanem érvekkel kell a vallás elutasítására rábírní. Meggyőzően igazolni kell tehát, hogy az istenhít tarthatatlan, s az egyedüli helyes világszemlélet a transzcendencia tagadása. Ezt a feladatot végezte el három nagy gondolkodó, akiket McGrath az ateizmus legjelentősebb teoretikusainak tart: Feuerbach, Marx és Freud. Feuerbach azzal, hogy Istent az ember önnön lényegének kivetítéseként azonosította; Marx azzal, hogy Istent társadalmi képződménynek tartotta; Freud pedig azzal, hogy Istent a psziché illuzórikus kreatúrájának tekintette. Ahogyan Kopernikusz után egyetlen értelmes ember sem hiheti azt, hogy a Nap kering a Föld körül, hasonlóképpen az ő törekvéseik is arra irányultak, hogy olyan meggyőző elméleteket hozzanak fel Isten léte ellen, amelyek után egyetlen értelmes ember sem hiheti, hogy

Isten valóban létezik.

A 19. század a természettudomány robbanásszerű fejlődését hozta magával. Ebben az optimista korban sokan vélekedtek úgy, hogy a természettudomány racionális világmagyarázata[2] előbb-utóbb ki fogja szorítani az irracionális vallási világmagyarázatokat. Ekkor gyökeresedett meg az a felületes nézet, hogy a tudomány és a vallás szemben áll egymással, s ezért a tudományban jártas embernek szükségképpen ateistának kell lennie.[3] McGrath felülvizsgálja a tudomány és a vallás ellentétének mítoszát. Rámutat arra – amiről a tudósok sokszor nem beszélnek –, hogy a tudományban a hitnek igen fontos szerep jut: például a hipotézisek, még nem bizonyított elméletek elfogadásakor. Kijelöli a természettudomány illetékességi területét is mondván, hogy a természettudomány a transzcendens világról nem képes megállapításokat tenni: sem nem igazolhatja, sem nem tagadhatja Isten létét, mert ha ezt teszi, túllép önmagán, olyan területre, ahol már nem tehet releváns kijelentéseket. Tagadja azt is, hogy a természettudományos világszemlélet elfogadása szükségképpen a vallás elhagyásával és ateizmussal jár: rengeteg vallásos tudóst tartunk számon a 19–20. századból. Ezután McGrath a 19. századi természettudománynak az ateizmust leginkább megihlető eredményét, a darwinizmust veszi górcső alá,[4] s nagyjából a fentiekhez hasonló megállapításokra jut: az evolúcióból nem következik szükségképpen Isten létének tagadása; az evolúciós elmélet valaki számára érv Isten létezésére ellen, más számára viszont Isten létezésére mellett.

A 19. században azonban nemcsak a tudományból kívánták egyesek száműzni Istent, hanem a művészetből is. A viktoriánus Angliában a kereszténység megmerevedett formái egyre kevésbé tudták megragadni az emberek fantáziáját. Költők és írók lázadtak ezen ósdi, beporosodott, unalmas kultúra ellen. Joggal – teszi hozzá önkritikusan McGrath –, mert a 19. század anglikanizmusa végtelenül eltávolodott a modern ember érzésvilágától. A kereszténység és Isten egyszerűen kivészett a közgondolkodásból, de legalábbis már nem foglalt el központi helyet, mint korábban. Mindezek következtében, ami száz évvel korábban hihetetlennek tűnt, az a 19. század végére valósággá vált: beköszöntött az Isten nélküli világ.

Az Isten nélküli világról „jövendölt” regényeiben Dosztojevszkij – de közel sem olyan optimizmussal, mint a francia felvilágosodás ateistái. Véleménye szerint, ha kiiktatjuk Istent, immár semmi sem áll az emberi becstelenség útjába. Hazájának 20. századi története tragikusan igazolta Dosztojevszkij profétai szavait. Az Isten nélküli világ igazi meghirdetője Nietzsche. McGrath azonban úgy véli, hogy nem Nietzsche „ölte meg” Istent – hogy stílszerűen fogalmazzunk –, csak „megállapította a halál beálltát”. Nietzsche nem filozófiai levezetéssel jut el Isten halálának állításához, hanem abból a tapasztalatból, hogy korának kultúrája kitalálta magából Istent. Isten halála gyökeresen új helyzetet teremt: a régi bizonyosságok összetörtek, a világ elveszítette értelmét. Ebben a helyzetben Nietzsche szerint az ember egyet tehet: önmaga ad értelmet a világnak, önmaga szab törvényt neki. Hogy ez a gondolat hogyan manifesztálódott a 20. századi diktatúrákban, az mindenki előtt világos. De legalább ilyen fontos az is, hogy a nietzschei nihilizmus lett „a nép új ópiuma”. Míg korábban a vallás adott reményt az embereknek, hogy földi életük nyomorúsága után egy szebb jövő várja őket, addig a nihilizmus arra adott reményt az embereknek, hogy földi életükben elkövetett gáztetteikért nem érheti őket semmiféle túlvilági büntetés; sőt nincsenek is gáztettek, mivel erkölcs sincs. A nihilizmus ezáltal legitímálta a 20. század legerőszakosabb büntetéseit. Míg az ateizmus korai úttörői úgy gondolták, hogy az irracionális istenhit és vallás kerékkötője annak, hogy az ember értelmes, elidegenedéstől mentes, igazán emberi életet élhessen, addig Camus gondolatainak elemzése által McGrath rámutat, hogy az Isten nélküli világban ennek pont az ellenkezője következett be. Camus számára a lét teljesen elidegenedett, abszurd és értelmetlen. Az ember arra van kárhozható, hogy egy teljességgel értelmetlen világban éljen. Az Isten nélküli világ betetőzése végül az ateista állam lett – a kommunista diktatúra –, amelyben megtörtént „Isten kivégzése”: a vallás fizikai megsemmisítése.

Az 1960-as években az ateizmus „szellemi birodalma” virágkorát élte: a Föld területének harmadán ateista rendszerek uralkodtak, és Nyugaton is erőteljesen visszaszorult a vallásosság. Sokan a vallás teljes elenyészését prognosztizálták, még hozzá a közeli jövőben. Ennek ellenére a világ annak lehetett tanúja, hogy az ateizmus veszíteni kezdett vonzerejéből, a vallás pedig váratlanul újraéledt. Ennek oka összetett. Egyrészt

az ateizmus elérte célját. Az ateizmus ugyanis – ahogy erre már Voltaire is helyesen rámutatott – eredetét tekintve negatív eszme: annak a korrumpálódott hitnek a tagadásából származik, amelyet a 18. század Európájának államegyházai képviseltek.[5] A 20. századra azonban többnyire eltűntek az államegyházak, a vallásosság a közszférából a magánszférába szorult. Nem volt már tehát mi ellen lázadni. S ehhez hozzáadódott még az is, hogy míg a 18. században az ateizmus felszabadító eszme volt, a 20. század kommunista diktatúráiban éppen hogy elnyomóvá vált, elveszítve ezzel hitelességét. Az ateizmus nem váltotta be a hozzá fűzött messianisztikus elképzeléseket egy jobb világról, sőt minden korábbit felülmúló elnyomást és vérontást szült. Az ateisták a világban jelenlévő rosszat és szenvedést érvként hozták fel Isten létezése ellen. A rosszat és szenvedést azonban az ateizmus sem tudta kiküszöbölni a világból, ám megfosztotta az embereket egy lehetséges vigasztalótól. A vallásosság újraéledésében annak is szerepe volt, hogy az ateizmus nem képes vigaszt nyújtani az emberi élet egzisztenciális határhelyzeteiben. Hozzájárult népszerűségének csökkenéséhez az is, hogy bár születésekor merész és izgalmas eszme volt, hosszú távon nem őrizhette meg érdekfeszítőségét. Az ateizmus – unalmas. Száműz mindenféle transzcendenciát, misztériumot, spiritualitást, ami megragadhatná az emberek fantáziáját. Ilyen szempontból nem képes felvenni a versenyt a kereszténységgel vagy bármely más vallással. Mindezek következtében a 20. század utolsó harmadában, minden előzetes várakozást felülírva újraéledt az emberekben a spiritualitás iránti vágy, amely sok esetben a hagyományos vallásosságtól eltérő, új formákban jelentkezett. A szerző ezek közül a keresztény karizmatikus mozgalmat vizsgálja behatóan.

McGrath párhuzamot von a modernizmus és az ateizmus között. A modernizmus hisz az olyan átfogó narratívák létezésében, amelyek képesek a világot kielégítően leírni. Ezen világmagyarázatok forrása a tudomány, végső soron az emberi ész. A modernizmusnak nincs tehát szüksége a világ értelmezéséhez Istenre, ezért a modernizmus „vallása” szükségszerűen az ateizmus volt. Ha a modernizmus és az ateizmus ilyen szorosan összefonódik, akkor felvetődik a kérdés: mi lesz az ateizmussal a modernizmus után? Abból, hogy a modernizmus hisz a koherens világmagyarázatokban, következik, hogy a modernizmus számára a világ csak egyféleképpen értelmezhető. Egyetlen igazság van. A posztmodern, ami éppen az egyetlen igazság létét, az átfogó világmagyarázatok lehetőségességét kérdőjelezi meg, ezért úgy tekint a modernizmusra, mint a szellemi elnyomás korszakára.[6] És valóban: a modernség eszméinek követői abban a hiszemben, hogy birtokában vannak az egyetlen igazságnak, és rajtuk kívül mindenki más téved, gyakran indítottak „boszorkányüldözést” a másként gondolkodók ellen. A kizárólagosságra igényt tartó eszmék a posztmodern ember előtt lejárátódtak, és a szellemi elnyomás lehetőségét hordozzák magukban, ezért elfogadhatatlanok számára. Márpedig az ateizmus is egy a kizárólagosságra igényt tartó eszmék közül. Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy amikor a modernt felváltotta a posztmodern, az ateizmus is visszaszorult.

Könyve utolsó előtti fejezetében McGrath egy tanulságos, sőt szimbolikus élettörténettel ismerteti meg az olvasót: Madalyn Murray O’Hair, az ateizmus megkésett prófétájának tragikus életével. Madalyn nem intellektuális érveléssel vagy erkölcsi feddhetetlenséggel kívánta megnyerni az amerikai társadalmat nézeteinek, hanem hírveréssel és gátlástalansággal. Az ateizmus terjesztésének nemes eszméje mellett ugyanolyan – vagy még nagyobb – súllyal esett a latba nála a hírnév és gazdagság iránti vágy. Gyermeke érdekében hivatkozva indított pert az iskolai imádkozás és bibliaolvasás betiltásáért. A pert 1963-ban megnyerte. E precedens nyomán szüntették be az amerikai állami iskolákban az imádkozást és a Biblia-olvasást. Madalyn ezzel egycsapásra a figyelem középpontjába került, s Amerika legismertebb ateista propagátora lett. Életében azonban nem igyekezett megvalósítani azokat a magasabb erkölcsi eszményeket, amelyeket az ateista humanizmus hirdetett: nyilvános felszólalásai sekélyesek, botrányosak és intoleránsak voltak, foggal-körömmel való ragaszkodása az ateista mozgalmon belüli elsőséghez nevetséges frakcióharcokhoz vezetett, pénzügyi botrányokba keveredett. Nimbuszán a legnagyobb foltot az ejtette, hogy éppen az a gyermeke, akinek az érdekeire hivatkozva ominózus perét megindította, később megtért és keresztény lett. Ez az epizód azért különösen jelentős, mert a 19. század toposza a keresztény szülők zsarnoksága ellen lázadó ateista gyermek, itt pedig ennek épp a fordítottja történt. 1995-ben Madalyn és családja titokzatos módon eltűnt. Később kiderült, hogy ateista elvbarátaik gyilkolták meg őket, hogy megkaparinthassák a Madalyn által felhalmozott vagyont.

E beszédes és az ateizmus egészére sommás tanulságokkal szolgáló életút ismertetése után McGrath könyve utolsó fejezetében bemutatja az ateizmus távlatait. Ismertet néhány kortárs angolszász ateista szervezetet, melyeknek sem társadalmi bázisuk, sem társadalmi hatásuk nincs. Az egykor világra kiterjedő „szellemi birodalmat” képező ateizmus mára árnyéka önmagának. Alapjában megváltozott a valláshoz való viszonyulás is. Ma már azok is elismerik a vallás pozitív hatását az egyén életminőségére és a közösségépítésre, akik nem vallásosak. Mára – szerencsére – senki nem hiszi el azt az ósdi mesét, hogy a vallás kategorikusan elnyomó jelenség. McGrath tárgyilagos módon nem sikkasztja el az ateizmus nyilvánvaló pozitívumait sem: a humanizmust, a tekintély, kiváltság és elnyomás elleni harcot, illetve azt, hogy az ateista valláskritika hozzájárul ahhoz, hogy a kereszténység időről időre önmagába nézzen, és megfontolja: vajon teljesen az evangéliumi úton jár-e, vagy esetleg itt-ott letért róla? S ha ez utóbbi bekövetkeznék, az ateista valláskritika segíti a helyes útra való visszatérést. Ebből a kereszténység súlyos felelőssége is származik: az ateizmus jövője a kezében van. Ha a kereszténység megmarad az evangélium szellemében, elejét veheti az ateista kritikának. Ha azonban nem, kiváltva ezzel a bíráló hangokat, ne csodálkozzék az ateizmus megerősödésén. Jelenleg az alkonyat dereng fölötte, de egyedül a kereszténységen múlik, hogy napja újra felkel, avagy sem.

(Ism.: Somodi Imre)

Jegyzetek

[1] A szerző a reformáció szerepét az ateizmus kialakulásában – bizonyos logikai megfontolásból – könyvének második, az ateizmus alkonyát bemutató részében taglalja. (183–199. p.) Véleménye szerint a protestantizmus – természetesen akaratán kívül – két vonatkozásban segítette elő az ateizmus kialakulását: a világ deszakralizálásával, illetve az ábrázolás tilalma által a szakrális szférának az emberi képzeletből való eltávolításával.

[2] A 19. századi természettudomány ismeretelméleti optimizmusára épp magának a természettudománynak a 20. században bekövetkezett fordulata cáfolta rá. Vö.: Bolberitz Pál: Lét és kozmosz. Az anyagi világ keresztény szemlélete. Bp., 1985.

[3] Ennek cáfolatát ld.: Vukanovic, Vladimir: Tudomány és hit. Bp., 1998.

[4] McGrath ismertetett művét is felhasználja, hogy folytassa polémiáját nagy vitapartnerével, az ateista Richard Dawkins evolucionista biológussal. Vö.: McGrath, Alister: Dawkins Istene. Gének, mémek és az élet értelme. Pozsony, 2008.

[5] Jellemző, hogy az Egyesült Államokban, ahol az államegyház ismeretlen fogalom volt, az ateizmusnak sosem volt jelentős bázisa.

[6] Elgondolkodtató, hogy Michel Foucault épp a modernség születésének időszakára teszi a totális intézmények születését is. Vö.: Foucault, Michel: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Bp., 1990. Foucaultnak ezt a művét McGrath is idézi. (A „totális intézmény” kifejezést egyébként Foucault nem használja. A fogalom leginkább Erving Goffman nevével kötődött össze.)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)